

Բնօրին

ԱՄՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆԱԿՐԵԱՆ ԵՎ ԱՐԻՏԵԱՄԻ

Բ. ՏԱՐԻ 1963

Մ Ա Յ Ի Ս

5

باكين
مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية
مدير المسؤول
السيد ارنين كارنيك قزائجيان

PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE
Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

ԲԱԿԻՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ԴՐԱՆԱԿԱՆ ՈՒԹԵԱՆՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵԱՅԻ

ՎԱՐԻՋ ԽՄԲԱԳԻՐ
Կ. ՄԱՍՈՒՆԻ
ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐ
ԵՂ. ՊՅՑԱՃԵԱՆ, Պ. ՄՆԱՊԵԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
ԱՆԴԱՄՆԵՐ
Ց. ԳԵՂԱՐԳ
Ց. ՈՍԿՈՒՆԻ
Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ
Վ. ՕՇԱԿԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՍՏԷ
ED. BOYADJIAN
B. P. 1153, BEYROUTH - LIBAN
Հեռագրային քիւ 256078

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒՆԻՆ

ՀՐԱՋ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ
ԱՐՄԷՆ ՍՆԻԱՆ
ՆՇԱՆ ՊԷՇԻԿՈՒՇԷԼԵԱՆ
Ա. ԶԱԲԱՐԵԱՆ
Մ. ԻՇԽԱՆ
Բ. ԿՈՒՆԵԱՆ
Վ. ՕՇԱԿԱՆ
Զ. ՎԱՐԱԳԵԱՆ
Ն. ԱՂԲԱԼԵԱՆ
Մ. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ
Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ
Ե. ԶԱՐԵՆՑ
Լ. ՄԿՐՏՋԵԱՆ
Բ. Փ.
Յ. Գ.
Ե. Պ.
Մ. Զ.

146-2000

Բագրու

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Բ. ՅԱՐԻ, ԹԻԻ 5

ՄԱՅԻՍ 1982

ԳԼԹՐՈՒԹ

ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ԻՒՐ

Գրեց՝ ՀՐԱԶ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

$$E = MC^2$$

Ձեն հեռանալ անարկներս, սա տա-
ռերուն դամուած: Մարդկային աշխե-
րուն երբեւէ տրուած պիտի չըլլայ տես-
նել աւելի՛ անշուք, աւելի՛ պարզ, աւելի՛
անմեղ, աւելի՛ արբաղումար պատկեր մը
քան Այնթափի սա equation-ը որ պահէր
դադտնիքը՝ ահագնամեծ, զարհուրական
զորութեանց: Գաղտնիքը՝ բնութեան ու-
ժերու խօլարձակումին: Երեք տառ՝ ըն-
դամէնը, մատ մը պատկեր, որ տիեզե-
րական մեծութեամբ ուժեր կը շղթայա-
զերծէ: Անհունօրէն մեծը՝ խտացած ան-
հունապէս փոքրին մէջ: Իմացականու-
թեան մեծադոյն յաղթանակը ուր, ծուա-
րած, ոչի՛ վերջնական պարտութիւնը

կը սպասէ: Դուռ երկփեղկ՝ օրէնքներու
ամէնէն ամբափակին, որ կը բացուի ա-
հա այժմ ե՛ւ եղեմին ե՛ւ սանդղաբանին
վրայ: Յաւերժագէտ անպարտելին - Ուր-
Քը - դիտապահս, հանճարի շանթահա-
րումէն: Կը դալարուի, կը յառաջանայ
սակայն, նիւթը՝, նիւթը՝, յափսթերս:
Կը հռհռայ: Աշխարհն կը բխի՝ մահատա-
րած շողարձակում: Ննջեցելո՛ց քստըմ-
նելի: Կը տարածուի ճերմակ քողքը՝
տիեզերական լռութեան: Մարդկային
սեռը վտանգուած ու բնդերքին՝ փոթո-
րիկ անծանօթ բնաղղներու: Յաւերժա-
պէս անշարժ՝ ստացեր է շարժումներու
ցնորական մեծութիւնն ու անեղութիւնը

ՀԱՅԿ
2022/104

զառանցական: Արեւները, անհունի տարածքներէն, բերեր կը քսէ երկրագունտի երեսին: Կը քսէ՛... Ի՞նչ կոչունք՝ անտի՛պ, անժամանակ՝ արշալոյսներու: Հազուադէպ զգայութեանց սիրողները յափրացած: Ջերմութեանց, ձայնի աւիճները, ալլազան ցնցումներու, յանկարծական կլափը պարապներու՝ միլիոններով բազմապատկուած: «Դո՛ւն, կ'ըսէ, ուղեցիր քու ազամորդիի վիճակէդ դուրս դա՛ւ: Դո՛ւն՝ հաշկերտ վճուկի», ձեռքդ երկարեցիր եւ քայլեր ամբարտակները դէհնէի լաւաններուն, երկրի վրայ հրատարակի: Բարի՛, չա՛տ բարի՛... Դէ՛ դնա զոպէ՛՛ հիմա, ծովակուտակ յորձանքները անոնց, ալսահար մոլոցքներով պտոյտ Լիւղ թաթառները անոնց: Եւ լեզու նորա ի քիմս իւր կցեցաւ:»

Հիբրուիմա, Նակագաքի՝ իր քստմանէ ժպիտներն են միայն ժպիտ տարկու երախի մը շուրջ՝ որուն մութ բացուածքէն կը ժայթքեն բանդադուլային քուճառներ, ահապէս զահալիթումներու սահանքներուն: Ամէն ինչ կ'ալլափոխուի, կայծակնային ակնթարթներու ծոցը: Դիւահնա՛ր ալլափոխումներ: Տարերք աշխարհի, դժոխային «կափկափանք պատամուն», կը ցնցուին հերձապատառ, ուկիաններու տարածութեանց: Նիւթը կը գալարուի՝ անօրինակ, ստընգանոտ հանդոցներով վիթխարասոյղ: Եւ մարմին կ'առնէ Յայտնութիւն Սըրքոյն Յովհաննու Առաքելոյ եւ Աստուածաբան Աւետարանի:

«Եւ աստեղը երկնից թօթափեցան յերկիր, որպէս տերեւ թղենւոյ զի ուժգին շարժիչի ի հոգմոյ: Եւ երկինք իբրեւ զմազազաթեայ գիրս դալարին. եւ ամենայն լերինք եւ կղզիք ի տեղւոյ իւրեանց շարժեցան: Եւ թաղաւորք երկրի եւ իշխանք, հազարապետք եւ մեծամեծք եւ զօրաւորք եւ ամենայն ծառայք եւ ամենայն ազատք թաղուցին զինքեանս յայրս եւ ի ծերպս վիճաց: Եւ ասէին լերանց թէ՛ Անկերուք ի վերայ մեր, եւ

ցրլուրս՝ թէ՛ Ծածկեցէ՛ զմիւ: Զի Լին օր մեծ քարկուծեան նորա, եւ ո՞վ կարէ կալ առաջի նորա»:

Միտելէ վերջ մահը, ցամաքամասէ ցամաքամաս, ու դեռ անբերկրային տամայութեանց մէջ, չէ՛ յաղեցած Նորազգայնի՛կ Բէնդղէրուդ՝ կը յամենայ մանրութին ալ վրայ: Մանրամասնութիւններուն ալ վրայ, քրջախա՛յս, կը կիրարկէ փորձարկութիւններ փշաքաղ: Կը ծկէ տեղ տեղ կեանքի կղզեակներ: Կը խափաէ նախադրակ Առքները կենսաբանական: Կը խառնակէ ժեններու, Էրոսագոմներու կարգերը ամբանիստ: Կը յօրինէ, լսող քմաց, նորանոր միւլքաւիտներ, մարմնաւորումները կեանքին հրէշակերպ, կոշմարային արկածներով: «Տե՛ս թէ, կ'ըսէ, ի՛նչ կ'արժեն քեզի տրուած անխախտ օրէնքները, հաւատածները: Ահա՛ թէ ինչպէ՛ս, վայրկեանական, ի՛նչ բաներու կրնա՞ս վերածուիլ: Ահա թէ քանի՛ բեկունդի կը վերածուի Գոռոցութիւնդ որ քեզի հանճարի հաւատով եւ դա՛ւ: Եւ դեռ աւելին ըսեմ՝ Այս հրէշակերպ մարմնաւորումները՝ արդասիք միայն՝ քո՛ւ անարին երեւակայութեանդ: Այս անշարժ, անմիտ անբա՛ն Նիւթին համար՝ միեւնո՛յն բաներն են անոնք: Միեւնո՛յն: Հա դո՛ւն ես եղեր, հա ան է եղեր: Հա երկուքդ էք եղեր: Բոլորդ ալ էք եղեր, հա բոլորդ ալ չէք եղեր: Միեւնո՛յն բաներն են: Կէ մէ կէ՛՛ ալօ՛: Է պարթա՛...»:

Այնշխայն ինքն իսկ, իր հրատառ Էփուսսիոնին առջեւ, մնաց խորտակուած, անշափելի պատասխանատուութեան մը փայլատակումէն: Ուղեց հաւատալ տիեզերական հանճարի թաղուն բարութեանը: Ոնկայեղօրէն անոր փարեցաւ: Ապաստա՛ն մը, ապաւէ՛ն մըն էր իր համար երբ նոյնհետայն մտածեց. «Ժը մը քուի փանսէ՛ քը Տիէօ ծուօ տէ աւէ՛ լը մօմա»։ Հապա՞՛ կթէ երկրագունտին ջախջախաւեր փոշիացումը ուրիշ բան չըլլայ Տիէօին համար եթէ ոչ պարզապէ՛ս մին ալն աստեղաքիմիական գործողութիւն»։

ներէն որոնք, մեծութեանց խելացնոր բազմապատկումներով, տեղի կ'ունենան անհամար այլ կայաքանիւններու, անթիւ այլ արեւային դրութեանց մէջ, անծայրածիր աշխարհներու գիրկը, անսկիզբ ու անվախճան ժամանակի երեսին:

Ա, զանգուածը, մասը, մասսան, ինքն իր մէջ անթափանց, վեհապետական իր անխախտ օրէնքներովը: Դիմակ սպառնական որուն ետեւ, ձգողական ուժին, իր մագնիսական օրրանին առեղծուածները կը մնան ծուարած:

Ը, նշանը լոյսի արագութեան: Այլապէս խռովիչ, այլապէս հանելուկային, այլապէս խենթեցնող: Անդամարդկային ու ասորդոյնութեան պատճառով չի անկեղծութիւնը յիշ: Մեծ, խորհրդաւոր, կանխատեսման չափ արագութեան որուն ենթարկուած աստղագիտաց աշխարհուն վրայ՝ մարդկային տարիքի օրէնքները ալ չեն բանիլ: Նշան որ, զանազան խենթութիւններով, ժամանակի ըմբռնութիւն հետ, անոր ներգործութեան ալքիմիան ալ կը խառնալէ, կը չգտնէ: Իր թափովը խառնոյր տիեզերական նաւորդը կընայ հազար թէ տասնեակ հազարաւոր մարդկային տարիներու կըշտոյթի մը, աներեւակայելի գրութեան մը մէջ իյնալ:

Կը բաւէ որ զանգուածը, նիւթը - սա նիւթը, նիւթը - լոյսին արագութեամբը կենդանանայ, կեանքի գոյ, որպէսզի ինքն ալ մաքիւնէ վերածուի շողարձակումի, հեղիւնի: Այսինքն՝ հրաշափութեան: Եւ ահա, ահա, տարիքի՜ սա սփինքսազէմ Էփաւսիոնը ուր կ'ըլլուած է նիւթին զաղտնիքը:

Ըլլայ ամէնէն սարսափեցուցիչը ափոքարիստան յայտնութեանց, ըլլայ Կուսակալի հրէշապատումին ամէնէն արտառց մէկ վիժանքը, ըլլայ քէրաքօլը-

ծիւի ամէնէն առասպելական մէկ ճղճութիւնը՝ պարզ մանուկի խաղալիքներ են՝ սա տարապիւն ահեղասարս խտացումին քով:

Նիւթը կ'արթննա՜յ՝ իր բազմաթիւն գարեբու նիւթէն: Նիւթը արթնցեր է՝... Նիւթը կը դրժէ իր դարակուտակերպութիւնը: Նիւթը ելեր իր զաղտնիքը կ'աղաղակէ, ի լուր երկրի, ի լուր տիեզերքի արեւներուն: Վար կ'առնէ դիմակը որ ժիլիոնաւոր դարեր պահեց իր դէմքին անայլայլ: Այսահար՝ կը պոռայ... Ես ուրիշ բան չեմ եթէ ոչ խտացած Էնթալպիա: Դուք զիս անկենդան, անշարժ, անմիտ, բութ, խուլ ու կոյր գոյացութեան մը տեղը դրիք այսքան տոնն՝ հա՛: Այսքան տոնն արհամարհեցիք զիս՝ հա՛, տէ տեսէ՛ք հիմա թէ ես ինչ եմ: Ե՞ս՝ լո՛յս եմ, շողարձակում եմ, հողի եմ, սղի եմ: Տէ տեսէ՛ք հիմա թէ ինչ խաղեր պիտի խաղամ ձեր դիմուն:

Ու մարդկային հանճարը նստեր է Ռոտէնի Մոսածողին քարացումովը: Մըտածկոտ, սահմանափակ, խոնարհ անկախող, մահադուռա՜ կառչեր է իր աճումի անդրեղելիքին: Օրհուսական գալարումներ սառեր կեցեր են վրան: Գլխուն վրայ՝ Երկինքը: Ոտքերուն տակ՝ Տարտարոսն մշտապէս: Մին եւ միւսը՝ յանճուս անյատակ: Ներդաշնակութեանց սկզբը՝ նախները պիտի ծածանի՞ն երբեք եւ պիտի մըմնջին Այնշթայնի. «Ննջէ՛ խաղաղ: Աստուած խաղի չէ ելած աշխարհին հետ»: Վասնզի. «Լուսայ ձայն մեծ յերկնից որ ասէր, Արդ եղեւ զօրութիւն եւ փրկութիւն եւ արքայութիւն Աստուծոյ մերոյ, եւ իշխանութիւն Օծելոյ նորա. զի անկաւ չարախօսն եղբարց մերոց, որ չարախօսէր զնոցանէ առաջի Աստուծոյ զտիւ եւ զգիւնք»:

(Շար.)

Հ. Զ.

ՎԵՐՋԱԼՈՑՍԻ ՏԱՂԵՐ

ԼՈՑՍ ԵՒ ՍՏՈՒԵՐ

Մահաւը չեզուով, գարական մահաւը *թեթիկով* եւ մանաւանդ արուեստի բարձր ըմբռնումով բանաստեղծ մըն է Արմէն Սեւան։ Սփիւռքի հիմն տերմինի բանի մը իրաւ բանաստեղծներէն մէկը։ Ծանօթ անուն մը, սիրուած և զնահատուած, որ երկար լուսաբանէ մը ետք, վերականգն է արդէն արտադրել աւելի հասուն արուեստով մը։ Արմէն Սեւան կը խոստանայ պարբերաբար երեւիլ թագիւնի մէջ, յայտնել ետք իր ունեցած ամբողջական հաւատքը թագիւնի վիճակուած հուրական դերին հանդէպ։

Զիւնը իջաւ կասարներուն վրայ կանանչ,
Ու կը նային աչուրներըս մեռեւէն.
Ծաղիկ չկայ, չկա՛ն բուրմունք ու հանանչ,
Կը նուաղի թակաւ կեանքին կանչը զէն:

Դերուկէն այս վերելքն է դժուարին,
Երբ կթոսեր եմ քայլերդ՝ որ երէկ
Ընկերն էին թեթևապաց եղնիկին
Սարերուն վրայ ժպտազեղ, ցայգ ու ցեքեկ:

Ու սափաւրն այս շէղ գեղօր երբեմնի,
Որուն վրայ այժմ մամուռն է հստեր,
Հակասագրին հըլու՝ պիտի փրցըրուի՞...:

Աստուածըն ալ, որ հոն հըպարս կը բազմէր
Դեղեցկութիւն իրբել, ուժ, շունչ եւ ոգի,
Մեծ սո՞ւս մըն է որ պիտի թելէ ոչնչին...:

✱

Եզան նըման որ իր բեռը ծանրակիր,
Կը ճգնի վեր հանել խոպան դարգերէն,
Որ քրտնաթոր՝ բայց աննըկուն, չ'ընկերկիր,
Ես կեանքին բեռն ուսիս կ'երթամ երգելէն:

Կը կըքոսին երբ ոսներն պարսասած,
Եւ անելին մէջ փուռ ու սասանկի,
Անյուսօրէն կը կանչեմ մարդ ու Աստուած,
Երազներու կը հասնի թելը ոսկի:

Կը սպիանան վերքերս անյոյս, արիւնոս,
Բեռն ուսերուս կը դառնայ ֆաղցր ու թեթեւ,
Երգ ու ծաղկի կը փոխուին խութ, խոչընդոս,
Լոյս բարձունքի՛ն կը հասնիմ ես անդեղեւ:

Յաղթանակին կ'ըմպեմ գինի՛ն ամենուր,
Եւ ինչ որ կայ դեռ մախաղիս մէջ արդար,
Կը բաշխեմ զայն մեծին, փոքրին զրիսուր,
Ես՝ մեծասուն՝ երազներովս իմ փարփառ...:

Չկան հիմա ծաղիկ ու ծառ, ծիս ու ծիծառ,
Ոսկի աւունն է ոգեվար սարի՛ն վըրայ,
Կապոյտէն վար շողն արեւին չիմչ ու պայծառ,
Չի՛ սափրըներ հոգիներն՝ որ կը սարսըռան:

Սակայն հոգւոյս մէջ անդունդներ կան կեանայոյզ,
Կամ՝ բարձունքներ երկնակարկառ, արեւ ու զով,
Երազնե՛ր կան արեգնաթեւ ու երկնասոյզ,
Մաղիկներ՝ որ կը ծիծաղին հազար զոյնով:

Գանձասուփս որ ժամանակին կըբիռին սակ
Կըլեր է ու հիմա մանն հոն կը սողոսկի,
Դեռ անկորուստ կը շողան հոն գոհար, սուսակ,
Ճանանչափայլ յակիթթ, զմրուխտ, բո՛ւռ բուռ ոսկի:

Յաւիտենի պայֆարին մէջ նիւթի՛ն, հոգւոյն,
Տե՛ր յաւերժին գրէ լոյս երազը՝ որ ապրի՛ս Դուն:

ԱՐՄԷՆ ՍԵՒԱՆ

Պուէնոս Այրէս

ՆՇԱՆ ՊԵՇԻԿԱՇԼԵԱՆ

ԵՐՈՒԱՆԴՈՍԵԱՆ ԵՒ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄՐՄՐԵԱՆ

Յարութիւն Մարեան, յոտընկայս, պահ մը լուս մնալէ յետոյ, սկսաւ որոտածայն բարբառիլ: Կարծէք մոլեգնած մարգարէ մըն էր, որ մազաղաթեայ մատենան մը նման կը խօսէր ու կ'ըսէր:

— Կ'ամբաստանեմ գինին: Այն անյատակ ու անառակ գետն է գինին, գետ դժոխոց, որ կը հոսի աշխարհի մէջ, ուր կորան բազմութիւններ ամէն աղդէ: Գրուած է. — «Զի բողոքս կորոյս գինի»: Խմանը չի կրնար ունենալ առողջութիւն մարմնոյ, առողջութիւն մտքի, ինչպէս առողջութիւն հոգւոյ: Խմանին մարմինը կը տատանի ու կը տապալի, միտքը կը բթնանայ ու կը ցնդի, իսկ հոգին կը ծիւլի, կը ծախուի, կը ծերաբանայ: Խմանը կիսամալու մ'է եղկելի: Պոտսխում է. — «Ընդ գինի մտեալ էր, եւ արբեալ էր»: — «Ոչ է արժան նմա զգինեօք անկանելի»: — «Համարեցաւ զնա եթէ գինի կայաւ զիւրս նորա»: Կրկին ու կրկին կ'ամբաստանեմ գինին, որ զրգռէ է յոյժ, որ կը փոխէ գառն անգամ իր զրգռութեամբ դադանի: Խմանը, մարդկութենէ հեռացեալ հեռու, կը վերածուի վարազի կամ վազրի, կը կերպարանափոխուի կաշաղակի կամ կա-

պիկի, հետզհետէ կը նմանի արջու, առիւծի, ու շնացեալ շան: Բոլոր ոճրագործութեանց արմատական արատը ըսկըսած է գինուով: Բարոյականը գինւոյ մէջ կ'ըլլայ խեղդամահ: Գինին է տըխուր հեղինակ գայթակղութեանց ու գոհակութեանց: Տակուին հիմ հիւանդութեանց: Նղովեալ է գինին: Կը մեղանչէ Օտեան Երուանդ, փոստ բերելով Աստուածորդին, թէ Ան կ'ըմպէր, թէ Ան արտասանեց «Արբէ՛ք ի սմանէ ամենեւեան»ը: Յիսուսի խմածը իշխալ ու հռչ է եւ երիցս սրբերի: Զի Աստուածորդին կը ճանչնար չափը: Չափն է իմաստութիւնը կեանքի: Նա Չափն է, իսկ մենք չոր չոք: Անգամ մը եւս կ'ամբաստանեմ գինին, որ գեհնի գուռին զրդանքն է: Անոր մէջ կայ սաղայէլին թունաւոր թուրը ու Միֆթոթֆէլէսին մաղձը: Գինին է զարշելի: Նա է պատճառ մտակերութեան, ձկնակերութեան, ամենակեր որկրամոլութեան: Գինին թէեւ ինքը հանուած է պտուղէ, սակայն կը կերցնէ սիրտ, լեարդ, ստամոքս, ուղեղ. ինքն ալ ուտելով խմանին սիրտը, լեարդը, ստամոքսը եւ ուղեղը: Կ'ուտէ խմանին ողջ գլուխը: Գինին է արմատ նզովից, համեմեալ ժահրով ու

ծծումբում: Գիներն մեղքը ուղղորդ նաւթ է, հրձիգ է, սատանասնունդն է Սոգոմի ու Գոմորի:

Մենք եւս փաստենք դիտականորէն, սակայն սոսկալիստութեամբ: Հիւրոկրատ ու Գաղղիանոս ճանչցան չարիքը դիւտոյ, եւ պայքարեցան այդ դիւտին հեղուկին դէմ, բայց ընդունան, զի մարդիկ մնացին անուղղայ: Մարդիկ միշտ եղան երեքեւլ ու տատանեւլ ճանապարհորդները մեղքի գիծին, որ ոլոր մոլոր է ու մոլորութեամբ լի: Եւ հին բժիշկներէն մինչեւ նորերը ու նորագոյնները, ամէնէն հանճարամիտներն ու խղճամիտները պաճղը պաճղը պոռացին՝ թէ թոյն է գիներն: Երկրս կ'ամբաստանեմ գիներն գրգռիչ, որ մեղաց մղչին է, որ սատանային միջոցաւ մըտաւ մեծասատաններու մէջ անգամ: Ո՛վ անկում անկարեկիր, վանքերը կը պարծնան իրենց գիւտոյ մատաններով, իրենց դիւտոյ տակառներով ու տակառներուն վանականներով, փոխանակ պարծենալու իրենց մատաններով ու մատենագիրներով: Ներկայիս, բազմաթիւ տներ մատենադարաններ կը կազմեն գիւտոյ շիշերով: Աւա՛ղ, անկեւլ ու անկար մարդկութեան: Ահա թէ ինչպէս վանքերը ողորդած են մեղքերով: Այլ ուր կը մնան աշխարհականները իրենց մեղքերով բազմապիսի: Գիներմոլներ, խմաններ, կոծաբաններ, օպաշաւեցէ՛ք, ապաշխարեցէ՛ք, Ալեյուիա՛, Ալեյուիա՛, Ալեյուիա՛: Սուրբն Աւղոստինոսի նման կը բարձրադադակեմ.— «Ապանեցէ՛ք մոլութիւնները, սիրեցէ՛ք մոլորեցալները»: Ես ընդդիմաբոսեցի՝ Երուանդ Ստեան մեր բարեկամը սիրելուս, ընդդիմաբոսեցի փրկելու համար գինք ու իր նմանները: Աստուած շնորհ տայ իրեն ալ, իրենպէսներուն ալ. ամէն:

Ստեան պատասխանեց Մամբանին.

— Ալբուր թոյն յայտարարուեցաւ: Թոյնը դեղ է: «Գեղարան» բառին Փլրանապանն է «Փարմասի», որ յունական «Փարմաքի», այսինքն «թոյն» բառէն լինուած է: «Փարմասի» (= դեղա-

րան) կը նշանակէ թոյնի խանութ, թունափաճառ, թոյն ծախող վաճառատնի: Թոյնը ուրեմն դեղ է օգտակար: Եթէ ալբուր կը թունաւորէ անգամ, սակայն ոչ այնքան՝ որքան կը թունաւորէ իրականութիւնը: Ալբուրով կարելի է յաղթական նահանջ մը ընել իրականութեան առջեւ: Ուրեմն երկու տեսակ թունաւորումներ կան.— Մին իրականութիւնով, ու միւսը՝ իրականութիւնէն նահանջելով: Միշտ ընտրելու է չարեաց փոքրագոյնը, սոսկ մը ընդունելով որ գիներն չարիք է: Գիներն է չարեաց փոքրագոյնը, որ հաճելի ըլլալու ալ տուաւ իրենց ունի: Ո՛ւր որ ալ գառնանք, ինչ որ ալ ընենք խուսափել չկայ, թունաւորուած ենք: Ալբուրով թունաւորուելը միշտ կը մնայ նախընտրելի:

Մամբան՝ մարախով ու վայրէ մեղրով սնանող մարդաբէի մը նման՝ կրկին հլաւ ոտքի ու ըսաւ.

— Եթէ ալբուր թոյն ալ չէ, սակայն մարդուս է թշնամի, ու թշնամի եւ թշնամի: Ամէն մէկ թշնամի թոյն է ու ամէն մէկ թոյն է թշնամի:

Երուանդ Ստեան ժպտելով պատասխանեց.

— Քրիստոնէական պատուէրով պարտինք սիրել մեր թշնամին, ու զայն ընդունել մեր մէջ, վերածելու համար բարեկամի, նոյնիսկ բարեբարի:

Միծաղներ ու ծափեր:

Նախագահ Շաթրեան հարցուց՝ թէ թեր կամ դէմ խօսիլ ուղղող կա՞յ...

Ձեռք բարձրացուց Լեւոն Էսաճանեան ու բարձրացաւ:

Յայնժամ, նախագահը յայտարարեց.

— Ոտքը կը պատկանի մեծայարդ Մամբանի փոքրագիներն, ներեցէ՛ք, փոքրաւորին (ընդհանուր ծիծաղ) եւ հանրածանօթ սաղերգունին՝ Լեւոն Էսաճանեանի:

Էսաճանեան խօսեցաւ՝ երկար, եղանակաւոր ձայնով.

— Պարոն Երուանդ Ստեանի յաւէտ փոքրաւոր Շաթրեանը, որ ըմպելարա-

նի մը ամբողջ հղած է նախադաս, պէտք է պիտոնայ որ հոգիս փոքր է՝ միայն բաղդատմամբ հանճարիս, որ մեծ է կարի։ Ես պարծանքով կը յայտնեմ գիտատեսի Մամբեանի փոքրաւորը ըլլալս, քանզի փոքրաւորը չեմ խմողի, այլ խորհողի։ Մամբեանն է մարդարէ։ Ինչպէս ամէն մէկ ժառանգաւոր քերթողի մէջ, կայ մարդարէն, ամէն մէկ մարդարէի մէջ ալ քերթողը կայ։ Իբրեւ քերթող, ես եւս ունիմ ժառանգ մարդարէական։ Յարգանք ու հիացում ունեցէք մարդարէ քերթողին ու քերթող մարդարէին առաջի։

Քանի մը հոգի բողոքեցին.

— Նիւթին անցիր, նիւթին։

— Նիւթին անցնելէ առաջ, քերթողը աննիւթէն կ'անցնի։ Մենք բոլորս աննիւթ էինք։ Նիւթ ըլլալէ առաջ։ Եւ կըրկի՛ն պիտի ըլլանք աննիւթ, նիւթ ըլլալէ ետք։ Ես, իբրեւ արեւելեան բանաստեղծ, կարգացած եմ Ռիկ-Վէտան, Պուտան, Կոմփիւկիտը, Լաօ-Չըն, Գուրա-նը, ինչպէս նաեւ Ժանօթ եւ ինձ հետեւեալ հեղինակները։— Հաջիմ Ֆարիք Օտտին Հասան Մուհամմէտ Ապտուլլահ Ռուտաբի, Իսկ Պաթուիս, Ճէլալէտտին Ռումի, Տիւֆանը Հաֆիզը, Ռայիս, Մուշտաֆի, Ռաշիտ Տին, Նեզամի, Մուլաի, Բաբա Քաշիբ, Աբու Ալի Սինա, Իպն-ալ-Չաուզի, Մահալէրաի եւայլն։ Կարգացած եմ բելաւոր բիւպայիներ, կաղէններ, քառիտներ, հայիքայիներ, մերասիներ, թանճիրանտներ, փոլիյաթներ եւայլն։ Անծանօթ մը չեմ նաեւ արեւելեան զրոյցներու, առասպելներու եւ աւանդութեանց։

Բողոքողները դարձեալ պոռապին.

— Նիւթին անցիր, ըսինք։

Էստանեան շարունակեց.

— Ահա կ'անցնիմ նիւթին, ձեզ մզելով անըրպեան մէջ։ Եւ անըրպետը անշատակ անդունդ է, անժառանգ թեւազուրկներուն համար։ Անկումը անվախճան է, քանզի անակիզք է ու անվերջապէս անհունը...

Պոռապողները վանկ առ վանկ աղաղակեցին.

— Նիւթին-անցիր։

Էստանեան շարունակեց.

— Ըստ իսլամ աւանդութեան, Մուհամմէտ մարդարէն իր կենդանութեան վերելակած է դէպի երկինք։ Այդ վերելքը կը կոչուի Միրաճ։ Պարոն Պետրոս Չէքին կրնայ հաստատել։ Միրաճ։ Լսուեցաւ ձայն մը, որ ըսաւ.

— Կը հաստատեմ։ Միրաճ-վերելք։ Էստանեան շարունակեց յաղթականօրէն.

— Ուրեմն Մուհամմէտ մարդարէն այցիւնց Երանելեաց Գուլաւը ու շրջեցաւ ամէնուրեք։ Մտաւ վայրն երկրպագութեան, որ կարմիր յակինթէ շինուած տաճարն է վերին։ Մուհամմէտ աղօթեց անդ։ Ապա, հրեշտակները իրեն ներկայացուցին երեք բաժակ, որպէսզի մէկը ընտրէ ու ըմպէ։ Ուշադրութիւն...։ Առաջին բաժակին մէջ կար կաթ, երկրորդին մէջ՝ մեղր, ու երրորդին մէջ ալ՝ գինի։ Ուշադրութիւն։ Մուհամմէտ մարդարէն ընտրեց կաթ պարունակող բաժակը ու ըմպեց։

Նախադաս Եաթըրեան պոռթկաց ու պոռապ.

— Մօ՛ւ հերետիկոս, շիտակ ըսէ, դուն ո՞ր բաժակը պիտի ընտրէիր...

Էստանեան շարունակեց ու շանթեց.

— Ես պիտի առնէի երեք բաժակներն ալ։ Գաթն ու մեղրը իրար խառնելով՝ պիտի ըմպէի, իսկ գինին ալ քու քերթող բերնիդ վրայ պիտի թափէի...

Միծաղներ, աղմուկներ։

Էստանեան նստաւ՝ մեծ ճակատամարտէ մը դափնեպսակեալ զուրս եկած զօրավարի մը պէս։

Եաթըրեան պատասխանեց.

— Գինին վրաս թափուած՝ հեղուկ պատուանշան է։

Պոռապա Օտեան ու ըսաւ.

— Մեր սաղբերդուն՝ այդ աւանդութեան մնացեալ մասը չի գիտեր կ'երեւայ թէ։ Երբ Մուհամմէտ ընտրեց կաթի բաժակը եւ ըմպեց, անոր մեկնումէն

ետքը, Յիսուս տեղեկանալով եղածին, ըստ Հեռեւեալ բառը.— կեղծաւորը...

Ծիծաղներ:

Նախագահը յայտարարեց.

— Քիչ յետոյ, ինչոյքի ընթացքին, մուհամմէտորդի էստանանեանն առջեւ ղնել պիտի տամ չորս բաժակ. — կաթ, մեղր, դինի ու օղի: Տեսնենք թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ ճակատագիրը այդ բաժակներուն:

Էստանանն պատասխանեց.

— Պարոն Օտեան խորհրդանշանն է դրութեան, պարոն Մամբետն խորհրդանշանն է հակադրութեան, ես ալ խորհրդանշանն եմ համադրութեան: Ես երբ կը խոյանամ դէպի խոհանոց կամ ճաշասեղան՝ ուտելիքներն ու խմելիքները անխտրականօրէն կ'ուշեմ պեխերովս...

Մէկը պոռաց.

— Փոքրաւոր էստանանն պիտի դաւանանէ...

Էստանանն ճշդեց.

— Իմ դաւանանութիւնս անգամ ղիւցաղներգութիւնն է:

Մտփաշարութիւններ:

Յակոբ Տէր Յակոբեան խօսք տուաւ ու ըսաւ.

— Էստանանն կարդացած դրականութեան երեք չորրորդը Գինիի գովքն է: Հակառակ այս իրողութեան, էստանանն չէ տպաւորուած իր կարգացածներէն:

Էստանանն պոռաց.

— Քանզի բանագող չեմ:

Յակոբ Տէր Յակոբեան շարունակեց.

— Մանասնդ որ էստանանն սաղարգու մըն է, միթէ կարելի՞ է երեւակայել աշուղ մը՝ որ Գինիին գովքը չընէ: Բարոյաբոս աշուղներն անգամ սիրած են մեղանչել ի տես Գինիին ու Գեղուհիին: Եթէ էստանանն անկեղծ է՝ մենք իրաւունք ունինք կասկածելու իր մտաւորական առնականութեան վրայ: Հետաքրքրական պիտի ըլլար տեսնել թէ, զիչ յետոյ, ի՞նչ աստիճանի նուիրում

բուժ ցոյց պիտի տայ, հանդէպ խնջոյքի սեղանին: Պիտի մասամբ չէզոքանա՞յ՝ թէ պիտի վերածուի հոռմայեցի Լուկույոս զօրավարին, ու բռնէ յարձակումներով կուլ պիտի տայ ամենայն ինչ որ ճաշակիլի է ու ըմպելի: Հիմակ խօսքի շրջանն է. պահիկէ մը պիտի ըսկըսի գործի շրջանը, եւ սեղանին վրայ է որ հանդէս պիտի դայ տեսութիւններու եւ վարդապետութեանց որքան անկեղծ ըլլալը: Ես կը վախնամ որ ընդդէմադիրներուն տեսակէտները խեղդուին գինիի դաւաթներուն մէջ:

Էստանանն յայտարարեց.

— Բանաստեղծը ազատ է հակառակուինքիցին: Բաց պահեցէք հակասութեան դռները բանաստեղծին առջեւ:

Յակոբ Տէր Յակոբեան պատասխանեց.

— Այդտեղ համաձայն ենք էստանանին հետ: Քանի մը տարի տակաւին՝ բաց պիտի պահենք իր առջեւ, Բերայէն մինչեւ Ելատի—Բուլէ բոլոր դռները: Բայց երբ, օր մը, դուռ մը յանկարծ գոցուի իր ետեւէն ու ինք արգելափակուի, պիտի ցաւինք, սակայն պիտի չկարենանք բանալ այդ դուռը:

Ծիծաղներ:

Խօսք տրուեցաւ Յովհաննէս Ասպետին, որ ըսաւ.

— Ալքոլամոլութիւնը մեզի կը ներկայանայ գաղաններու կերպարանքներով: Կրկնի մէջ արձակուած զազաններ, որոնց ինքնաբերաբար, սիրայօժար գոհ կ'երթան գինեմոլները: Քրիստոնէութեան առաջին վկաները բռնի կը նետուէին կրկնի գաղաններուն առջեւ, ու անոնք կը նահատակուէին անվախօրէն: Բայց անոնք կը մարտիրոսանային ի փառս Աստուծոյ: Ալքոլամոլներուն զոհաբերութիւնը անպատակ է: Անոնք ինչո՞ւ կը դիմեն անձնագոհութեան... որո՞ւն փառքին համար...

Ամէն կողմէ պոռացին.

— Ի փառս Բագոսին:

Յովհ. Ասպետ սրտմտութեամբ աւելցուց.

— Եթէ չէք խնայեր դուք ձեզի, խրանայեցէ՛ք հանդիսականներուն, այսինքն մեզի:

Օտեան պատասխանեց.

— Սիրելի Ասպետ, ասպետ ես դուն, ուրեմն մեծ քաջութիւնը ունեցիր աներկիւզ հանդիսատես ըլլալու մեր մեծ մարտիրոսութեան:

Տոբթ. Մասիս խօսք խնդրեց:

Տիրեց բացարձակ լռութիւն:

Պիտի լսուէր գիտութեան մարդուն կարծիքը: Ու բժիշկը ըսաւ.

— Սիրելիք, իմ մէջս կայ մարդը ու բժիշկը: Թէեւ մարդը բժիշկ եղած է, ու բժիշկը մարդ մնացած է, սակայն անջատելով մարդը եւ բժիշկը, այս վերջինը, այսինքն բժիշկը ձեզի կ'ըսէ. — Ձուքը եղած է լուացուելու համար, ինչպէս նաեւ անասուններուն տրուելու, իբրեւ ըմպելի: Ձուք խմող մարդիկը շատ կը մեռնին: Գերեզմանները լեցուն են անուղղայ ջուր խմողներով: Մինչդեռ ոգէլից ըմպելի՝ մարմինը կը թըրծէ: Խմեցէ՛ք ու ներքնապէս զրահուեցէ՛ք եւ դիտուեցէ՛ք: Խմեցէ՛ք հանդարտօրէն եւ հաճոյքով: Ահա բժիշկիս պատուէրն ու պատգամը: Իսկ իմ մէջս գլուխը մարդն ալ ձեզի կ'ըսէ. — Եթէ նոյնիսկ օգէլից ըմպելին ձեր կեանքէն քանի մը տարի պիտի առնէ, թո՛ղ առնէ, եղբայրներս, ու իշխալ թո՛ղ ըլլայ առածը կամ առնելիքը: Դուք տուածին նայեցէ՛ք: Անմահութիւն է տուածը: Մահկանացու կեանքէն քիչ մը կ'առնէ, ու անոր անմահութիւն կու տայ կոբ, եղբայրք պատուականք: Ի՞նչ պիտի ընէք չոր ու ցամաք եւ ցիցի պէս կեանք մը հրկարելով: Ձեր ապրիլը ու վայելելը նայեցէ՛ք: Ապրիլը օրերուն շատութեան մէջ չէ, հապա օրերուն լիութեան մէջ է: Պարունակութիւնով պսակեցէ՛ք ձեր օրերը: Առանց խմելու օրը, կորսուած օր մըն է: Աս ալ իմ մէջս գտնուող մարդուն պատուէրն է ու պատգամը: Եւ այսպէս, ես վերջացուցի: Խմողաց առնո՛ւ չէ...

Կայծակներու շառաչիւններուն, ամպերու որոտումներուն, ալիքներու պայ-

թումներուն եւ ուրականներու զոռոցներուն նման ծափահարութիւններ:

Թոքաթլլիի դեռնայարկի սրահին մէջ զտնուողները կ'ըլլան սարսափաւար: Քանի մը սղասեակներ վեր վազեցին, կարծելով որ փոթորիկ մը փուզումներ կը կատարէր վերնատունին մէջ:

Երբ ամէն ինչ հանդարտեցաւ՝ միւս բժիշկներէն մին ընդդիմաթիւսեց ու ըսաւ.

— Իրական հաճոյքը խմելուն մէջ չէ, այլ առողջութեան մէջ է: Ես եւս կը սիրեմ խմելը, սակայն շատ տեւի կը սիրեմ առողջութիւնս: Կը խմեմ երբեմն, մանաւանդ հանդիսաւոր առիթներով: Երբեմն նոյնիսկ չափը փախցնելով: Սակայն, ամենօրեայ չափազանցութիւնը չարաշար կը պատժուի: Եթէ խմելը պատարագի է, պատարագը ամէն օր չին մատուցաներ: Ամենօրեայ պատարագը հասարակ ու հակառակ բան մը կը դառնայ: Պատարագը վերապահելու է աւերանական օրուան, այսինքն Կիրակիին, ըսել կ'ուզեմ շարաթը մէկ անգամ: Այդպէս, միասը նուազ կ'ըլլայ, հաճոյքն ալ աւելի:

Օտեան պատասխանեց.

— Ուտելը ու խմելը անբաժանելի են: Տոբթէօր, դուք եթէ կրնաք, շարաթը մէկ անգամ կերէք ու խմեցէ՛ք, բայց թոյլ տուէ՛ք որ մենք շարունակենք մեր պատարագը, ոչ թէ օրը մէկ անգամ, այլ քանի մը անգամ: Միթէ կարելի՞ է ապրիլ, օրը մէկ անգամ ուտելով ու խրմելով...

Նախապահար աղաղակեց.

— Բերան չէ, խորան է:

Դերասան Աւետեան, այս վսեմ վառտակաւորը, խօսք ուղեց ու ըսաւ.

— Պատիւ ունեմ յայտարարելու որ ես մի կարգին գինեմոլ եմ: Երբ չեմ խմում, դա ակամայ դաւաճանութիւն է, դա փողի կարիքից է: Ի՛նչ, դերասան մարդ եմ: Իմ ակամայից զօրծուած դաւաճանական մեղքերի համար թո՛ղ Բազոսը ների Մելպոմէնէին: Էսօր, առիթից օգտուելով, ես մի ցանկութիւն եմ ուզում յայտնել: Ոչ մի յոյս, որ կ'ի-

բազործուէ իմ ցանկութիւնը: Բայց թո՛ղ նա արձանագրուած լինի բազոտական մարդկանց հոգիներէ մէջ: Աշխարհումս եղել են բարերարներ ու մեկենասներ: Բայց ես կը ցանկայի որ մի մեծագործ մեկենաս, մի բարերար լինէր որ ապահովէր մեր ամենօրեայ խմելիքը: Բաց սնէր բազոտական տաճարներ, որտեղ մարդիկ խմէին ձրի: Դա կը լինէր մի շտեմնուած ու չլսուած մեծագործութիւն: Մի երկրորդ խօսք էլ ունեմ. յարգելի դասախօսը յիշեց հին դարերից մինչեւ օրերս յայտնուած մեծ հեղինակներէ կողմից ասուած դովքերը Գինու մասին: Բայց ես Պոլսում, մի երիտասարդ պուշտի բերանից, Գինու մասին լսեցի մի խօսք, որ ոչ մի գինեպաշտ հեղինակ չի մտածել, չի ասել: Այդ իմ պուշտ բարեկամը, որ ինձ հետ գիշերներ է լուսացրել պատարագելով, ներկայացումներից յետոյ, այդ պուշտը բռնում, բարձրացնում է արագի բաժանակը ու ժպտուն նայում է անմահական հեղուկին եւ ասում.— «Օղի ջան, քո՛ կենացը, շատ ապրես ու մեզ չէն օտարեցրես...»:

Եթէ լեւնէ մը վար՝ հազար ու մէկ տակառներ գլտորէին՝ ի՞նչ աղմուկ որ պիտի հանէին, այդ ժողովին կրկնապատիկը ծափահարութիւններով ողջունուեցաւ այդ խօսքը:

Դերասան Աւետեան շարունակեց.

— Մենք գինեմոյներս ապերախտներ ենք, եթէ չիմենք էդ կենացով, մի քիչ յետոյ: Ընկերներ, շոտանաք էդ առաջնակարգ ու աննախընթաց կենացը:

Ծափեր ու ծափեր:

Նախագահը փափաքեցաւ գիտնալ՝ թէ ո՞վ է այդ երախտագիտական գիւտաւոր խօսքին տէրը:

Աւետեան տեղէն բարձրացաւ ու ընաւ.

— Նշան Պէշիկթաշլեանը:

Ծափահարութիւն:

Աւետեան լրացուց իր խօսքը, ըսելով.

— Եթէ նա մեր մէջ չի, որովհետեւ մի տեղ պատարագում է: Նա շաքաթներ

տուալ, խոտացել էր այդ տարազութեանը լինել ներկայ: Բայց նա ինձ խոտացել է հասնել մեզ մօտ, ուղիղ գիշերուայ կէսին, մեր հանդիսաւոր պատարագին ներկայ լինելու համար: Թոյլ տուէք, էս առիթով յիշել մի խօսք էլ, որ շատ է տարածուած մեղանում, կոմկասում.— «Տարտ անողին՝ տարտ չի պակսի, քէֆ անողին՝ քէֆ չի պակսի»: Ես էլ վերջացրի:

Ծափահարութիւններ:

Դասախօսը յայտարարեց.

— Գինին յաղթական է: Գինին սիրտը կ'ուրախացնէ:

Յ. ձ. Սիրունի, համոզուած ու հաւատարիմ հակալքողական, ընդդիմախօսեց.

— Այո՛, ժամանակաւորապէս գինին սիրտը կ'ուրախացնէ: Ապա, տիրեցնելու համար սիրտն ալ, ստամոքսն ալ, լեարդն ուլ, փայծաղն ալ, երկվամուկն ալ, հոգին ալ...

Օտեան ըսաւ.

— Ժամանակաւորապէս ուրախացրել էլ ընդունի մեր բարեկամ Սիրունին: Ժամանակաւորապէսը մեզի բաւական է, քանի որ մեր կեանքն ալ ժամանակաւոր բան մըն է: Բոլոր ժողովուրդները կը խմեն: Այդ կը նշանակէ որ կը փափաքեն փախչիլ իրականութենէն: Կը նշանակէ որ դժգոհութիւն ունին առաւել կամ նուազ:

Յ. ձ. Սիրունի առարկեց.

— Ամբոթը կը խմէ ուրախութեան ատեն ալ:

Դասախօսը ըսաւ.

— Մենք տառապանքի մը վերջաւորութեան կը սկսի ուրախութիւնը, որուն կը յաջորդէ յուսախաբութիւնը: Որով միշտ կը խմէ ժողովուրդը: Կը խորհի ու կը խմէ. վերջապէս, կը խմէ, կը խորհի ու կը խնդայ:

Սիրունի աղաղակեց.

— Ի վերջոյ, կը խմէ ու կը խենթեանայ:

Օտեան ալ աղաղակեց.

— Ժողովուրդը ամէն տեսակ ազա-

առթենէ զըկուած, գոնէ ազատութիւն ունի... խենթենալու:

Յ. Ճ. Սիրունի աւելցուց.

— Կարեւոր կէտ մըն ալ կ'ուզէի մատնանշել: Կարդացուեցան զինիւն ըսողագրութիւնը կամ բովանդակութիւնը կազմող նիւթերուն անունները: Ստեփան անոնց մէջ, զիտումնաւոր կերպով մոռցուեցաւ առաջին նիւթը, որմէ մեծագոյն քանակութեամբ կը զտնուէի դիւնիին մէջ: Ձո՛ւրն է ան. անմեղ ջուրը, օրհնեալ ջուրը: Ալքոլականները աղիւրութիւնն՝ հանդէպ ջուրին: Դէժ են տնոր ու թշնամի: Մոռնալու չեն որ որթատունկը կը հասունանայ հողով, արեւով ու ջուրով, բոլոր առանկերուն պէս: Կեցցէ՛ ջուրը անուրանալի...

Օտեան ալ աւելցուց.

— Որթատունկին հրաշքն է ջուրը միշտ վերածել գինիի: Ջուրը ինքնին, ջուրը առանց որթին չի կրնար վերածուիլ միւռոնի: Սիրելի Սիրունի, եթէ քեզ ալ տնկենք հողուն մէջ, ու արեւուն տակ ու քեզ ուռգենք ջուրով, մեզի ի՞նչ կրնաս տալ... Դուն պիտի պղտորես ու պղծես քեզի արուած ջուրը, որուն ներքողը կ'ընես: Ուրեմն՝ կեցցէ՛ հրաշագործ որթատունկը, որ արեւը, ջուրը, հողը ու քարը քամելով՝ կ'արտադրէ Գինի:

Քիթ Կիրակոս խօսելու արտօնութիւն ուղեց, եւ դեռ չստացած՝ ըսաւ.

— Բայց, բարեկամներ, միայն Գինին չէ որ կ'արեցնէ մեզ: Գինիէն զօրաւոր ինչե՛ր կան, ինչե՛ր: Կին կայ որ իր ծանրութեամբ ընտիր ու անսպառ գինի է: Մէկ նայուածքով կը զինովցնէ մեզ, արեւոյթեամբ կը զգլխէ, արիւն կը բռնկցնէ, արիւն անգամ թափելու պատճառ կ'ըլլայ: Կ'ըլլանք դերին այդ գինիին, որ կը հրամայէ: Աս ըսած գինիին ի՞նչ ըսիք...

Օտեան պատասխանեց.

— Երկուքին մէջ ալ մեր քիթը կըրնանք խոթել: Մէկը միւսը կը լրացնէ: Խօսուն գինիւ թովղ առ, խօսեցնող Գինին առ առջեւդ դիր ու գինովցիր կըրկնակի: Մէկը միւսը կը պահանջէ. Բա-

զոս ու Աստղիկ զիրար չեն հակասեր, զիրար կը հաստատեն: Այս մասին կըրնաս հարցնել սագերգու Էսանանեանին, որ թէեւ Բագոսին բարեկամ չէ, բայց Աստղիկները իրեն բարեկամուհի ըլլալու են, օրուան քսանըհինգերորդ մամուն:

Էսանանեան յտնկայտ արտասանեց հետեւեալ քառեակը.

— Աստղիկ ու Բագոս, Բագոս ու Աստղիկ, ի հրեւոց անտի կ'ապրին խաղաղիկ. Բագոս ու Աստղիկ, Աստղիկ ու Բագոս, Դաշնակիցներ եմ, ո՛վ Քիթ Կիրակոս:

Քիթ Կիրակոս մոլեղնօրէն պատասխանեց սագերգուին.

— Ծօ՛ւ Լեւոն, դուն իմ քիթս տեսնելու տեղ, քու ծոած ուղեղդ տես. տակաւին քու բանաստեղծութիւններուդ մէջ գտնուող հակասութիւնները, անկապութիւնները եւ աղբերը տես...

Էսանանեան վեհապետօրէն՝ յայտարարեց Քիթին.

— Մեծ մարդոց իրաւունքն է՝ մեծ թերութիւններ ունենալ: Բանաստեղծութեան մէջ, արտօնուած են հակասութիւնները, քմայեղտ անկապակից խօսքերը: Կարեւորը հանճարն է:

— Կամ յիմարութիւնը, աւելցուց Քիթ Կիրակոս:

Յայնժամ, Էսանանեան հառաչելու պէս ըսաւ.

— Շատ դժբախտ բան է պզտիկ ագդի մէջ՝ մեծ մարդ ըլլալը: Երանեալ են անոնք՝ որոնք պզտիկ ագդի մէջ՝ մեծ քիթ ունին:

Նախազանգ զսպեց երկու ցուլերը, որոնք կը խոստանային վերնատունը վերածել կրկնի:

Դերասան Արմէն Աժտէրեան խօսք առաւ ու հանդիսաւոր ձեւով ու եղանակաւոր ձայնով յայտարարեց.

— Յարգելի նախազանգ, յարգելի դասախօս եւ յարգելի ներկաներ, զինեմ լուծիւնը գայթակղութիւն է, գայթակղութիւնը դձուցկութիւն է, իսկ դձուցկութիւնը դանկի է ու դարչելի: Մեղք չէ՞ գինեմ լուծեան համար ծախսուած

դրամը, երբ անով կարելի է ուտել փառաւոր ճաշեր, որոնք առողջապահական են ու մարմինը եւ միտքը կը սնուցանեն: Իսկ զինեմուրը կը մտնէ ի վնաս իրեն: Յաճախ գինեմուրը աւելի կամ պակաս կը խօսի, ըսածը ու ըրածը չի գիտեր: Կը դառնայ ծիծաղելի, անհանդուրժելի, յետոյ սոսկալի, մինչեւ անգամ դարձուրելի, ու վերջապէս՝ եղկելի, նողկալի, անտանելի: Գինուրը ինքզինքն կ'ելլէ: Գլուխը կը կորսնցնէ: Անկերպարան, անդեկ կը տատանի, կը տապալուի, կը փլի, կը փչէ, կը փախէ: Յո՛, պզուէի է: Գինեմուրը մարդը կը տանի դատարան, դարմանատուն, բանտ, խաղաբան, խառնարան, հիւանդանոց, յիմա՛մանոց ու ժամանակէն առաջ ալ գերեզմանոց: Իր սկիզբը կատակերգութիւն, իր ընթացքը եղբարխաղ ու վախճանը ողբերգութիւն է:

Դերասանները կատաղօրէն յարձակեցան իրենց ընկերոջ վրայ: Բարեկական աղմուկի մը մէջ, լսուեցան հետեւեալ անինայ խօսքերն ու բառերը.

– Սրբապօղո՛ղծ:

– Ձաքուեց:

– Ե՛ս՝ մակարոյծ, դուն Բագրատի տոհմաբը կը մտնես միայն աղանդիկ ուտելու համար, եւ այն ալ միշտ սւրբիւն հաշտոյն:

– Աղտոտ սրկրամուլ:

– Ստամոքսիւ գերին ես դարձած:

– Խօսքերդ ետ առ: Նախատեսիր մեհեանը ու մեհեանականները:

– Ե՛ս, դուն չիմած թուցուցած ես. ասոր ի՞նչ կ'ըսես...

– Դուն կ'ըսես՝ թէ խմողը գլուխը կը կորսնցնէ. դուն առ կողմէն վախ չունիս, քանի որ կորսնցնելիք բան մը չունիս:

– Պէտք է վռնտել այս հայհոյիւնը:

– Էս յիմարը խօսեց հարբածի նման:

– Դո՛ւքս մեր հաւաքոյթէն, մանաւանդ մեր խնջոյքէն:

– Դո՛ւքս, դո՛ւքս: Վանտելու է: Դո՛ւքս կորսուէ: Խմողները պատիւ ունին:

Սարսափահար Աթոէրեանը իրրեւ հուսկ բանք՝ ըսաւ.

– Բայց, վիճարանական հաւաքոյթ է այս: Խօսելու աղատութիւն կայ:

Բարձրացաւ նոր աղմուկ.

– Խօսելու այո՛, բայց ո՛չ խայտառակելու, ոչ ալ խայտառակուելու:

– Աղատութիւն արտայայտուելու, բայց ո՛չ արատաւորելու:

– Դո՛ւքս նետեցէք, պատուհանէն փողոց շարտեցէք:

Աթոէրեան կը ստնկար որ դուքս կը հանեն պինքը: Ինք եկած էր՝ մէկ շարքը ան բաւելու չափ ուտելու համար: Գլուխը քաշեց իր պատեանին մէջ, ու սպասեց իր դատաւճիռին:

Օտեան ըսաւ.

– Դերասան Աթոէրեան անիրաւ է, բայց դուք, իր ընկերները, աւելի անիրաւ էք: Աթոէրեան մեր մէջ պիտի մընայ, ու իրեն պիտի տանք պատուոյ տեղ մը, որպէսզի իր թիւը կարծիքը փոխէ բազմականներու մասին: Թերեւս փոխէ նաեւ իր ակնորժակը, զայն բարեփոխելով ըմպումով: Թերեւս ալ իրմէ ելլէ քաղոսականութեան Պողոս սուրբալը:

Աթոէրեան լայն շունչ մը առաւ ու ըսաւ.

– Ես պատրաստ եմ բարեշրջութեան, ու կրնամ քաղոսական դառնալ մերթ ընդ մերթ, որովհետեւ իմ կեանքիս նպատակները երկու են.՝ նախ դառնալ մեծ դերասան, ապա դառնալ ՆՆՅԱՆ:

Դերասան Տրդատ Նշանեան տակառի մէջէ ելլող ձայնով աղաղակեց.

– Յնորամիտ եւ վատ դրութեան: Ամէն մեղքիս վրայ, Մամաթիացի պիտի ըլլայ: Պէտք է հրաժարի սամաթիացու թենէ:

Նախադահ Շաթրերեան խօսեցաւ ու ըսաւ.

– Դերասան Աթոէրեանի ըսածներուն մէջ, կան որոշ ճշմարտութիւններ, որոնք քաղուած են անձնական փորձառութենէ: Մարդը չիմեւոր՝ գինովի պէս անկումներ ունեցած է, հապա եթէ խըմէ՝ անկումը կ'ըլլայ անվերականգնելի:

Աժտէրեանը խմանի նուիրական կոչումէ զուրկ ծնունդ մըն է: Իրմէ Պօղոս չէ, Պոտոս անդամ չեւիւն:

Խուճը մը դերասաններ ոտքի ելան ու սկսան հաւաքականօրէն արտասանել.

— Կեցցե՛ր Գիմիմ,

Ան մեր՝ Բեմիմ,

Մեմմ՝ իր գիրիմ,

Խըմեմմ ցըմրուր ամարատ Գիմիմ,

Դըմեմմ գլուխմիսն մայմիսկ պաղ Բարիմ,

Օր մ'ամբաղը մըմմեմմ խոր ծոցը Բուճիմ:

Մարդիկ պատաւաւոր ու առաքինի

Անմմ Բեմ՝ որմմ կ'ըմպեմ միշտ Գիմի:

Նախագահը փակուած յայտարարեց վիճարանական բաժինը:

Տասնը-տասներկու հոգի մեկնեցան: Հակալքականներն մնացին Մամբեան, Էսաճանեան ու Աժտէրեան: Եթէ անոնք մեկնելու չզգէին՝ թոյլ պիտի չտային, որովհետեւ անոնք պիտի ըլլային մեր խնջուքին ալ ազն ու պղպղղը:

Բաւորդ ժամու ընթացքին, երկու վարժ ու վարպետ սպասեակներ սարքեցին երկար եւ սպիտակափառ սեղան մը, ընտիր ընտիր ու փոքրօքրօքր աղանդներէրով, որոնք ամէնէն սակաւակերը կը դարձնէին որկրամու, իսկ որկրամուները կը վերածէին Շարայի:

Էսաճանեան նուաղեցաւ, իսկ Աժտէրեան անոր վրայ ինկաւ մարած: Սթափեցուցինք զանոնք քացախով, լէ-մոնով եւ օղիով:

Սեղանին վրայ, ամէնուրեք, կը պսպղային բիւրեղէ շիշեր ու բիւրեղէ բաժակներ: Բազոսի խորանը սարքուած էր: Սեղանը կը նմանէր երկինքէն իջած հանդէսի մը, որուն վրայ կը շողային աստղեր ու գոհարակոյտեր: Ու բազոսի հեղուկ հոգին կը հանդէսէր սկիհներու մէջ, պահած իր ալիկոծութիւնը:

Յուզումը, խնդութեան յուզումը ընդհանուր էր:

Մամբեանին խոստացած էինք պատուել զինքը միայն օշարակներով ու մեծարել միայն բուռեղէններով:

Խնջոյքը անցաւ շատ ոգեւոր ու հաճելի: Իրարու յաջորդեցին կենացներ, ուղերձներ, մանրամէկեր, պատմու-

թիւներ, մեներգներ, խմբերգներ, արտասանութիւններ:

Սեղանապետներն էին Օտեան ու Շաթըրեան:

Սպասեակներուն դադարօրէն պատուիրած էինք Մամբեանի արուելիք օշարակներուն մէջ, զնեւ ջանի մը մատնաչափ գինի. իսկ անոր տրուելիք ուտելիքներուն մէջ ալ գնել միս: Հագարի տերեւի մէջ փաթթուած հաւու միս կը արուէր իրեն, իրրեւ եւրոպական սունկ: Նոյնիսկ իրրեւ հանքային ջուր, իրեն տրուեցաւ ջրախոռն օղի: Մամբեան կ'ուտէր սովատանջ մարդու մը նման, առանց բարակը քննելու, եւ կը խմէր՝ անապատականի պապակ ունեցողի մը պէս:

Բարեկամս Թընկըր՝ վերջին ժամերուն՝ նստած էր ընդմէջ Մամբեանի ու Էսաճանեանի: Կը կարծէի՝ թէ Թընկըրին այդտեղ դիմք գրաւելը պարզապէս Մամբեանին ալքով խմցնելու եւ միս կերցընելու համար էր: Մինչդեռ յետոյ պարզուեցաւ խնդիրը, ու տեղեկացայ որ տարբեր նպատակով էր այդ մօտաւորութիւնը:

Ժամը հինգուկէսին, Մամբեան ելաւ ոտքի: Խնդրեց թոյլտուութիւն մեկնելու: Անոր ընկերացաւ Էսաճանեան:

Թընկըրին քով փութացի, ու ըսի որ զուճար մը արուի Մամբեանին:

Պատասխանեց.

— Այդ գործը կատարելու համար անոր քով գացած էի: Երեսուն թղթադրամ տուի Մամբեանին, տասնըհինգ ալ Էսաճանեանին: Ձափաղանց ուրախացան:

Անոնց մեկնումէն ետքը, խաղին տեղեկացան բոլորը, թէ Մամբեան կերաւ միս, ու խմեց գինի եւ օղի:

Ու ծագեցաւ հարց մը.

— Մամբեան խաբուելով՝ կերաւ միս, ու խմեց օղի եւ գինի, թէ գիտակցաբար ճաշակեց ու ըմպեց:

Եղան թեր ու զէմ արտայայտութիւններ:

Ես լռութիւն կը պահէի:

Օտեան փափաքեցաւ որ ես ալ խօ-

սիմ, որով նստած տեղէն յուշումով ըստի:

— Հարցումին պատասխանելէ առաջ, իրական մանրամասն մը պիտի պատմեմ ձեզի: Պատերազմի ընթացքին, երբ իրրեւ սղայ վերաւորուած էի ու Պալիս քերուած, հիւանդանոցէն ելլելէս ետքը, ապաքինման շրջանին, փախստական ընկեր մը փնտռելու եւ անոր մասամբ օժանդակելու համար՝ Սկիւտաբ դասի: Գիտէի որ ընկերս Սկիւտաբ էր, թաղն ալ դիտէի, բայց փողոցին անունն ու տան թիւը մտէս ելած էին: Գիտէի նոյն թաղին մէջ ապրող պառաւի մը, որ մեզի հետեւոր ազգական մըն է: Գրեւսայ մեր պառաւը ու պարզեցի խնդիրս: Ըսաւ թէ ինք թէ՛ չգիտեր ընկերոջս ո՛ւր պահուած ըլլալը, սակայն կրնայ տեղեկանալ բարեկամուհիէ մը: Ու աւելցուց թէ Մըմբեանը իրեն այցելութեան եկած է, ու կը գտնուի գետնայարկի սենեակը: Ամառ ըլլալով, իր տանը դրան առջեւ, պարտէզին մէջ, աթոռակ մը դրաւ, հրաւիրելով որ նստիմ ու ապսեմ իր փերադարձին: Նստայ ու թերթ մը բացի: Նստած տեղէն կ'երեւէր խոհանոցը, որ խորն էր, քիչ մը հեռուն: Այնտեղ կ'երեւէր նաեւ պարտոշ մը, որ մաղմաղ կրակի մը վրայ կը քթթար: Կերակուր մը կը պատրաստուէր: Մըմբեան իր վայրենագեղ կերպարանքով դուրս ելաւ ձախակողմեան սենեակէն: Գիտէր որ տանտիրուհին մեկնած էր գործով: Այդ մը նետեց վրաս եւ ուղղուեցաւ խոհանոց: Ես այնպէս ձեւացուցի՝ թէ գինքը չեմ նկատած: Նախազգացումով մը սաւկայն, հետեւեցայ իրեն քովնոր ու գործունի ակնարկով: Մըմբեան մտաւ խոհանոց, բացաւ պարտոշին կափարիչը, մատները մէջը խոթեց ու արագօրէն բերանը նետեց քանի մը միսի կտորներ, եւ հալիւ քանի մը անգամ ծամծմելով՝ կլլեց: Ապա, դող ի դող փակեց կափարիչը ու զանդաղօրէն վերադարձաւ մօտըս: Բարեւեց զիս. սկսանք խօսակցել: Գիտէի Մըմբեանին բանջարակեր ըլլալը: Ի՞նչ էր պատճառը իր մտակերութեան: Պատճառը պարզ էր: Դէմքէն իսկ յայտ-

նի էր: Մըմբեան մնացած էր անօթի: Ու վստահաբար, այն շրջանին, օրերով մը նացած էր անօթի: Պատաւին դալէն առաջ, գումար մը յանձնեցի իրեն: Յուշուեցաւ ու օրհնեց զիս: Հաւատացէ՛ք, այս դիշեր, մեզի հետ, գիտակցաբար կերաւ միս ու ըմպեց գինի եւ օղի, միշտ միեւնոյն պտտեցաւ: Անօթի մարդուն մէջ, կրօնք, սկզբունք եւ օրէնք չեն մընար: Ան, առանց խնդիր յարուցանելու, առանց բարակի փնտռելու, ակամայ դաւաճանեց իր սկզբունքին, որովհետեւ, ցաւ ի սիրտ, կը կրկնեմ, մնացած էր անօթի: Մարդը խոտակեր է ու մարդիկ խոտն ալ կը զլանան իրեն: Ահա՛ մեր մտաւորականութեան վիճակն ու վախճանը...

Նոր օղմուկ բարձրացաւ: Ծառեր յուղուեցան, ոմանք սրտմտեցան ու ըսկըսան նախառաջից շանթեր արձակել մեր մեծատուններուն, մեր այսպէս կոչուած «բարձր դաս»ուն դէմ...

Կրկին խօսեցայ ու ըսի.

— Դատապարտելէ առաջ հայ հարուստները, նախ դատապարտեմք մեր ա՛յն մտաւորականները, որոնք մեծատուններ են: Ի՞նչ ըրած են անոնք, իրենց կարօտ գրչեղբայրներուն համար: Զմոռնանք դատապարտել նաեւ մեր նիւթազաշտ հոգեւորականները, որոնք հակաքրիստոնէական եւամոլութիւնով, իրենց փառքէն ու փողէն գալիս ո՛չ մէկ բանով կը դրաղին: Մեր մտաւորականն ու շակերտաւոր հոգեւորականները, էթէ կաթիլ մը բարեացակամութիւն ունենային, ինչե՛ր կրնային ընել մեր հայրանէր մտաւորականներուն համար: Գանք մեծատուն մեր գրողներուն ու տանք անուններ: Ի՞նչ ըրած է Տիգրան Կամսարականը, այս ճենթըմէ՛ն նախկին միլիոնատէրը, սիլվարէրի համբաւաւոր գործարանատէրը: Ի՞նչ տուած է իր չքաւոր գրչեղբայրներուն. Ծուխ իսկ չէ տուած: Գահիրէ, իր ապրած քաղաքին մէջ, իր քեթին աակ Սուրէն Պարթեան կը տուայտէր կէս կուշտ, կէս անօթի: Իսկ անգամ մը, երբ կարեւոր հաստորի մը հրատարակութեան համար դի-

մած էին իրեն, պատասխանած է. — «Ձեռով մը զուգ հատորը հրատարակեցէք, յետոյ ես կ'ընեմ պէտք եղածը»։ Հատորը պարտքով հրատարակած են ու ապա գացած են իր մօտ, յիշեցնելով իր խոստումը։ Կամարական պատասխանած է. — «Ա՛յ օգնութեան պէտք չունիք, քանի որ հատորը յաջողած էք հրատարակել։ Մտնեցէք ու վճարեցէք ձեր պարտքը»։ Ուրիշ միլիոնատէր դրող մը. — Ռուբէն Որբերեանը։ Այս «գողացուն» անըզպամը, Հայոց մանրակար ու ծաղրանկար այս Պայրընիկը ի՞նչ է առած իր դրչեղբայրներուն. — ոչինչ։ Նոյնիսկ ոչինչէն ալ դէշ, քանի որ քանի մը թըլուառ գրադէտներ օրերով ու օրերով օրօրած է, խոստումներով խաբած խաղցուցած է, ապա, առանց կուտ մը տալու կոնսակ դարձուցած է անխղճօրէն։ Պիտի յիշեմ նաեւ նորավէպի իշխան, ու Հանճարեղ իրաւարան, նաեւ նահատակ մեր Գրիգոր Զօհրապը, որ կիներու համար լիարժեք մտնած է, որ Ալէք Տաղիի մէջ, հրդեհներ կազմակերպած ու վատնած է անիւրով ոսկի։ Սակայն, ո՛չ մէկ դրչեղբոր հասած է օգնութեան, երբ իր հանձնարած տտեն, գիտէր որ անդին դրողներ կան՝ կարօտ աւուր հացի։ Կը տեսնէք որ դրողներու հարցին մէջ, ձուկը գլուխէն հոսած է։

Տիրեց լուսթիւն։

Օտեան ըսաւ.

— Ինչպէս որ մարդ արարածը չի կրնար տարիլ առանց հացի ու հաղուստի, առանց կնոջ ու կրակի, ինչպէս նաեւ առանց Գիւնի, Աստուած այնպէս մը ընէր որ մարդը, մանաւանդ Հայը չկարենար ապրիլ, առանց մտային անունդի ու մտային հանգիսի։ Եւ այդպէս, զըրողները պէտքը չունենալին մեծատուններու եւ մեկենասներու, եւ իրենց ապրուստը չաճէին, ինչ գիւրութեամբ որ կը շահին հացագործները, նպարավաճառները, ճաշարանատէրերը, հանդերձավաճառները, ածխավաճառները, գինեւաճառները եւ դազաղագործները, որոնք դերձակներն են մեր վերջին վերաբերին։

Օտեան, ապա, ինծի դառնալով՝ աւելցուց.

— Սիրելի Գաբրիէլեան, դատապարտեցիր Կամարականը, Որբերեանը, մեր մտաւորական արքայականոցները, ինչպէս նաեւ մեր մարտիրոս Գրիգոր Զօհրապը։ Իրաւունք ունիս։ Թէեւ ես ու ինծի նման կարգ մը դրողներ չենք կրնար ներթափանցել քաղաքացիական միլիոնատէր կամ առատօրէն շահող դրողներուն հետ, սակայն, մենք ալ որոշ չափով բախտաւոր ենք, քանի որ կը շահինք մեր ապրուստը։ Բայց օր մը օրանց մը տաճած չենք, մեր համոզութեան պատճառով, ներութեան, կարօտութեան մէջ գտնուող մեր սրտի եղբայրներուն մասին։ Դատապարտէ՛ նաեւ մեզ, դատապարտէ՛ նաեւ զիս, սիրելի բարեկամս։ Այս երեկոյ, ես մտածելու էի Միմրեանին մասին։

— Այդ մասին հոգացող եղաւ, ըսի։ Օտեան ինծի ուղղեց հարցական նայուածք մը։

Իրեն մօտեցայ ու ակամջէն ըսի թընկերին բրած աղնիւ մէջքը։

Օտեան արցունքը սրբեց ու բացաւ գանչեց.

— Շատ ապրիս, թընկեր։ Դուք մեր մէջ, ամէնէն աղնուստիւտն ես եղեր։ Գրողներուն սիրտը՝ իրենց գրիչն է, որ սուր ու կարծր առարկայ մըն է։ Թիւրքները ըսես, հանած են իրենց սիրտը, այդ տեղէն չտկարանալու կամ կաթուած չունենալու համար։ Անոնց համար, սիրտ ունենալը մեծագոյն թերութիւնն է ու դատապարտութիւնը։ Գրողները եւ բժիշկները կը շահագործուին ուրիշներուն սրտերովը։ Ապրի՛ս, թընկերս, սիրտը դո՛ւն ունիս եղեր։ Ունեցեր ես աղնիւ մտածում ու զործադրութիւն։ Կեցցե՛ս։

Մերունի գերասան Աւետեան յայտարարեց.

— Եթէ մի դափնեպսակ լինէր, հիմի կը պսակէի մեր սիրելի, մեր խելօք Օտեանի գլուխը, որովհետեւ նա խօսեց անկեղծութեամբ, անելով մի վերին տա-

տիճանի զնահատելի, արդար ինքնաքնն-
նադատութիւն:

Օտեան պատասխանեց.

— Սիրելի Աւետեան, եթէ օր մը,
ձեռքդ անցնի դափնեպտակ մը, դայն զե-
տեղէ մեր սրտատէր սիրելի Թընկերին
գլխուն: Գալով ինծի, մեր սիրելի Գա-
րեթիւնը թո՛ղ ըսէ՝ թէ ի՛նչ տեսակ
պտակ պէտք է ինծի:

Ու ես ստենտորեան ձայնովս ըսի.

— Փեղ պտակելու է, սիրելի Օտեան,
զոհարազարդ ոսկեպսակով մը, որ նը-

մանի ճիշդ ու ճիշդ պէրոյի: Մեծարժէք
դէրօ:

Եւ Օտեան այսպէս պատասխանեց.

— Երբ որեւէ բանի վրայ զոհարեղէն
ու ոսկի կայ, այդ բանը կը դադրի գէ-
րոյի նմանելէ: Շատ մը ազնուայարդ
մարդոց վրայէն վերցուր զոհարեղէնն
ու ոսկին եւ մէջտեղ պիտի ելլին պէրօ-
ները:

Տիրեց լռութիւն մը, որ դեռ կը շա-
բունակուի:

Ն. Գ.

(Վերջ)

ԾԵՖ ԾԱՅԲԹԿԵՍ

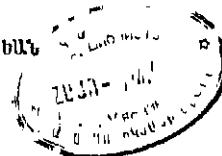
Միայնակ է ծեր մայրիկս այս գիշեր,
Յոյզերի մէջ խորասուզուած ու տրտում.
Նրա թախծաւ աչքերի մէջ այս գիշեր,
Դառն կեանքի խոր թախծոն եմ ես տեսնում:

Տեսնում եմ լուռ արտասում է այս գիշեր,
Հեկեկում է, լաց է լինում ու տանջում.
Եւ կարօտով քնն է մտնում այս գիշեր,
Դառն կեանքի խոր կսկիծը իր սրտում:

Ձաւակիմ է իր երազում ես տեսնում,
Համբուրում է, գգում ճրան ու փարում.
Ու երևում է սիրտը նրա միշտ տրտում,
Եւ ժպտում է երազի մէջ այս գիշեր...

Ա. ԶԱՔԱՐԵԱՆ

23 Մեպո. 1962
Մասիզ Ալէյման, Իրան

146-2000

ՍԻՐՏ ԻՄ ԽԵԼԱԳԱՐ

Փեքբուածը զօր կը հրատարակեմք մաս կը կազմէ Մ. Իշ-
խանի մէկ քերթագրէիմ, որ մօտ օրէն լոյս պիտի տեսնէ
«ՈՍԿԻ ԱՇՈՒՆ» ամսագրով: Գիրքը պիտի պարունակէ բանաստեղ-
ծիմ ցարդ հրատարակած եւ երկու ամսիպ մնացած հատորներէն
(«Ձեռք Ձեռքի» եւ «Հասկաքաղ») մասնաւոր կերպով քննարած
քերթուածները:

Ի՞նչպէս դուն կըցար, սիրտ իմ խելագար,
Մ'նայ միշտ այդպէս առոյգ ու դալար,
Երբ իմ թեւերուս եւ ուսիս վրայ
կը զգամ օրերու թաթը երկաթեայ...

Քու կանչիդ հօր եւ տենչիդ անյագ
Ես ի՞նչպէս հասնիմ, սիրտ իմ անառակ,
Կեանքը քեզ համար գարուն է յաւիտ,
Իսկ ես քեանցուկ կ'երթամ աշնան հետ:

Դուն դեռ կը քոխ եւ կը թռչնաս
Կարօտովը հին երազիմ անհաս.
Դուն դեռ միշտ կ'երգես, այս ցուրտ ամայիմ,
Պայծառ սերերու ճու հի՛մ մեղեդիմ...

Սիրտ իմ դեռատի, ո՞ սիրտ իմ պարման,
Ե՞րբ պիտի լսես ձայնն իմաստութեան
Եւ դառնաս վկան անցած օրերուն՝
Ինձի պէս խռում, ինձի պէս հատուն...

Մ. ԻՇԽԱՆ

Բ. ԿՈԱՆՆԵԱՆ

Հայկական
ԿԱՆԱԿԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

An individual man is a fruit which it cost all the foregoing ages to form and ripen... Each individual soul is such, in virtue of its being a power to translate the world into some particular language of its own.

Emerson, «The Method of Nature».

– Ես Հա՛յ եմ, Հա՛յ:
Վէ՛ճ մը ծաղած էր Լեւոնին եւ Ամերիկացի ներգաղթային պաշտոնատարին միջեւ:
– Թուրքիա ծնած ես:
– Այո՛:
– Ի՞նչ հպատակութիւն ունիս:
– Ոչ մէկ: Նախկին օսմանեան հպատակ եմ:
– «Թուրք», – դրեց պաշտօնատարուհին:
– Ես Թուրք չեմ: Ատիկա վերջին բանն է, զոր կ'ուզէի ըլլալ: Ես կ'ատեմ Թուրքը: Ես Հա՛յ եմ, Armenian, լսած չէ՞ք:
Ակօսուած երեսներով պաշտօնատարուհին ակնոցները հանեց, աչքերը պարկեցուց, նայեցաւ պարապին մէջ, կրկին դրաւ ակնոցները:
– Թուրք, կրկնեց:
Տղուն համբերութիւնը հատաւ:
– Ես Հա՛յ եմ: Ձե՞ք հասկնար: Թուրքերը սպաննեցին հայրս, քոյրերս, եղբայրներս, – ցեղս ամբողջ: Ես Թուրք չեմ: Կ'ատեմ Թուրքը: Ատիկա մէ՛ր երկիրն է, նայեցէ՛ք քարտէսին վրայ:
Լեզուն լաւ չկարենալ խօսելուն պատճառով, առաւել եւս կը զաբրանար: Պաշտօնատարուհին շփոթեցաւ ընկիւղը:
– Just a minute, ըսաւ եւ գնաց իր գերազատին եւ, ցած ձայնով, մէջ ընդ մէջ Լեւոնին կողմը նայելով, քանի մը նախադասութիւն փոխանակեցին: Տրկիներ, կամ տունմնաց օրիորդը, վերադարձաւ:

— Armenian, that's all right, բայա, you can go now...

Լեւոն լայն շունչ մը առաւ։ Հաւաքեց պայուսակները եւ քալեց։ Թուզթին վրայ, սակայն, իր անուան դիման մնաց քուրճ բառը։ Ատիկա նկատեց աչքին տակէն։ Պարզապէս իր քթին էին խնկացեր։

Կ'ուզէր անմիջապէս հեռանալ այս երկրէն, ուր Հայն ու Թուրքը չէին կրնար զանազանել։ Լեւոնին անգամ չէր հասկնար։ Ի՞նչ անդիերէն էր այդ։ Բերաններնուն հազիւ մէկ անկիւնը կը ծամածռէին եւ քթերնուն տակէն կ'արտասանէին հնչիւններ, որոնք շան մուրտցի կը նմանէին։

Ի՞նչ յիմարութիւն էր գործած։

«Թո՛ւրք, Թո՛ւրք», կը կրկնէր մտովի եւ արիւնը կ'եռար։ Լեւոն երկաթեան, Թուրք։ Աչքին առջեւ կու պային կապոյտ մեյլանով արծաճապարակ տառերը, որոնք կը խոչորնային, կը ցցուէին, չիկացած երկաթ-նէր, որ կը մխուէին միտերուն մէջ։

Ինք Թուրքիա ծնած չէր։ Ծնած էր Այնթապ, Կիլիկիա։ Ատիկա Հայերուն երկիրն էր։ Դեռ Թուրքերը աշխարհ չէին, այնտեղ Հայաստան էր եղած։ Արմէնները եկեր հաստատուել էին հոն։ Հայկական հող էր ա-տիկա։

Որո՞ւ կ'ըսես, սակայն։ Հայուն ու Թուրքին տարբերութիւնը չէին գիտեր հոս։ Ի՞նչ յիմարութիւն էր ըրած։ Ինչո՞ւ եկած էր այս անիծեալ երկիրը։ Դեռ չէր կրնար կու տալ վերաւորանքը։ Այն միտքը՝ թէ այդ ճերմակ թուզթին վրայ, իր անուան գիմաց՝ Թուրք գրուած կը մնար եւ պիտի մնար, — զինք կը խենթեցնէր։ Ատիկա անարգանք մըն էր իրեն, իր ցեղին։ Նահատակուած քոյրերուն ու եղբայրներուն։ Անոնց մեռելները պի-տի արթննային իրենց անյայտ գերեզմաններուն մէջ եւ ՓռաՓորէ աչքերով իրենց ցասումը պոռային։

Կը քալէր երկար, անհատնում միջանցքին մէջէն, պայուսակները բռնած, օրորուէին։ Աչքերը իրենց առջեւ չէին նայեր։ Էութիւնն համակ խռոված էր եւ յատակը, մոլեպին յորձանքով, մակերես էր բարձրացեր։ Հոն քնացող մորմօքը արթնցեր էր ու կը կոտորար յուսահատօրէն։

— Ո՞վ է ինք։

Ի՞նչ է իր ինքնութիւնը։ Այս հարցումէն չէր կրնար խուսափիլ այլեւ։ Պէտք էր դանդաղ իր իսկական անձը։ Ոչ վրիպոյթական անձը, — այդ չէր հետաքրքրեր զինք հիմա։ Էութեան մէջ շփոթ բան մը կար, պէտք էր հասնիլ անոր։ Ի՞նչ էր այս գիտակցութիւնը, թէ ինք ուրիշներէն ասա-րեւ էր, ո՞չ իբրեւ սոսկական անհատ, այլ իբրեւ Հայ։ Իրենց ցեղին պատ-մութիւնն էր, պայմանները, որոնք միշտ աննպաստ էին եղեր, եւ անը-նականոն։

Պէտք էր պայծառանար շփոթը։ Հասնէր իր թաղուն անձին։ Գլու-նէր հոգեկան հաւասարակշռութիւնը։ Դադրէր անիծեալ հողի մը ըլլալէ։ Դեւերն ու ճիւղերը վաարէր էութիւնէն, ոտքերը դնէր դեպի, ըլլար ուրիշ-ներու նման։ Քերթէր վրայէն Թուրքին կեղտը, մաքրուէր, սրբադրուէր, վերադառնէր իր նախնական իսկութիւնը։

Յաջորդ առաւօտ, ապա էր մտնելու Միացեալ Նահանգներ։ Փոք-րիկ շոգնաւը խարոխած էր էլլիս Այլէնտի ափը։ Պիտի տանէր Ներգաղ-թողները Նիու Շորք։

Երկու օր առաջ, գիշերը, երբ անդրադարձնուեալ շոգնաւը մօտե-ցաւ Նիու Շորքի, — շշմեցաւ։ Մէնչէթընի երկնասլացները, իրենց բիւրա-

և որ վառ պատուհաններով եւ դռնաւոր լոյսերով, կախարդեցին զինք: Արարական գիշերներէն դուրս ելած քաղաք մըն էր: Ուղղակի չլծած էր: Հիմա, ցերեկը, տարբեր հմայք մը կը պարզէր: Ովկիանոսէն, հըրաշքով մը, դուրս եկած առասպելական քաղաք: Միջոցն ի վեր ցնորական յանդդոյթիւն: Աշտարակներու կատարները երկինք կը հասնէին: Բանաստեղծական պէտք էր ըլլար կեանքը լսոնց մէջ: Նայուածքը կը տիրապետէր անջրպետին ու ծովերուն: Աստղերն ու ամպերը պատուհաններէն կարելի պիտի ըլլար բռնել:

Մերեց ուղղահայեաց, անկիւնաւոր մակերեսներ: Պարզութիւն: Ոչ մէկ դարգաւորում: Հոկայական զոնդումներ իրարու կից, իրարու միտք դրուած: Ահեղի աճապարանք մը, տեսակ մը խոյանք՝ դէպի վեր: Կը նայէր, կը նայէր, հմայուած էր: Նոր, յանդուգն, խենթ: Ուրիշ աշխարհ մը: Կեանքը դիտուէր տարբեր, աւելի լայն կերպ մը:

Մաքսառան անհաճոյ տպաւորութիւնները սոսկումնաճ էին: Պիտի սիրէր այս երկիրը:

Բայց չէր հասկնար անոնց լեզուն:

Ի՞նչ անգլերէն էր այդ: Ինչ իր խեղճ անգլերէնը սորված էր ազգային վարժարանը: Հայերը ամէն ինչ կ'ազգայնացնեն: Իր գիտցածը հայերէն-անգլերէն էր: Ձէր հասկնար Ամերիկացիներու լեզուն: Եւ կը կարծէր՝ թէ անոնք է, որ գէշ կը խօսէին: Եւ ճշմարտութիւն կար համոզումին մէջ: Անգլիացի մը կը դարձուէր լոյսով իր մայրենի բարբառը ամերիկացուածի ենթարկուած: Ամերիկացիները ընդօրինակելու եւ աղաւաղելու վարպետներ էին: Ատիկա աւելի ուշ պիտի ըմբռնէր:

Լքուած, շուար ու դժբախտ՝ կեցած էր: Ուսուցիչը հարցումներ կ'ուղղէր իրեն, չէր հասկնար՝ որ պատասխանէր:

Ի՞նչ յիմարութիւն էր գործած: Ի՞նչ պէտք ունէր մայրը, տունը թողնելու եւ գալու այս օտար երկիր: Երբեք այսքան լքուած եղած չէր: Կ'անիծէր օրը: Կ'ուզէր ետ երթալ: Ձէր կընար լալ իսկ, – հպարտութիւնը թոյլ չէր տար:

Ուսուցիչը ազնիւ, համբերատար, ի վերջոյ, կերպով մը հասկըցուց ինքզինքը: Լեւոնը նստեցուց իր ինքնաշարժը, որպէսզի տանի անոր բնակելիք սենեակը:

Իջան բլուրը, դարձան աջ, անցան երկաթուղիի վրայի կամուրջէն եւ կեցան սիրուն ու կոկիկ տան մը առջեւ:

– Here we are, – ըսաւ ուսուցիչը եւ վերցուց Լեւոնին պայուսակներէն մին: Միւսն ալ սղան ինքը առաւ եւ յառաջացան դէպի տունը: Մասքուր կտրուած, լուսաւոր մարդ մը եւ զմայլելի ծաղիկներ: Աչքի կը զարնէին շղարչէ, փոթաւոր, վարդադոյն վարդադոյններ:

Ո՞րն է արդեօք սենեակս, մտածեց սղան, երանի աջ կողմինը ըլլար:

Դուռը բացուեցաւ, Լեւոնիկէկ, կարմիր երեսներով, կասոյտ աչքերով երիտասարդ տիկին մը դիմաւորեց զիրենք ժպիտով: Հաղած էր կոկիկ դոպոնց մը, զոնաւոր ծաղիկներով ցանցիւղած:

– Hello Mr. Hodder, do come in, – ըսաւ օտար շեշտով մը եւ արագ նայուածք մը նետեց Լեւոնին, որ իր տունը պիտի բնակէր: Տպաւորութիւնը նպաստաւոր եղաւ: Տղան տնավարի բան մը ունէր: Վստահութիւն կը ներշնչէր: Երեսին միւսն կար: Սեւ աչքեր ունէր:

— This is Leo Yergatian, — Դարձաւ Լեւոնի՛ն — did I pronounce right ? this is Mrs. Johansen.

Տիկ. Ճօհանսըն՝ մեծ քրոջ մը խանդավառութեամբ՝ նայեցաւ տը-
ղուն ու ժպտաց :

— He is from Egypt, he is an Armenian,

Փառք Աստուծոյ, դոնէ այս անգամ յիշեցին Հայ ըլլալը :

— Գիտէ՞ք, մէկ միլիոն Հայեր ջարդուեցան Թուրքերու կողմէ Մեծ
Պատերազմին սկիզբները :

— Մի՞թէ, ինչ կ'ըսէք, չէի գիտեր :

— Կարծեմ իր ծնողներն ալ սպաննուած են, այնպէս չէ՞, Լիօ :

Այո Ամերիկացիները ինչո՞ւ կը փոխեն մարդոց անունները, մտա-
ծեց տղան : Ինչէ՞ մէկ, այսօր՝ երկու, արդէն անունս ամերիկացուցին :

Յետոյ, զայրացած էր : Ի՞նչ է ամէն տեղ կը կրկնէին. — մէկ մի-
լիոն նահատակ : Այլ լսելէ յղնած էր : Զղուած էր : Գուրջ հայցելու պէս
էր : Ինչո՞ւ մարդիկ արդարաւանքով, ցաւի արտայայտութեամբ մը կը
նայէին միշտ իր վրայ : Ինչ եւս երկու թեւ ունէր, երկու սրունք, կարգին
մարմին : Ուրիշներէն տարբեր չէր. չէր փնտռէր անոնց համակրանքը :

— Այդպէս չէ՞, Լիօ, — կրկնեց ուսուցիչը :

— Ո՛չ, — պատասխանեց տղան :

Կրկին արգահատանքի արտայայտութիւն մը կախուեցաւ դէմքե-
րու վրայ : Պրն. Հատըր աչք ըրաւ տանտիրուհիին : Տիկնոջ կլոր դէմքը,
իր երազուն արտայայտութեամբ, կարմրորակ զոյներով, յիշեցուց Ռա-
ֆայելլոյ մատոնաները : Գեղեցիկ էր Տիկին Ճօհանսըն :

— See you to tomorrow morning at eight, good bye Mrs. Johansen, —
ըսաւ, Պրն. Հատըր եւ մեկնեցաւ :

Տիկնոջ հետ առանձին մնացին : Լեւոն չիզնեցաւ մեղմօրէն : Տիկ.
Ճօհանսըն առաջնորդեց դինք իր սենեակը : Բարձրացաւ վերեւ, Տիկ. Ճօ-
հանսըն հրեց գուռը եւ սպասեց, որ Լեւոն մտնէ :

— There you are, I hope you like it. Ահա, այս դարակներուն
մէջ են անձեռոցները, բաղնիքը հոն է, սանդուխին գլուխը : Կը յուսամ,
որ ամէն ինչ գոհացուցիչ է եւ պիտի սիրես մեզի հետ բնակիլ : Եթէ բանի մը
կարիք ունենաս, ըսէ : Ուրախ պիտի ըլլամ օգտակար ըլլալու :

— Շնորհակալ եմ, — ըսաւ տղան :

Տանտիրուհին հասկցաւ, որ տղան կ'ուզէր մինակ ըլլալ : Դուռը
քաշեց ետէն : Սանդուխներուն վրայ հնչեցին ուժեղ մարմնին քայլերը :
Ձգան յուզուած է, — ըսաւ ինքնիրեն, մինչ կ'իջնէր, — օտար երկիր, մօր-
մէն առաջին բաժանումը... Հասկնալի է... Ինչ ազուրու սեւ աչքեր ունի...
Արեւելեցի մըն է ամբողջովին... » :

Լեւոն պայուսակները դրաւ դետին, նետուեցաւ անկողնին վրայ :
Աչքերը դոցեց : Կորսուած էր : Մտքերը իրար կը հրմշակէին, բարձրացող
յուզումն ալ կը պղտորէր ամէն ինչ քառսի վերածելով : Միաջր կանգնած
էր նոյն կէտին, շուարած : Ժամանակի պէտք ունէր ինքզինք վերագտնելու
համար :

Գլխուն՝ մեղուներ կը բզզային : Ամէն ինչ այնքան արագ պատա-
հեցաւ, ատեն շունեցաւ կատարուածին գիտակցելու : Մտային անմարս-
դութեան ենթարկուած էր :

Ահռելի է շահակցուիլը: Հիմա կը հասկնար մօր տոտապանքը, ամէն անգամ որ հայերէն խօսէին: Ո՛ւր էր, ի՞նչ կ'ընէր հիմա:

Զսպեց արցունքները: Ակոսները սեղմեց: Զէր ուղիւ տկարանալ առաջին օրէն:

Ու ահա, յիշեց Թադուհիին արձանային հասակը, Աղեքսանդրիոյ քարափը, մինչ ինք կը հեռանար: Թադուհիին աչքերը մեծցան ու մօտէն, շատ մօտէն նայեցան իրեն՝ Թախծոս ու խոհուն խորութեամբ մը:

Սիրելիները միւս ափը մնացին, ի՞նչ կ'ընէր ինք հոս, օտար երկիր: Հիմա, Եղիպտոս հայրենիք կը թուէր իրեն: Կեանքը դրեթէ հոն անցուցած էր: Ինկական հայրենիքն էր: Միւսը, որտի՞ն մէջ, չէլիտուն, երեւակայութեան մէջ էր: Անիրական:

Արդեօ՞ք: Ո՛ւր կը վերջանայ իրականութիւնը: Կարծես երազը աւելի իրական է, քան ճշմարտութիւնը տրտաքին աշխարհին մէջ:

«Էհ, ըսաւ մտովի, տսնք խորունկ խնդիրներ են»:

Շատ յոյնած էր: Կուրծքին տակ բան մը կ'ուռէր, կը մեծնար, կը թխմուէր կոկորդին: Դեռ անշարժ պառկած էր: Ժամանակը անցած էր: Լոյսը նոսազած էր, ստուերներ սողացեր էին անկիւնները: Նայուածքը սլաքաձեղք սենեակին շուրջ: Պարզ, պաւսական կահաւորում մը: Մտերիմ, ատօրենայ: Հայելիով պահարան-զգրոց մը: Սեղան եւ աթոռներ: Անկողինը փայտեայ, բաց դեղին ծածկոց: Պատերուն՝ ծաղկաւոր թուղթ: Ժափոնական տներ, ծաղկած ծառեր ու հալած լիւններ: Պատուհանները ցած էին, շղարշներով պատած: Անկիւնի սենեակն էր: Պատուհանին մէկը կը նայէր պարտէզ. կանաչ, ջրաներկ մարզ եւ վարդենիներ: Միւսը՝ կը տիրէր տան առաջամասը. փողոցին զուգահեռ կը վազէր երկաթուղին: Անդին՝ առուններ ծառերու մէջ կորսուած, ապա բլուրը, որուն վրայ կանգնած էին իր գպորդի շէնքերը: Աւելի հեռուն, մանրիակ, թրթռուն լեռներ:

Ասիկա իր տունը պիտի ըլլար, հոս պիտի ըլլար առանձին՝ երբ ուղէր: Պիտի լսէր իր ներքին ձայները: Պիտի խօսակցէր բացականիւր հետ, պիտի հաղորդուէր սիրական հոգիներուն:

Գետինը մոխրագոյն գորգով պատած էր: Պիտի սիրէր այս սենեակը, տանտիրուհին, փոքրիկ քաղաքը: Կեանքը նաեւ:

Պայուսակները եղածին պէս ձգեց, լուսացուեցաւ, հազուատը փոխեց, դուրս նետուեցաւ առնէն: Կ'ուզէր շրջապատը, քաղաքը տեսնել: Տաբի մը ամբողջ պիտի անցընէր, պիտի կապուէր այս վայրին. կ'ուզէր տեսնել: Անցաւ փողոցը, կտրեց կամուրջը, վրան պահ մը անտնայ, դիտեց երկաթուղիի դժերը, ապա մտաւ արահետը եւ ոլորուելով բարձրացաւ բլուրը:

Օդը պաղ էր: Մօրը խրատին անսալով՝ հազած էր բուրդ: Հոկոսի մերթի սկիզբն էր. ձմեռը արդէն կը զգացուէր օդին մէջ: Լեւոն չէր նեղուեր ցուրտէն, ընդհակառակն, կը կազդուէր զինք պաղը:

Վարը, հովիտին մէջ տարածուած էր գիւղաքաղաքը: Կարմիր, դորշ կոտորներ, մխացող ծխնելոյզներ, եկեղեցիներու սրածայր գանդակաւորներ: Տեղ տեղ վառած էին բոսոր պատուհաններ:

Ապաւ կը նայէր: Երկիւղած խաղաղութիւն մը: Շրջակայ մթին անտառներն ու լեռները միստիք բան մը ունէին: «Օրը որ կը մեռնի, կ'արմէ օրը, որ պիտի ծնի»:

Հեռուն, լեռան մը լանջին, աղամանդներ պապղացին: Օդը կը թրթռացնէր գանոնք:

Ապշած կը նայէր:

Լեւ չէր տեսած: Մանկական տարտամ յուշեր կ'արթննային հիմա: Հոկայ զանգուածներ, կախարդական դոյներով եւ ձեւերով — տեսած չէր: Եռութիւնը կը խոռովէր: Թոքերը աւելի լայնօրէն կը շնչէին: Էութեան սահմանները խորացեր էին: Երբեք չէր գրացեր, որ այդքան անհուն ծաւալ ունէր: Մարմինն ալ կարծես կ'երկնար, վերէն ձգողականութիւն մը գինք կը քաշէր եւ կը բարձրանար հետզհետէ:

Բնութիւնը կը խոռովէր զինք: Ստեղծագործական պառկած ուժերը շարժման կը դնէր: Յուզումի նոր ծալքեր կը բանար, տերմերը կը պայթէին, արտայայտութեան կը ձգտէին:

Հովիտին մէջ լոյսն ու խաւարը կուռի մէջ էին: Ձէգոք պահէր էր: Իրերը շունչերնին բռնած, ծառերը կարծես կ'աղօթէին: Ստուերներու մէջ ջէն անտես վանականներ կ'անցնէին: Տեսակ մը հոգեղմայլում կը ծփար հովիտին վրայ:

Ապշած կը գիտէր: Աղու՛ր, աղու՛ր էր կեանքը:

Հովիտին մէջ լոյսը եւ խաւարը կը կուռէին դեռ:

Քանի մը շարաթէն, ընտելացաւ միջավայրին: Լեզուն սկսաւ հասկնալ, ընկերներ չինեց, մինչեւ իսկ բակին մէջ, երբեմն, փոխադարձեց աղջիկներուն ժպիտները: Բոյրը ազնիւ էին, կը ջանային իր օտարութիւնը չզգացնել իրեն:

Ամէն ինչ լաւ կ'ընթանար, սակայն, օր մը Տնօրէնը գինք գրասենեակը կանչեց:

— Նստէ, Լիօ, ըսաւ, կ'ուզէի քեզի հետ զրոյց մը ունենալ... Ուսումնական ծախսերդ ո՞վ պիտի հոգայ... Աղականներդ պիտի օգնե՞ն քեզի...

— Ոչ, Պրն. Տնօրէն, — ըսաւ սղան, — չեմ ուզեր ուրիշի վրայ բեռ ըլլալ... Կը նախընտրեմ սեփական ճիգերուս ապաւինել... Պատրաստ եմ որեւէ գործ ընելու...

— I see, — ըսաւ մտածկոտ՝ Տնօրէնը, — ճաշարանին երեսուն տուար պարտք ունիս... Հիմա գնա, ես քեզ կը կանչեմ...

Նոյն իրիկունը, արձակուրդէն ետք, կրկին կանչուեցաւ Տնօրէնին մօտ:

— Եկուր հետո, — ըսաւ Տնօրէնը եւ դուրս ելաւ գրասենեակէն:

Իջան վարի յարկը, սանդուխներուն տակի պահարանը բացաւ:

— Առ այս դոյլը եւ քուրջէ աւելը եւ հետեւէ ինծի: Ամէն իրիկուն, դպրոցէ վերջ, կը սրբես այս յարկը: Լուսցարանները, պէտքարանները լաւ մը կը մաքրես, ծորակները կը փայլեցնես, փոշիները կ'առնես: Շաբաթ օրն ալ ուրիշ գործ կու աամ քեզի: Հիմա գնա ճաշէ եւ եկուր գործիդ: — Ծնորհակալ եմ, — ըսաւ Լեւոն եւ ուրախ ուրախ դնաց ընթերելու: «Մէյ մը ոտ պարտքէն աղաւթմ», ըսաւ:

Պարտքը վրիզ. անցուած ջաղացքի քարի նման է:

Կեանքը մտաւ բնականոն հունի մէջ: Եւ ահա սկսաւ շարքը յուղիչ նամակներու՝ լքեալ հայ մօր եւ իր պանդուխտ պաւկին միջեւ:

Ամէն Հայ պանդուխտ է: Երկրէ երկիր, անկայուն, անպահանջ: Փեսաներ, հազիւ առաջատէ ելած, բռնիք են պանդխտութեան ճամբան:

Այդպէս անցեր են տարիները, բացակայութեան ծնած զաւակը աճեր, մեծ-
ցեր է: Սրտերը նամակներու էջերէն հծծեր են իրենց կարօտը, սէրը, տա-
ռապանքը: Այդպէս անցեր են տարիները, ճերմակը ինկեր է մտղերու մէջ
եւ մահը հասեր է, առանց որ սիրելիները վերջին անգամ միանան: Զա-
ւակները իրենց հայրերը չեն տեսեր, սիրոյ անկողիները արցունքներով
են ողորուներ:

Ողբերգութիւնը Հայ լինելուն:

Լեւոն լսեր է այս սրտառուչ պատմութիւնները մօրմէն: Լսեր է եւ
էութիւնը լսելու ջնջուներ: Պատմեր է մայրը ֆէտայիներու մտտին, տ-
րոնք, դեռ առտապատ չմտած, զէնքը դրկեր ու լքելով օճախ եւ ընտանիք,
բարձրացեր են լեռները: Զմրայ սառոյցին՝ պառկեր են տնտաւներու, ժայ-
ռերու ծերպերուն մէջ, վայրի տնտեսներու նման թափառեր են, հալած-
ուած, քաղցած, յաւէտ խռով: Եւ օր մը, որեւէ պահու մը, ինկեր են կռի-
ւի մէջ: Դերերգմաններն իսկ անյայտ են:

Լեւոն լսեր է եւ սիրտը լեցուներ է վրէժով:

Թուրքը: Ան է Հայուն դժբախտութեան պատճառը: Երեւակայեր
է ինքզինք ֆէտայի: Կուրծքերը պատած խաչածեւ փամփշտակներով,
հրացանը ձեռքին, լեռներու վրայ, թուրքերու դիմաց: Զարդեր է անխնայ,
առեր է իր ազգակիցներու վրէժը: Բայց ատիկա ժամանակաւոր է եղեր,
վրէժը չէ յազեցեր: Վրէժը զինք տողեր է, հալածիչ է: Զգացեր է վատի
պէս, որ կռիւէն փախեր է եւ փրկեր է իր զաւորի մօրթը:

Ողբերգութիւնը Հայ լինելուն:

Ատիկա կը ծնի մեզի հետ եւ երբեք չի լքեր մեզ:

Օգը շատ ցուրտ է: Սենեակին տաք մթնոլորտը առանձնութիւնը
հասնիկ կը դարձնէ: Ինքզինք կը նետէ անկողինն մէջ եւ այս մը կը հանգ-
չի: Յոգնած է, սպառած: Դպրոցէ վերջ աշխատած է վարի յարկը, ապա
վագեր է ճաշարան, ուր ամէն գիշեր պնակ կը լուայ, մինչեւ ժամը տաս-
նըմէկ: Փողբիկ ճաշարանին տէրը կը սիրէ, կը գթայ վրան, բայց ինչ
ընէ, պէտք ունի զրամին:

Աչքերը կը փակէ ու շղերը կը ձգէ: Հասնիկ տաքութիւնը կը մտնէ
ստոած անդամներուն մէջ: Անորոշ պահ մըն է: Ոչ կ'երագէ, ոչ կը մտա-
ծէ, պարզապէս կը նայի կողերուն տակի պարապին:

Սերտելիք գասեր ունի, բայց քունը կը տարածուի մարմնին մէջ
եւ կողերը չեն բացուիր: Ընկող մը կ'ելլէ եւ կը նստի զրասեղանին առ-
ջեւ ու կը գրէ ու կը սերտէ, մինչեւ կէս գիշեր, առաւօտեան ժամերը:
Գունը կը ծանրանայ կողերուն ու գանոնք վար կը քաշէ, բայց ինք կը սեր-
տէ, կը գրէ անդադար: Պէտք է շուտով լրացնել տարին ու մտնել համա-
լրատան: Ժամանակը կը թոփ, ժամանակը իրեն դէմ է:

Այսպէս է, որ գիշերները կը նստի ու կը գրէ մօրը: Շաբաթը քա-
նի մը անգամ, կը պատմէ ամէն ինչ, միայն չի խօսիր իր տառապանքնե-
րու մասին: Մօտ քսան օրէն կու գայ պատասխանը, գրուած թագուհիին
ձեռքով: Հայերէն տառեր, թրքերէն լեզու:

Թագուհին քանի մը սուղ ալ իրմէ կ'աւելցնէ: Շատ զուտ, խտա-
ցած խօսքեր, որոնց տակ կը զգացուի կարօտին կրակը:

«Տղաս, կը գրէ մայրը, երանի դրիչ մը ունենայի ձեռքս, ամէն
օր գրէի քեզի: Պատմէի կարօտս: Առանց քեզի որք է օճախս: Օրերը, ժա-
մերը կը հաշուեմ: Վայրկեանները տարի կը թուին:

«Օրնն ի բուն ճամբադ կը սպասեմ: Ամէն անգամ որ քայլեր հնչեն սանդուխներու վրայ, կ'ըսեմ՝ Ա'ն է, ա'ն է, զաւակս: Ամէն անգամ որ զուռը բացուի, սիրտս տեղէն կը ցատկէ:»

«Տեղդ թափուր է, անկողինդ թափուր է: Երբ սեղան նստիմ, կ'ըսեմ՝ կեր, զաւակս, կեր որ ուտովնաս, մեծնաս: Ստուերդ կը հալածեմ, ձայնդ կը լսեմ, կարօտդ կ'այրէ զիս: Օրերս կը հատնին, միայն յոյսդ է, որ կանգուն կը պահէ զիս»:

Տղան կը կարգայ, սիրտը արագ կը տրոփէ, մէկէն աչքերը կը պղտորին, չեն տեսներ: Խոշոր արցունքը կ'իյնայ թուղթին վրայ, մեկանը կը հալի ու կը տարածուի: Թաշկինակովը կը չորցնէ մեկանը, որովհետեւ մօր խօսքերը չհալին: Ու զլուծը առած ձեռքերուն մէջ, կը հեկեկայ, սիրտը կը պարպէ:

Խռովքը կը կրկնուի:

Կը դրէ մայրը.

«Երբեմն, երազիս մէջ կու գաս ինձի, կ'ըլլանք միասին:

«Ով տղաս, եկեր ես ինձի, կ'ըսեմ, դարձեր ես օճախդ: Որքան մեծցեր ես, գեղեցկացեր ես, զաւակս: Պոյնդ մեռնիմ, արեւիդ զուրպան ըլլամ: Այլ մի լքեր զիս, երբեք: Քեզի համար կ'ապրիմ: Երբ վրադ նայիմ, կեանքս կ'երկարի: Այլ մի լքեր զիս, տղաս:

«Բայց, ընդոտտ կ'արթննամ ու կը կանչեմ անունդ: Յաւա աւելի կը բորբոքի: Սիրտս կը զարնէ, կը զարնէ, ապա այնքան կը տկարանայ, որ կարծես կը կենայ: Այլ չեմ դիմանար, զաւակս: Մի այսպաներ զիս, հաւատքս կը տկարանայ կարծես»:

Խռովքը կը կրկնուի:

Կը դրէ մայրը.

«Երբեք, տղաս, անցեալ նամակիս մէջ մեղանշեցի: Իմ մտօիս մի մտածեր, մի մտահոգուիր: Փառք Աստուծոյ առողջ եմ եւ կը սպասեմ: Յոյսս Աստուծոյ վրայ է: Աղօթքները կը զօրացնեն մարմինս: Վստահ, Աստուծոյ կամքով, կը տեսնեմ զարձգ... Տանս չեմին, կը գրկեմ քեզ կրկին, մէկ հատիկ զաւակս...»

Ապա, անվերջ շարանը մայրական պատուէրներուն. Բուրդ հաղուէ, գիշերները վրադ լաւ ծածկէ, լաւ կեր եւայլն, եւայլն...

Նոյեմբերը կը սառեցնէր ապակիները, Օդին մէջ բիւրեղի տաշեղներ կը պսպլային: Հաստ բուրդէ վերարկուները հանուած էին պահարաններէն, նափթալին կը հոսէին:

Շաբաթ օրերը դպրոց չկար: Ամայի կ'ըլլար բակը: Լեւոն այդ օր ապակի կը մաքրէր: Ատիկա արհեստ մըն էր Ամերիկայ: Լաթը կը թաթխէր եռացած ջուրի մէջ, վրան կը ցանէր փոշին եւ արագօրէն կը սրբէր: Տաք ջուրը, դոյլէն պատուհան հաղիւ հասած, կը սառէր արդէն: Դէմքը թմբած ու կապուտացած էր ցուրտէն: Ամէնէն անտոնելին մասներն էին: Տաք ջուրէն կը հանէր թաց թաց ու ջուրը կը սառէր մատներուն: Երբ կրկին մխրձէր զանոնք տաք ջուրը, ոսկորները կը կսկծային: Փաթթուած էր հաստ վերարկուն, օձիքը վեր դարձուցած:

Դպրոցի չէնքերն ու շրջապակը ամայի էին: Տղաքը աղջիկներուն հետ ինքնաշարժերու մէջ լեցուած, զուարճութեան կ'երթային: Միայն ինք եւ անտեսը մնացեր էին:

Ոտքերը տեղաւորած էր պատուհանի քիւերուն, մէկ ձեռքով կառ-

չած պատուհանի շրջանակին: Երկրորդ յարկի վրայ էր: Վարը կարծես աւելի խորունկ էր, քան կ'երեւակայէր: Յուրաքանչեւ անտանելի կը դառնար: Անշարժ կառչած ձեռքը կը սառէր, ուժը կը կորսնցնէր, կը վախճար, որ յանկարծ տեղի տար եւ գլորէր վար: Անձին հանդէպ գուժով կը լեցուէր: Աւքերուն արցունքներ կը մեծնային: Կը մեղքնար երիտասարդութեանը, անտանելի զոյրութեանը:

Նոյեմբերը օդին մէջ բխրեղի տաշեղներ կը նետէր:

Այսպէս շարունակուեցան օրերը:

Իր երազն էր ճարտարապետ ըլլալ: Այժմ, կը ջանար անգլերէնը դարգացնել, աւարտել նախապատրաստական գառարանը եւ մտնել համալրարան:

Երազն էր ճարտարապետ դառնալ: Օր մը ձեռքը անցած էր գիրք մը, որուն մէջ հայկական եկեղեցիներու նկարներ կային: Խնթեցած էր: Էութիւնը ցնցում: Ձէր ըմբռներ ինչո՞ւ: Գիշերներ անոնց տպաւորութեան տակ էր: Այդ կառոյցները շատ հարազատ էին իրեն: Հին ծանօթներ կարծես: Ինչ որ ինք տարտամօրէն զգացեր էր, այդ վանքերն ու եկեղեցիները պայծառօրէն կ'արտայայտէին: Անկասկած, սերտ առնչութիւն մը կար այդ կառոյցներուն եւ իր միջեւ:

Անհամբեր էր: Օր առաջ կ'ուզէր մտնել համալրարան եւ ճարտարապետութիւն սորվիլ:

Ու կ'աշխատէր, կ'աշխատէր, գիշեր, ցերեկ: Օրը տառնում էր ժամ: Հազիւ կը հասնէր ծախսերուն:

Հասաւ Նոր Տարուայ արձակուրդը:

Ձիւնը ծածկած էր գետինը, երդիքները, ճամբաները, լեռները: Ճերմա՞կ, ճերմա՞կ, մանիշակ ստուերներ:

Ձիւն չէր տեսած կեանքին մէջ: Կամ, էթէ տեսած ալ էր, այնքան փոքր էր եղած, որ յիշողութեան մէջ տպաւորութիւնը կորսուեր էր:

Այդ առաւօտ արթնցեր էր, թէեւ սննեակին վարադոյրները իջած էին, տարօրէնակ պայծառութիւն մը կը թրթռար: Սենեակի մութ խորշերն իսկ ցուրերով կը խայտային:

Վարադոյրը բացաւ, հմայուած մնաց:

Ճերմակութիւն մը միւտոնի, որ կը ճառագայթէր:

Օրհնեալ է Աստուած:

Ճաճանչները կը թափանցէին մինչեւ էութիւնները, չար ոգիները՝ իրենց աչքերը կծկելէն՝ կը չքանային:

Օրհնեալ է Աստուած:

Երդիքներու հզրերէն, տերեւաթափ ծառերէն բխրեղներ են կախուեր: Արեւը չիկնումներ կու տայ ճերմակին: Մխնկողներէն կապոյտ կապոյտ կը բարձրանայ ծուխը ու վերը, անդ մը կը տարածուի, կ'ամպաւնայ, կը հալի պայծառութեան մէջ:

Բիծերը, ցաւերը լուացուեր, մաքրադործուեր են: Ամէն ինչ բիւրեղացած է:

Օրհնեալ է Աստուած:

(Շար.)

Բ. Գ.

Վ. ՕՇԱԿԱՆ

Փ Ո Ղ Ո Ց (*)

ՄՈՒՏՔ.

Տանիքներու պարագիծեր, սառած՝ հեղուկ սարսուռիմ մէջ
 Շուէտացի միասեռականի յայտնապակի աչքերում,
 պատեր գծուած ու ծեփուած՝ անջրպետի շղարշին վրայ
 ամէն կողմ շղարշ ու վարագոյր, գոց խորան ու քաղանք-
 միայն թէ գիտնայինք որ կողմն ենք
 Բառակուսի ապակիներ պարապուքեան մասին
 որպէսզի ինչ որ մարդ ու կեանք կը փորձէ բլլալ՝ գայն լեցնէ
 ու անկէ մերս բանտարկուի,
 կամ դուրս կախուի՝ ծանր հերմակ ստնտուէն
 փայտելով կարասիներու կայուն կենակցութենէն
 վառ հրուելով, տատանումի յարձանուտէն ազատելու յոյսով,
 թափելով գետին
 պատուհանէն, պատշգամբէն, ցուրի խողովակէն հոսելով
 շարունակելով սանդուխթ
 հասնելով հոն,
 աղտոտ սուանին ու բոգին պզտիկ մաքած հայելիին
 մաշած, ծռած բայց դեռ գործածելի խաղալիքներում
 անոնց պէս ինքն ալ լայուած, աղղուքիւնը շտկուած ու համբայ հանուած
 ի՞նչ անգիտակից ու վատնուած համբերութիւն
 ամայութեան մէջ տնկուած Կաղանդի ծառին շուրջ.
 արդեօք ո՞վ կը գուարեմնայ միւս միմակ
 գետին հատած –
 բայց ի՞նչ պէտք կայ ծայտումին
 որ երբայ
 ջրաբանի խորհրդաւոր ճուկերու յիշողութեան մայքերէն
 մինչ գետը կը հասի՞ թէ անշարժ՝ կը ծփայ
 մինչեւ տանիքներու մակարդակը լեցուած
 ու լակելով, լգելով առարկաներու ծոծրակները,
 իր հետ տանելով, կամ պարզապէս օրօրելով գրկին մէջ
 սա մարդը
 որ կորսուած իր անհամար պատմէմներու բազմութեան մէջ
 շունչը բռնած, աչքերը կուրպ, թեւերը բացած
 գետը շալկած կ'ընթանայ:

*) Այս հատուածը մաս կը կազմէ Քաղաք հատարին որ այս աշուն լոյս կը տեսնէ:

Ինչպէ՞ս ինկամք այս թակարդը, ինչպէ՞ս...:
 Եթէ անել ըլլար փողոցը, գոնէ ծայրը հասած՝
 կամացուկ մը, կռնակը պատին՝ կուկուզ կ'ընէինք
 տափասը վեր քաշած որ չնմոթկուի,
 մկանները ցաւելով, քունը գլուխը, քիչ մը յոգնած,
 բայց գոնէ ծայրը հասած:
 Ասկայն ծայրը փողոցին
 այսահար վիռկին աչքին շուքը կը յարուի
 ամուր ծայտումին մէջ ինքն ալ հասնելով:
 Ատկէ անդին պատգարակներ կը սպասեն, հաւանաբար,
 հագին տեսներին
 վարագոյրի պատուածքէն, ամբարտակի նեղքաւածքէն, հոն
 ուրկէ գոյութիւնն է որ կը փախի, կը կորսուի,
 հետը առած քանուորին ամսականը ու զենաւանին անցադիրը,
 հետը առած ինչ որ մարդիկ կը ժառանգեն, հաւանաբար,
 իրեզ յանէն վերջ:
 Այնպէս որ հոս եմք դեռ
 միշտ փողոցի կէսին, տոմսակը գրպանինս, աչքը ժամացոյցին՝
 ու կը սպասենք որ...: Ի՞նչ... որ երթա՞նք:
 Բայց ո՞ր երթալ՝ երբ միայն քաղն է էականը,
 կարելի՞նք –
 հաւանաբար այդ ալ չէ, այլ
 սպասելը, մայրի ծառին կոթմած, ծխելով, սպասելը
 առանց ցանկութեան, առանց յայտի, սպասելը
 որ ա՛ն գայ, ճամբա՛ն,
 քեզ դարբերով փնտռելէ վերջ, գայ ու մեռնի
 ոտքիդ տաքել: Կամ ալ չմեռնի, այլ
 քակուի դէպի հոն, վիռկը,
 չկա՞յ լաճ մը որ կեղծամը առնէ փախի
 կամ ալ անցնի անկէ անդին տակաւին, հեռուն
 ուր կը փայլի, լուսեղան ամպի մէջ թափուն
 ասկի սիրտը տիեզերքին,
 անցնի երթայ մինչեւ հասնի սահմանները թակարդին,
 ուրկէ վար յուռ կը թափի, կը կորսուի պարսպին մէջ
 ամայի ճամբան:
 Ու դեռ քաղն ատկէ վերջն ալ,
 առանց ճամբու ու կայանի
 առանց նպատակի ու ծարաւի,
 բայց քաղն մինչեւ ծայր:
 ...Յետե՞յ:
 Յետե՞յ

դառնա՞լ փողոցին, ամառ պղտոր խոտակցութեան
 քաղականի թաթը ուսիդ, հիւսնդ աշուն աչքերով,
 մինչ հին, անգործ սկառստապետը
 դարձնած էին՝ անհամբեր՝ որ պատանութիւնդ քեզ պատմէ:
 ինչպէս կարգի մտար, քայլ քանցիք ու տարուեցար,
 խանդավառ ու քրտնած, արիւն հոտող մայրապետներ շուրջդ հեւալով,
 ու դեռ կ'երթաս,
 կօշիկները միս մինակ աչքի տակէն կը փայնեն,
 շտապ վարձու՝ տոմսակ բաժնոյ համագրեցողներ
 կ'երթաս
 դիցաբանական կենդանիներում պէս
 ուսէդ վար մեքենայ, ատկէ վեր դրոշմաթուղթ,
 հիմա ամբոյր կ'որդեգրես, բռնի ու պաղատագին,
 կիներու արմեններ կը պլլուին մայրաքաղաքի ու ծածրակներ կը փակին,
 գլխերը չարս դէմքերով, տեղ մը աչք մը կայնած է,
 փոր մը ինկած կը գլտարի, մարդ մը կ'անցնի առաջ ու ետ մոյն ժամանակ,
 վիզէ վիզ հեռախօսի թելեր թռչլ կախուած են
 յաւուքները կը սուրան, կը բախին, կը ճաթոտին պզտիկ չոր ձայնով,
 ցանցը կը ծփայ, կը պրկուի, քեզ կը քոնէ ու կը սեղմէ իր հիւսքին մէջ
 որ յանկարծ կը պատուի, կը տարողնի չարս կողմ
 ուրկէ խարխալ ձեւեր մարդկային
 բանտի հագուստը լաւ մը պահած մորթին տակ,
 սնունդ կոպերով, բարի փախուկ ծեր օրիորդին ժառանգական օժիտին
 թերակարը կրծելով
 իրար հետեւ կը մօտենան, կը հասնին
 վայրկեան մը լոկ ծանօթ, ծանօթ կը թուին
 կարծես հիմա պիտի կենան ու բարեւ տան, մայրին նշտին ու խօսին.
 իայց նոյն անհիգ ռաքցումով
 կը յանձնուին ետիդ կայնած դարանակալ անպարարին
 որպէսզի
 վերստին ու մինչեւ վերջ մարդիկ կարծեն թէ իրար է որ կը համդիպին
 առանց երբեք գիտակցելու
 թէ հայելին մէջէն է որ կը փայնէ:

Ձ. ՎԱՐԱԳԵԱՆ

ՄԱՐԳԱՐՏԱՑԱԾ ԱՊՐՈՒՄՆԵՐ

Պան յիշատակներ, որոնք քարացած են մեր մտքերում մէջ, անխորտակելի ամբուլթեամբ: Ժամանակը մոռացութեան ոչ մէկ խաւ կը կազմէ անոնց վերայ, այլ միշտ կը մնան թարմ, միշտ պայծառ եւ հարազատ՝ այնքան որքան էին պահերը, որ ստեղծեցին զանոնք:

Մանկական այսպիսի յիշատակներ կան, զեղեցիկ եւ անվերադարձ: Անոնց մէջ երբեմն կը գտնենք աշխարհներ, մեր աշխարհները, հոն ուր մենք ապրեցանք այդ պահերուն: Բայց այսօր անոնք բոլորովին օտար են մեզի եւ շատ անգամ անբացատրելի: Ճիշդ այդ անբացատրելի աշխարհն է որ մեծ հաճոյքով կը վեր-յիշենք, որովհետեւ հոն, տեսած, զգացած ու ապրած ենք այնպիսի ձեւով, որ ներկայիս երբեք կարող պիտի չըլլանք ընել: Հոն ունեցած ենք այնպիսի հակազդեցութիւնները տիրող մթնոլորտի մը՝ որ ներկայիս երբեք կարող պիտի չըլլանք ըմբռնել: Այն՝ ինչ ապուշ կը թուէր մեզի, այժմ իմաստուն է, իսկ այն ինչ որ իմաստուն էր, շատ անգամ որքա՞ն ծիծաղելի: Կարելի չէ բացատրել, եւ պէտք չէ բացատրել, այլ միայն յիշել եւ վերապրել, յաւիտենականութեան ճամբուն:

✿

Պար ժամանակ, երբ մանր դրամները աւելի արժէք ունէին մեզի համար

քան այսօր նիւթական ըմբռումին տարողութիւնը: Եւ մենք այդ մետաղի կըտորները ամուր սեղմած մեր արկերուն մէջ՝ կը շտապէինք փոխանցելու զանոնք պզտիկ առարկաներու հետ: Շատ անգամ կը պատահէր ատիկա, սեւամորթներէն պիտակ դնելու համար: Որքան շա՛ղջ էին սեւամորթները մեզի հետ, ամբողջ հինգ դահեկանի փոխարէքը՝ հազիւ ա՛րի մը լեցուն պիտակներ էին:

Մօտեցայ բարակ-երկար սեւամորթ կնկայ մը որ, նոյնպէս բարակ-երկար ոտքերու վրայ, ունէր իր պիտակի թիթեղեայ կլոր նզոյրը, կրակը մէջը: Դիմացէն իրենց բանակավայրը, որ տանիքներու վրայ է, աղօթքի մէջ էր: Փոքր բարձրախօսէն կը բարձրանար մօլլային Ալլահ ու աֆգարը: Լեցուց արօտ, մատներով քանի մը հաս ալ աւելցուց վրան եւ խնդրեց, որ վայրկեան մը իր անդը առնեմ: Զարմացած՝ նայեցայ դէմքին. ամբողջութեամբ վտահուլիւն կար հոն: Ետքէն ըմբռնեցի, որ կը խնդրէր քանի մը վայրկեան առնեմ տեղը... Յօժարեցայ եւ կանգնեցայ թիթիղին ետին: Կինը հեռացաւ բարտի պէս շարժելով սեւ մարմինը. կորուսեցաւ, իսկ ես սկսայ մտահոգուիլ:

Քանի մը յաճախորդներ եկան, պատ-րաստ ոլորուած թուղթերուն մէջ լեցուցի եւ գանձեցի: Կը դողայի: Երկու սին

կար այդ թուղթերէն, հինգ դահեկանները եւ տասն դահեկանները: Յաճախորդ մը երկարեց տասնհինգ դահեկան: Մը տածեցի, լեզուցի առաջինէն հատ մը, ապա երկրորդէն՝ եւ տուի անոր: Յիշելով սեւամորթին առատածեղենութիւնը՝ քանի մը հատ ալ վրան աւելցուցի. տղան ժպտեցաւ, կիներ կ'ուշանար, մարդիկ կը նայէին ինծի, ժպտուն, զարմացած, երբեմն ալ ծաղրական: Կինը եկաւ, դրամը տուի անոր, ժպտաղէժ՝ իր երախտադիտութիւնը յայտնեց եւ ոլորուած թուղթի մը մէջ լեցուն պիտտակ առաջարկեց ինծի: Մերժեցի ակամայ եւ հրաժեշտ առի:

Ուրախ էի, բայց ոչ ոք պիտի հաւատար պատմութեանս: Որովհետեւ ոչ ոք տեսած էր աղօթքի դացած սեւամորթ կնկան դէմքը՝ ամբողջութեամբ մտտահալած:

Առտուրի մէջ շատ վարպետ չէի, թէեւ տան մատակարարը ես էի: Նիւթական հաշիւներէ կը խորշէի: Մտայ մեր սովորական փուռը, շատ յաճախորդ ունէր, ներկաբ սպասեցի: Տաքը անտանելի էր, իսկ ես անօթի, վայրկեան առաջ կ'ուղչի դուրս գալ այդ կրակէն: Փռապանը քրտինքներու մէջ կորսուած, չափազանց արագութեամբ կը կշռէր հացը: Ի վերջոյ նկատեց զիս, կշռեց ուղածս, երկնցուցի դրամը, որ հինգ լիբանանեան ոսկինոց էր: Շատ հապճեպով համրեց վրադիրը եւ դրաւ ձեռքս: Ոլորուած հացը ստի եւ դուրս եկայ: Մովորութեանս համաձայն զտեցի այրած հաց մը եւ սկսայ պղտիկ-պղտիկ կծեկ:

Ճամբան անդրադարձայ որ դրպանս պէտք եղածէն աւելի դրամ կար, նայեցայ եւ տեսայ պէտք եղածէն շատ աւելի էր: Անմիջապէս վերադարձայ փուռ եւ ըսի անոր՝ Ես ձեզի հինգ ոսկի տուի, դուք ինծի քսանհինգի վրադիրը տուած էք: Առաւ, ստուգեց եւ ապտակ մը իջաւ երեսին: Ինչպէս կ'ըսեն, չգիտցայ ուրկէ գալը այդ ապտակին, շուտաւ էի

երբ ըսաւ թրքերէնով՝ «Ես էջ եմ նէ դո՞ւն ալ էջ ես»: Ուրիշներ միջամտեցին, որովհետեւ կացութիւնս շատ ծանր էր: Այնպէս կ'երեւէր, որ ես էի յանցաւորը, ժամանակին չէի նկատած անոր սխալը: Միւսներու օգնութեամբ հարցը զանուշի կապուեցաւ ու փակուեցաւ: Փռապանը ետ կ'ոնջեց զիս եւ մէկ ոսկինոց մը առաջարկեց: Ինչքին վրայ փոփոխութիւն մը կար, աւելի հանդարտ էր եւ քիչ մը բարի: Մերժեցի դրամը, ես կ'ուշանայի չէի եւ հանդարտած դարձայ տուն, թէեւ չմոռցայ ապտակը:

Ոչ ոքի պատմեցի այս եւս, որովհետեւ պիտի չհաւատային եւ թերեւս փրոտապանին ըսածն ալ կրկնէին...:

Մեծ հաճոյքով դպրոց կ'երթայի երբ Պաղտատ էինք: Տարիքս շատ փոքր էր դպրոցի ամէնէն վարի դասարանին համար իսկ, եւ ես այցելու աշակերտ մըն էի ուսուցչուհիներս դուրսագնող: Ինծի կը թուէր թէ հանրային պարտէզ կ'երթայի խաղալու: Հոն աւելի լաւ էր, ընկերներ շատ ունէի:

Առաւօտ մը դացի դպրոց: Արդէն առաջին երկու պահերը աւարտած՝ մեծ միջոցի դրօսանքին էին: Անմիջապէս մասնակցեցայ իրենց խաղին: Լաւ մագըլցող էի եւ շատ արագ բարձրացայ բակին սովորական ծառը: Բոլորը սկսան խնդալ, զգացի որ վրաս կը խնդային: Մը տածեցի՝ թերեւս ալ շատ մեծ եմ ծառ մագըլցելու համար եւ առնեք կը ծաղրեն զիս: Ոչ, այդ չէր: Մայրս գլխուս ծամակալ կը դնէր, մագըրս աչքիս վրայ չթափելու համար. տեսայ թէ այդ ալ չէր պատճառը: Յանկարծ վրաս թեթեւութիւն մը զգացի, որ սովորական չէր, եւ իրողութիւնը երևան եկաւ... Կողմնոցիս տակէն փոքրիկ տաբատս հագնել մոռցած էի: Վայրկենական դուրս եկայ բակէն եւ Ղաղիի թաղաւորական պարտէզին անցնելով մտայ տուն: Նրբ մայրս զարմացած բացաւ դուռը, զայրոյթով լացի, եւ որքան ինք ու դրպան

հին խնդարներն իդատնառնը զիտնալէ հտք՝
աշնքան տւելի ջղային լացս շարունակե-
ցի:

✽

Պաղտատի ամառները շատ գեղեցիկ
են, մանաւանդ ամառուայ գիշերները,
որովհետեւ Պաղտատի երկնքին վրայ
փայլող աստղերը ուրիշ են, տարբեր են
միւս աստղերէն: Զուր տեղը չէ անշուշտ,
որ արաբ ժողովուրդը յօրինած ու եր-
գած է անապատի անմիջական ձևով յի-
շու՝ պոլէլու համար իր գիշերն ու աստ-
ղերը:

Պաղտատի ամառները շատ տաք էլը-
նեն, բայց գիշերները գրախտային զո-
վութիւն մը ունին, որուն պատճառով,
օրուան տօթէն սպառած ամբողջ ժողո-
վուրդը քաղաքի, հարուստ թէ աղքատ,
անկողինները կը հանեն տանիք եւ կը
քնանան լայնատարած երկնքին տակ:
Ակնարկ մը քաղաքին վրայ, ցոյց կու-
տայ անհանդարտ ծովուն վրայ ծփացող
ալիքներու փրփուրին նման տարածուած
անկողիններ:

Երկնքած կը գիտէի այդ աստղերը
իմ մանուկի աշխարհում եւ կը փորձէի
համբել զանոնք, բայց տաք չգտած՝
արդէն կը կորսնցնէի շաքը աւազանը-
ման աստղերուն: Երկար փորձեցի համ-
բել, ի վերջոյ յոգնեցայ եւ յուսահատե-
ցայ: Երբեք չէի փորձած համբել աւտ-
ղերը, անկից առաջ: Եւ տեսայ թէ որ-
քան դժուար բան էր այդ, որքան խո-
րունկ էր երկինքը, եւ առաջին անգամ
ըլլալով կորսուեցայ անոր խորութեան
մէջ եւ գտայ տաիկա անբացատրելի: Տա-
րօրինակ հարցումներ եկան Հիւսել միտ-
քում եւ ցանցի տակ ծածկել ուղեղս ու
երեւակայութիւնս: Եթէ աստղերը գո-
յութիւն չունենային՝ ի՞նչ պիտի ըլլար
անոնց տեղը. պիտի ըլլար միայն եր-
կինք: Եթէ աշխարհն ալ գոյութիւն չու-
նենար, միտքն երկինք. արեւը, մի-
այն երկինք: Իսկ եթէ երկինքն ալ գո-
յութիւն չունենար. պիտի ըլլար պարապ
մը, իսկ եթէ պարապն ալ չըլլար ի՞նչ

պիտի ըլլար, ոչինչ: Ո՛չ, բան մը պի-
տի ըլլար այդ ընդարձակ պարապին տե-
ղը. ի՞նչ, ի՞նչ, պարապ մը, եւ մինչեւ
ո՛ւր պիտի հասնէր այդ պարապը, ի՞նչ
կը դառնուի պարապին ծայրին, եթէ մէ-
կը երթայ հասնի ծայրին, ո՛ւր պիտի
իյնայ, ի՞նչ պիտի ելլէ գէժը, պարա-
պը, պարապը պիտի ըլլայ...

Եւ մանուկի ուղեղս այնքան յոգնե-
ցաւ այս անվերջ եւ անսկիզբ երեւակա-
յութենէն, որ առաջին անգամն ըլլալով,
կեանքիս սեմին՝ զգացի սարսուռը պա-
րապին եւ սարսափ մը պատեց իմ տա-
կաւին ոչինչ զիտցող եւ ունեցող հո-
գիւս վրայ: Ինքզինքս տկար դա-
ցի, այնքան տկար, որ սարսա-
փեցայ մտածումներուս մենութեանը
մէջ, այդ պարապի դաղափարին ըս-
տեղծած միջոցութիւն մէջ, որ կ'ա-
մայացնէր սրտիս անապատ մը Պաղտա-
տի բազմաբնակ տանիքներուն տարածքը
եւ ես մինակ կը զգայի ինքզինքս, յոյժ
ու անզօր՝ կտրեմալ գիմազբելու: Այո,
կը կորսուէի ես այս պարապին մէջ որ-
պէս ոչնչութիւն եւ կ'ունենայի կորսուե-
լու դաղափարը, եւ անոր մէջ՝ մահուան
դաղափարը: Եւ առաջին անգամն ըլլա-
լով կուգայի ճանշնայ մահուան ներկա-
յութիւնն ու իմաստը, եւ այդ նոր գի-
տակցութիւնը արտասուել կուտար ին-
ծի...

Երբ մայրս հետաքրքրուեցաւ լա-
ցովս, մանկական շարաններով եւ յան-
ցանքը ձգեցի քրոջս վրայ, եւ մայրս ան-
տարբեր անցաւ, իմ եւ քրոջս մէջեւ սո-
վորական պզտիկ անհասկացողութեան
մը վերադրելով հարցը: Նայեցայ աջիս,
տեսայ քոյրս գէժը երկնքին՝ մուշ-
մուշ կը քնանար, անտեղեակ անցուղար-
ձէն: Անգամ մըն ալ նայեցայ երկինք եւ
աստղերու սովորական փայլքին հետ տե-
սայ սարսափը հոն. չուտով քաշեցի վեր-
մակը գլխուս եւ փորձեցի քնանալ:

✽

Պոռէրը պէտք էր ըլլար տասնեութ
տարեկան հասուն օրիորդ մը, երբ ես
հագիւ վեց տարեկան էի, եւ ամենայն

ինքնավստահութեամբ կրնամ ըսել որ ես սիրահարուած էի այդ նուէրի պէս պուպրիկ էակին: Զօրաւոր նախանձ մը, անպիտակից եւ ակամայ, յաճախ շարունակմամբ կը լեցնէր Նոյիս անոր գէժ, բայց հակառակ ասոր՝ ան զիս շատ կը սիրէր:

Ատեն մը երկար քացակայեցաւ Պաղտատէն, եւ ես կը մտածէի իր մասին ու կը տանջուէի... մանկական սէրով:

Օր մը սակայն վերադարձաւ Նուէրը, զրկեց ու համբուրեց զիս կարօտով, եւ ես ամէջայ. արդէն շատ մեծ էի փոքրի մը նման համբուրուելու համար, մանաւանդ, փոքրիկի տեղ դրուելու կը վըշտացնէր զիս եւ դարձեալ կը շարունայի Նուէրին դէմ: Երբ Նուէրը հանեց պալուսակէն՝ գեղեցիկ հարմոնիքա մը եւ նուէր տուաւ ինծի՝ մերժեցի: Մերժեցի Նուէրին նուէրը: Երկար պնդեցին, դարձացան, խնդացին եւ չկրցան բացատրել թէ ինչպէ՞ս կրնամ իբրեւ պղտիկ ազնիւ մը՝ չլլանալ այդ փայլուն նուէրէն եւ մերժել ընդունել մանաւանդ Նուէրէն, որ շատ կը սիրէր զիս...

Ի վերջոյ նետուեցայ զուրս, փախայ եւ մտայ Ղազի պարտէզը, որուն պահակը ծանօթ էր եւ թող իսկուտար որ մտնէի ներս: Շատ կը սիրէի անոր խնամած բազմատեսակ ծաղիկներն ու փարդերը եւ կը դուրսդուրայի անոնց վրայ:

Բաւական ետք երբ մտայ տուն, Նուէրը մեկնած էր, բայց նուէրը սեղանին վրայ կը մնար: Կարծես ստիպուած էի ընդունել այդ նուէրը: Ընդգնացայ, առի տարի դուրս, դրի քարի մը վրայ եւ ցանկապատին կից փշտտի ծառին տակ՝ քարով մը ջախջախեցի դործիքը եւ սկըսայ լալ:

Նուէրը եկած էր մեզի իր վերջին հրաժեշտը տալու, նշանածին հետ պիտի միկնէր Ամերիկա... Իսկ տնեցիները զիս հանգարտեցնելու համար կը յիշէին Նուէրին խոստումը՝ քնդի շատ-շատ նուէրներ պիտի դրկէ...

✽

Պաղի Թադաւորական դաշտապետ եւ գեղածիծաղ պարտէզի պարտիզպանին տնունը Ասատու էր, եւ Ասատու անունը մեզի համար եւ սարսափ կը պատճառէր եւ Թաքուն հոգատարութիւն մը կը նշանակէր, որ յաճախ կը դգայինք մեր վրայ:

Այն օրը որ Թաղի մանուկներս չէինք յոյնեցուցած զինք, կամ չէինք քարկոծած. բարձրաձիգ նոճիներու մէջ հանգչող թռչուններու անհամար բոյները, Ասատու, իրիկնամուտին, Պաղտատի ճառհանջապետ իրիկնամուտին, կը կանչէր մեզ իր քով եւ ամէն մէկուս ձեռքը կը ղնէր ծաղիկի մեծ փունջ մը, այն առատ եւ անհամար ծաղիկի թուփերէն, որոնք կը ծածկէին տարածութիւնը՝ անապատի սրտին դարդարուած ուղիսիսի մը նման:

Եւ ընկերներս մեծ աղմուկով, հըրճւանքով, երբեմն իրար ձեռքէ խլշտուածի հասնող փոխանակումներով, կը փութային ուրախացնելու իրենց մայրերը, երբեմն ալ նոյնիսկ, ճաճու ընթացքին՝ հատ-հատ սպաննելով փունջի կազմը: Ես կը սպասէի: Մերունի Ասատու վերջացնելէ ետք կը դառնար ինծի եւ կը ժպտէր իր կնճռոտ դէմքով, ապա մեծ խնամքով եւ նուրբ քննութիւններով կը քաղէր նոր, ցօղաթուրմ եւ տակաւին կուրծքանի մը վարդեր միայն, կը ծածկէր այդ նօսր փունջը կանաչ խոտով եւ աղջկայ մը քնքշութեամբ կ'երկարէր ինծի:

— Ամէն օր ջուրը փոխէ... — կ'աւելցընէր մտերմիկ Եղանակով մը:

✽

Ամբողջ կէս օր մը աշխատեցայ թրուուցիկ մը պատրաստելու, բայց ձախողեցայ եւ շատ ընկճուեցայ երբ գիտեցի թաղի տղոց թուուցիկները, որոնք տան մէջ չփացած կատուի պոչի նման շարժելով պոչերնին՝ կը լողային հանդարտ օդին մէջ: Հայրս վրայ հասաւ բարեբախտաբար եւ իբրեւ հայր՝ ուզեց ուրախացնել զիս: Առաւ թուուցիկը եւ քն-

նեղէն ետք, թուեց ինծի անոր թերութիւնները, որոնք իբրեւ եկրակացութիւն՝ պատճառներ էին անշուշտ թռելու ձայնոլութեան:

— Որքան պոչը երկար ըլլայ, աշուքան լաւ կը թռի, — ըսաւ հայրս, եւ ես հաւատացի ըսածին: Ապա ի մեծ ուրախութիւն ինծի, յայտնեց թէ ինք պիտի շինէ հատ մը այս անգամ: Ի միջի այլոց յիշեց թէ ինք, ժամանակին, լաւագոյն թռուցիկ պատրաստողն էր որբանոցին մէջ:

Հրճուանքս ու հպարտութիւնս անսահման էին: Պիտի ունենայի թռուցիկ մը, որ բոլորինը պիտի գերազանցէր եւ ամէնէն բարձրը պիտի թռչէր: Հայրս հում նիւթը ապսպրեց եւ մեկնեցաւ: Մեծ ողբերգութեամբ եւ մեծ ձեռնարկի մը պատրաստութիւններու տրամադրութիւններով՝ դեռ պէտք եղածը թաղի Մուրատ խանութպանէն, որ վանեցի էր. երկու երկար եղջէք, չորս հատ կողքի թուղթ (կապոյտ), դունաւոր թեթեւ թուղթեր եւ լայն կծիկ մը թել:

Յաջորդ օր Կիրակի էր. հայրս առտունէն սկսաւ զբաղիլ մեծ ձեռնարկով: Օրը հատաւ, համբերութիւնս ալ հետը, բայց դործը չաւարտեցաւ. տակաւին հաղի կմախքը շինուած էր: Կը դիտէի եւ կը յուշուէի մօտալուտ յաղթանակին մեծութենէն, բայց ներքուստ, կը կասկածէի որ յաջողէր: Հօրս բան մը չարտայայտեցի, որովհետեւ ան լաւագոյն թռուցիկ չինողն էր եղած իր ընկերներուն մէջ, եւ ան ալ շատ տարիներ առաջ, երբ դեռ փոքր էր...

Շաբաթ մըն ալ սահեցաւ վրայէն, երկար ապաստուի, մտածումներու եւ յոթորտանքի շաբաթ մը, բայց դործը կը ծուլանար. այժմ եզերքի վարդերը պիտի փակցնէինք: Աչքս վրայէն չէի կրնար վերցնել: Կմախքը թռուցիկին դրուած էր պատին տակ, հսկայ, լայն, ծանր, խորունկ՝ ամանի մը պէս եւ վեցանկիւնաձեւ կոր կողերով: Կեցած էր հանդարտ, տղեղ եւ դաշտնապահ: Ա՛հ, միայն թէ յաջողէր...

Յաջորդ Կիրակի մեծ հանդիսութեամբ բարձրացանք տանիք: Մեր ամբողջ ընտանիքը եւ դրացիները հոն էինք. իւրաքանչիւրը կատակ մը ունէր ըսելիք, կատակ մը ունէր աւելցնելիք, վերջինքանի մը շարթուան ընթացքին (չեմ գիտեր ինչու) զուարճութեան նիւթ դարձած թռուցիկին վրայ: Ես կը վշտանայի զտոնութեամբ, բայց հայրս կարեւորութիւն չէր տար, այլ ամենայն լրջութեամբ կը պատրաստուէր մեծ պահուն, թռիչքի պահուն:

— Մօ Աբա՛մ, նապաստակ մըն ալ չկախե՛ս այս թաւ պոչին ծայրը, — կ'ընէր տանտէրը խնդուքով:

— Կողով մը, կողով մըն ալ կ'ունակին, — կ'աւելցնէր ուրիշ մը:

— Զէ՛, առասանկ չ'ըլլար, պէտք է տանք անուն մը:

— Աւելն Մաղիկ:

— Փքած փիղ:

— Թռչող թանգ:

Բայց հայրս մտիկ չէր տար կատակներուն, թրին տակէն կը ժպտէր, եւ ես կը հաւնէի այդ ժպտը, յաղթական էր եւ վստահ:

Թռուցիկը չալիք դրացին. ծանր էր, հասակին երկու անգամը, անխօս, անժպիտ եւ տիրական երեւոյթով: Դրացին անցաւ քանի մը տանիք անդին, եւ հայրս հրամայեց որ թող տայ, ու սկսաւ ոլորել թելը: Մեծ ժամը կը հընչէր, թռուցիկը վեր բարձրացաւ ի դարձման բոլորին, քիչ մը եւս, եւ արդէն յաղթանակը դրօշի մը նման պիտի ծածանէր Պաղատաի ամբողջ հայ Էւֆրիմ վրայ, եւ ամէնէն բարձր, օդանաւի մը պէս, այո՛, օդանաւի մը պէս:

Բայց յանկարծ պոչը բաժնուեցաւ թռուցիկէն եւ ամանը սկսաւ հռիւ մը նման դառնալ, դառնալ ու դառնալ. հօրս ճիգերը ապարդիւն անցան՝ զսկսելու համար անոր ընթացքը: Անձկութեամբ կը դիտէի անոր ձեռքերը եւ կը սպասէի հրաշքին: Սակայն թելը թուրցաւ, եւ տեսանք մեր հսկայ թռուցիկը յանձնուած հովուն՝ դնաց, դնաց եւ

կորսուեցաւ տանիքներու ետին, արմաւի ծառերուն մէջ։

Բոլորի հոհուողին մէջ միայն ես էի ընկճուած, բայց հօրս ցաւ չպատճառելու համար՝ հաղիւ կը զոպէի արտասուքս, մտածելով որ արդէն իր ցաւը մեծ էր։ Իսկ հայրս, քթին տակէն կը թափէր, եւ այս անգամուան թափար յաղթական չէր բնաւ։

— Անպիտանին պոչը, պոչը չա՛տ ծանր է եղեր։

Պատանկերուհի մը ունէի, որ շատ անուշիկ էր, հրեշտակի նման։ Արդէն մանկապարտէզի հանդէսին իրեն տուած էին հրեշտակի դեր մը։ Փոքրիկ միջադէպ մը մեզ առաջին օրերէն բաժնած էր իրարմէ եւ երկար ժամանակ մնացած էինք խռով, բայց չէի հեռանար իրմէ, իւրաքանչիւր շարժում եւ խօսք իմ կողմէս՝ կ'ըլլար իրեն համար։

Ժամանակ մը եկաւ երբ դասընկեր-դասընկերուհիներս իրենց մասհոգութեան նիւթ դարձնելով այս հարցը, ուղեցին հաշտեցնել մեզ։ Իմ մանկական պարտութեամբ, նախ մերժեցի, բայց մտածելով որ միտկ առիթն էր այս, այլապէս երբեք պիտի չհամարձակէի մօտենալ իրեն, որոշեցի իմաստաւորել քայլս եւ պայմաններ առաջարկեցի պատգամաւորներուն։ Պատասխանը դրական էր։ Այժմ պայմաններս պէտք էր ըռէի։

Շատ մտիկ կ'ընէի հեքիաթներ եւ շատ կը սիրէի պատմել հեքիաթներ. երբեմն նոյնիսկ ես կը յօրինէի, իմ տկար երեսակայութեանս ուժ տալով։ Պայմաններս հարցումներ էին, երեք հարցումներ։ Պարագան ծանր էր, երեքէն մէկի ձախդութիւնը՝ հարցը ջուրը ձը-զած պիտի ըլլար։ Լաւ չեմ յիշեր բոլորը, յամենայնդէպս մէկը սոսկ էր. երբ արեւը ծաւի, ինչո՞ւ աստղերը կ'անհետին։ Պատգամաւորները շուտով բերին ինծի երեք հիշող պատասխանները եւ հաշտուեցանք մեծ հանդիսութեամբ, դպրոցին բակը։

Տարիներ ետք, շատ աւելի ուշ, ամսոսացի թէ այդ հարցումները ինչո՞ւ չէի ըրած աւելի դժուար, որոնց պատասխանելը ըլլար անկարելի...

Պարզանքի ուսուցիչս շատ կը սիրէի. դիւ կը կոչէր «աւագակ», կամ «բլուզի», որովհետեւ դրօշախաղի մէջ միշտ ես կ'ըլլայի թշնամիին դրօշակը խլուղ եւ իմ խուժիւրս սահմանին մէջ տեղաւորու-վը։

Յետ-միջօրէի մը, վերջին պահուն, երբ դպրոցը ամբողջութեամբ հանգար-տութեան մէջ էր, անկիւնի հետ կը խաղայի, մատս վերադրեցի եւ արեւնեցաւ։ Հրաման առի, զացի ուսուցչարան, բացի փոքր դեղարանը եւ կարմիր գեղ դրի ճեղքին վրայ։ Ժիշող կողքին տուի մը կար, որ լեցուն կ'ըլլար դասի պահուն աշակերտներէն գրաւուած պիտոյքներով եւ բակի մէջ կորսուած առարկաներով։ Մէջը տեսայ գեղեցիկ սուլիչ մը, երկար չլիքայի մը վրայ անցուած էր։ Ես հաս մը ունէի անկէ եւ կորսնցուցած էի, բայց այս ան չէր. անմիջապէս որոշեցի վերցնել եւ հապճեպով գրի ծոցս։

Գուրս ելած պահուս, ուսուցչուհի մը հանդիպեցայ, արեւը խուժեց գլուխը։ Բարեւը շատ չոր էր եւ կասկածոտ։ Անմիջապէս ամօթ մը զգացի ըրածիս համար, բայց ուշ էր։ Յո դարձայ, ուսուցչուհին հոն էր տակաւին, նայեցաւ ինծի. կանգնած էի դրան մէջ, լուռ եւ քննող։ Ելաւ ոտքի, մօտեցաւ եւ շատ ցաւեցաւ մատիս համար։ Ես խեղճ երեւոյթ մը առած էի, կարծեց վերադր մատս էր պատճառը։ Անմիջապէս հանեց վերակապը եւ կապեց վէրքը, ապա գլուխս շոյելով ըսաւ. — Մեծնաս, կը մոռնաս։ Հաղիւ կը զոպէի լացս, բայց չէի լար։ Վիճակս շատ ծանր էր, նորէն չոյեց գլուխս եւ ըսաւ. — Վնաս չունի, դուն քաջ տղայ ես, չես վախնար ցուէն։ Ծնորհակալութիւն յայտնեցի եւ մտայ դասարան։ Մինչեւ պահուն վերջը այդ

մեռադի պաղութիւնը օձի նման ճնշեց վրաս:

Երբ սուն հասաւ, առանձնութեան մէջ զուրս բերի եւ թեթեւ մը սուլեցի որ մայրս չլսէ: Տեսայ թէ այդ ձայնը ծանօթ էր ինծի. այդ սուլիչը ծանօթ էր ինծի. պահ մը խաբուեցայ եւ համոզուեցայ թէ իմա էր եւ հանդարտեցայ: Մըտածեցի նուիրել մարդանքի ուսուցչիս, եւ շանթի արագութեամբ իրականութիւնը պարզուեցաւ ինծի: Ուսուցչիս սուլիչն էր: Վախս շատ էր, իսկ ամօթս ու զղջումս՝ աւելի:

Յաջորդ օր, մարդանքի պահուն ուսուցչիդ երեսը չկրցայ նայիլ: Այդ օր համարներով վարեց մեր մարդանքի փորձերը, մէկ-երկու, մէկ-երկու, եւ ըսաւ կատակով՝ Ձարաճճի աւագակ մը սուլիչն վերցնող է, հիմա, մնացի առանց սուլիչի, ո՞վ տեսաւ ձեզմէ: Դարձում մը ըրի գէպի առաջ, բայց զսպեցի ես զիս, ի՞նչ պետի ըսէին ընկերներս: Վստահ էի, ուսուցչիս գիտէր թէ ո՞վ էր իր սուլիչը վերցնողը, այսպէս պիտի չըսէր «Ձարաճճի աւագակ» մը, որովհետեւ «աւագակը» իմ անունն էր: Եւ այն նոյն անունով, որ այնքան հպարտ ու փառաբանող զգացած էի ինքզինքս սովորաբար, այժմ ահագին ամօթ մը կը ծածկէր ինծի համար այդ մակդիրը:

Յաջորդ շաբաթ ուսուցչիս դարձեալ յայտնուեցաւ իր սովորական սուլիչը վիզին կտիւած, որ բոլորովին տարբեր ձայն ունէր: Նախորդ օր զաղապողի տարած եւ տեղը դրած էի մօրս թելադրանքին հակառակ, որովհետեւ ան ըսած էր ինծի ամենիլ ուսուցչիս եւ յայտնել իրականութիւնը: Բայց ես աղտոտած էի շարաթուան մը տառապանքէս:

Հայրս շատ կը սիրէր զիս, իր մէկ հատիկ տղայ զուսկն էի, բայց երբեք չէր խնայեր, շարունակ ամենածանր ձեւով զիս կը յանդիմանէր, ամենափոքր յանցանքներու համար իսկ: Այո, ծանր էին անոր յանդիմանութիւնները: Յա-

ճախ չէի հասկնար իսկապէս իր տուած զաղապանքները, երբ ինծի կը պարզէր տեսութիւններ մարդկային, իտեալ մարդու մը, նկարագրի եւ խառնուածքի մասին, այսուհանդերձ, խորապէս կ'ազդէին վրաս այդ խօսքերը եւ ես կ'արտասուէի, չկարենալով արդարացնել ինքզինքս:

Երբ գիւղն էինք, ամառանոցը, շուրջս հաւաքած էի դիւղի հայ բնտնիքներու տարեկից տղաքը: Կազմած էինք խումբ մը «Մըրիկ» տնունով, որուն խմբագրութեան էի: Վտտահօրէն եթէ այդ տնունին իսկական իմաստին լաւ ծանօթ ըլլայինք, այնքան յաւակնոտ չէինք ըլլար: Մեր կանոնաւոր հանդիպումները կ'ունենայինք ամէն օր, որովհետեւ ուրիշ ընկեր չունէինք: Ընկերութիւնը կը պահէր իր սեփական զանձանակը եւ պիտոյնները: Պատրոններ անպակաս էին, որովհետեւ զարմեալ ուրիշ ընկեր չուէինք: Բոլորս կը ձգտէինք միշտ օրինակել խումբի մը օրինակելի անդամը ըլլալ:

Օր մը խումբիս մէջ հարց մը ծագեցաւ եւ երկու անդամներ, Ռադմիկն ու Վարդանը խոսկեցան իրարու հետ եւ քէնցան: Կանչեցի քովս, իրեւ խմբագրութեան էինք Գոյրերու դպրոցին ախին բերանը: Նախ հօրս երեսօթը առի խօսելիս առաջ, ուզաւ, իր գասերը լաւ սորված աշակերտի մը ինքնազատահանութեամբ սկսայ արտասանել ասդիէն-անդիէն հօրս խօսքերը. — Ընկերները միշտ պէտք է սիրեն զիրար, չնչին հարցեր, միջադէպեր, վիրաւորական խօսքեր անխուսափելի են անոնց կեանքին մէջ, բայց ատենը պատճառ պէտք չէ ըլլան բաժնելու ընկերները իրարմէ, որովհետեւ այն սէրը, որ ունին իրարու հանդէպ, այնքան տկար չէ որպէսզի փոխարինուի քէնի եւ ատելութեան: Ընկերները պէտք է գիտնան ներքի իրարու, այսպէս միշտ Ռադմիկ մը երթալայ է վատ արտայայտութիւն մը ունենալու, վատ արարք մը սայթաքումով գործելու, բայց Վարդան մը միշտ պատրաստ

պէտք է ըլլայ ներելու անոր...

Երբ այսպէս կը խօսէի, տառնց իսկուպէս դիտակցելու ձգելիք ազդեցութեանս վրայ, Ռազմիկը, որ այնքան լաւ տիրոտ ունէր, յանկարծ օկտաւ հեկեկալ մանուկի մը անկեղծ, արդար եւ գեղեցիկ լացով եւ ըսաւ.

— Ես իսկուպէս քէն չեմ վարձանին հետ:

Ապա ինքնարուի ձեռով համարեց պայն եւ արցունքներուն մէջ սկսաւ խնդալ: Այնքան ուրախ էինք բոլորս այս անսկիւր յաջողութեան վրայ, կարծես նոր շունչով մը նոր մթնոլորտի մէջ մկրտուածներու նման՝ համարուեցանք բոլորս:

Այժմ որքան կը փնտեմ հօրս յանդիմանական խօսքերը, զորս մտիկ կ'ընէի այնքան դառնութեամբ եւ տաժանքով: Երանի մարդ միշտ լսել գիտնայ, թերեւս հարցերը աւարտին մանկական յուզումով եւ անկեղծ համոզւելներով...

— «Պապա, ինչո՞ւ այս մարդը կաղ կը քայլէ... ինչո՞ւ ցուլը դարկաւ այդ մարդուն... ինչո՞ւ Հրաչին մաման շատ պէր է...»

— Աստուած չարերուն գլխուն քար կը նետէ եւ կը պատօժէ... — կ'ըլլար հօրս կատարով ըսուած պատասխաններէն մէկը, զոհացում տալու համար հետաքրքիր հարցումներուս:

Եւ փոքրիկի երեւակայութեանս մէջ կը պատկերացնէի Աստուած, երկնքին մէջ, քարէ կոյտերու եւ աւերակներու վրայ թափառական ծերունի մը, ցնցուտիներով, ձեռքը մահակ մը, դաժան եւ վայրագ աչքերով, կը ցատկուտէ անդին-անդին, հոս-հոն մեծ քարեր նետելու համար մարդոց գլուխներուն:

— Ի՞նչպէս կը տեսնէ Աստուած մեղի:

— Աստուած տմէն բան կը տեսնէ, եւ ոչ մէկ յանցանք անոր աչքէն չի փախիլ, կը կեղծէր հայրս:

Եւ երբ յանցանքի մը գիտակցութիւնը ունենայի խղճիս մէջ, աչքերս զէպի

երկինք՝ կը քայլէի, մի գուցէ Աստուած քար մը նետէ գլխուս եւ ես առիթը ունենամ տեսնելու քարը... եւ խուսափելու:

Իր մտքին մէջ Իրաքի անապատային պատկեր մը ունեցող մը եթէ այցելէ Պաղատտի անմիջական շրջապատի պըտ-դատաններն ու պարտէզները՝ ոռոգուած հալկական ջրերով, պիտի զարմանայ եւ քարանայ տեղը:

Շարաթ օր մը, սովորական պտուղի էինք այդ պարտէզներուն մէջ, քանի մը ընտանիք հաւաքաբար: Ապրիլի վերջաւորութեան պէտք էր ըլլայինք, որովհետեւ ծիրանի ծառերը աներեւակայելի առատութեամբ բնանաւորուած էին: Կէսօրէ ետք փոթորիկ մը ծայր տուաւ, խլացնող եւ խենթ հովը ծառերը կը հրկէր մինչեւ գետին, խոշոր ճիւղեր մեծ աղմուկով կը կոտորուէին եւ կը քշուէին հեռուն, իսկ պտուղները անձրեւ կադմած կը թափէին մեր գլխուն:

Ձափազանցուած պատկեր մը չէ այս, բայց պտուղի մահացու կարկուտ մըն էր որ կը տեղար: Հագիւ կրնայինք գլուխս նիս պահելով ինքիսն ինքեւս նեղաւ ինքնաշարժ-անշուշտ մեծերը կը հողային փոքրերուս տպահովութիւնը:

Երբ բոլորս ապահով թխմած էինք մեքենային մէջ, ահաբեկ պատկեր մը պարզուեցաւ մեր առջեւ: Ամբողջ պարտէզները խառնակ երեւոյթ մը ունէին, կարծես հսկայ ձեռք մը աւլած էր ամէն բան, տակաւին հովը կատաղօրէն կը փրչէր: Իսկ գետինը, նախաւած էր գոյ-նըղոյն պտուղներով: Լայն գորգ մըն էր փռուած հողին վրայ:

Ընդհանուր իրարանցումին մէջ առիթը դտայ հօրս հարցնելու.

— Պապա՛, ո՞վ կը թափէ այս պտուղները:

— Աստուած, տղաս, Աստուած:

Անմիջապէս պատկերացուցի Աստուած, որ իր աւերակներէն այս անգամ պտուղ է որ կը տեղացնէ, եւ շփոթ մը ստեղծուեցաւ երեւակայութեանս մէջ: Անհանգիստ՝ դարձայ հօրս.

— Հապա քա՛ր կը նետէր մարդոց գլխուն:

— Այո տղաս, չարերու գլխուն քար, բարիներու գլխուն պտուղ:

Եւ ներկաները, ի զարմանա ինծի, բարձրաձայն սկսան հռհռալ, մօտս եղող մը մինչեւ իսկ մազերս տրորեց իմ շփոթ եւ մտահոգ գլուխս ցնցելով:

Այժմ շուրջիններուս մէջ կը տեսնէի երանելիները եւ կ'աշխատէի երկնքի աւերակներուն մէջ ստեղծել պողատաններ ալ, եւ Աստուած կը հանէի մուրացկանի յիճակէն, տալու համար անոր պարտկոյտնի մը արտաքինը: Գիշ մը եւս դիջող ըլլալու համար, դէմքէն եւ աչքերէն վարդապետութիւնն ալ սրբեցի եւ տուի պարտկոյտնի, թերեւս Աստուծոյ խոնջ արտայայտութիւնը:

Ան էր ու տս էր, ալ անգամ մըն ալ ներկայ չեղայ Աստծոյ պողատարափի մը, ընդհակառակը յաճախ տեսայ անոր քարերը ամէնուրեք քարկոծող...

Մանկական յիշատակներու կարգին կը ցցուին մանկական երեւակայութեան ստեղծած աշխարհները, որոնք նոյնքան տարօրինակ են եւ գեղեցիկ, մանաւանդ տնայապարտելի:

Այսպէս, երբ հայրս իր ջղային պահերուն բորբոքած կը խօսէր, յաճախ կ'արտասանէր սա նախազատութիւնը:— Այսպիսիները մարդկութեան տակաւնն են, տակաւնը: Ես կը հետաքրքրուէի այս բառով, կ'ուզէի հասկնալ իմաստը, շատ տարօրինակ բառ մըն էր, քիչ մը տակաւն կը նմանէր. այս պատճառով երբեմն խնդուքս կուգար, երբ մանաւանդ ինծի ալ ծանօթ մարդու մը կ'ուզէր ան իր խօսքը:— Մարդկութեան տակաւնը, ոչ, տակաւնը: Օր մը մօրս հարցուցի, եւ ան բացատրեց:— ...Օրինակ, գիտի՞նք տակը հաւաքուած թանձր մօտը, մուրը, ըսաւ: Կայծակի արագութեամբ միտքս եւ երեւակայութիւնս ստեղծեցին պատկեր մը, որ երկար ժամանակ մնաց մէջս վառ: չիչ մը, բերանը գոց խցանով, մէ-

ջը հեղուկ՝ նախընտրաբար գինի, իսկ յատակին լողացող՝ բոլոր Գասպարներն ու Յակոբները, Ահմատներն ու Ռիւստիները, որոնք կարգով հայրս մկրտած էր «տակաւն» եւ զրկած շիշին տակը: Յաճախ կը դրադուէի ես այս պատկերով եւ մեծ հաճոյք կը զգայի երբ այդ ծանօթ եւ անծանօթ մարդիկ, չափէն աւելի փոքրացած՝ կը թիմէի շիշին խորը, ուր իրար վրայ գիզուած՝ ինչպէս ինչ եւ մօտէն աղատուելու յուսահատ ճիւղեր կը թոփէին: Ժամանակ մը եկաւ երբ զբաղուածս աչքիս տեղ մը հասցուց գիւս, ուր ամբողջ մարդկութիւնը, անոնց բացառութեան, դրկած էի հոն, եւ ալ հաճոյքով չէր որ կը գիտէի կսկորդելոսներու նման տակաւնքի ազտութիւններուն մէջ լողացող մարդիկը: Իսկ ժամանակ մը ետք, երբ բաւական մեծցայ, եւ սկսայ գիտակից աչքերով դիտել, թէ եւ մէկ անգամէն ազատ չարձակեցի այդ մարդիկը հօրս գինիի շիշէն, բայց ուրախութեամբ նկատեցի թէ կային ուսման, որոնք բացառաբար միւսներէն անջատուելով՝ կը լողային գինիին մօտէրենք:—

«Մայր Հայաստան» կը լսէի երգելու մէջ, խօսակցութիւններու ընթացքին եւ երեւակայութիւնս իր շարահան խաղով՝ զարձեւել կը ստեղծէր պատկեր մը, որ սակայն երկար ժամանակ սարսափ կ'ազդէր վրաս, մինչեւ իրական նկարը տեսնելու: Իմս, մայր մըն էր, հսկայ եւ արտառոց միսերով, նստած էր եւ գիրկը ունէր երեխայ մը, խոշոր ծիծը բերանը տուած: Գիտէի թէ «Հայաստան» մանուկ մը չէ, մեծ բան մըն է, բայց որովհետեւ «Մայր Հայաստան» կ'ըսուէր՝ հետեւաբար մայր մայր մը ունէր, ճիշդ ասոր համար կիներ հսկայ էր եւ հրէշաճան իսկ «Հայաստան» մարդ չէր, հապա թէնչ էր, եւ որովհետեւ մայր մը ունէր, հետեւաբար երեխայի ձեւ ունէր — կարծես մայր մը միայն մարդկային ըլլար — եւ որովհետեւ «Հայաստան» բառին մէջ կայ «ստան» վերջաւորութիւնը, որ ծանր կը կշռէ

մանկական երեւակայութեան վրայ՝ իմ մանուկն ալ սարսափազդու արտայայտութիւն մը ունէր, հոգի դոյն մարմնով... Բաւական ետքը երբ ծանօթացայ Ո'այր Հայաստանի իսկական զաղափարին եւ խորհրդանիշ նկարին, անդրազարծայ թէ երբեմն որքան բարձր, որքան սրբազան մտքեր ու զաղափարներ, ինչպիսի հրէշային ազդեցութիւն կամ արդիւնք կ'ունենան մանուկներու շարժը՝ իրանց անմեղ երեւակայութեան վրայ:

❖

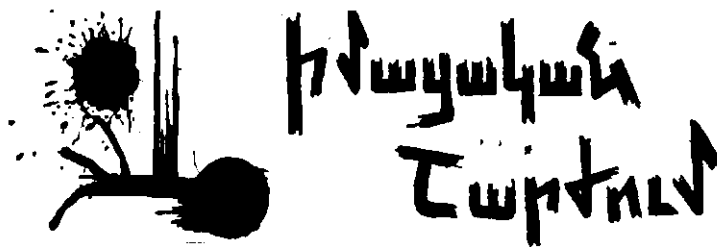
Պորըր էինք երբ կ'երգէինք — թի'ք, թա'ք, թի'ք, թա'ք, ո'վ է ան, ժամանակի մեղմիկ ծայն, կորաքամակ ալեւոր, անվերադարձ առ յաւէտ: Որքան կ'ափսոսամ եւ կը փնտռեմ այն պահերը, երբ ամենամեծ ոգւետութեամբ կ'երգէինք այս երգը, որ ամբողջ զաղտնիք մը եւ խորհուրդ մըն էր մեզի համար: Երգի բառերուն ու եղանակին հետ անթերի ժամադրապահութեամբ կը ներկայանար ինծի այդ ժամանակի ծերունին եւ հատհատ քաշուով, զանգաղ, ճնշիչ, կ'անցնէր առջեւէս, թիք-թաք, թիք-թաք, կորաքամակ, ալեւոր, երկար փէշերը քսելով գետին, ձեռքին ցուպ մը, որով կը ծեծէր յատակը թիք-թաք, մազերը ճերմակ ձիւնի նման, եւ ձիւնի նման ճերմակ երկար մօրուք մը՝ ինկած կուրծքին, հետո՛ւն, հետուէ՛ն եկող եւ անհունին մէջ կորսուած ճանապարհ մը թողած ետին՝ կ'երթար կորաքամակ, ան-

վերադարձ, առ յաւէտ: Անվերադարձ, անվերադարձ, այս բացարձակ յաւիտենականութեան զաղափարն էր որ ծանր կը կշռէր հոգեբանութեանն եւ մտքիս վրայ, այդ ուղին, անյայտ սկիզբով, անյայտ ուղղութեամբ, կ'անցնէր հոգիս մէջէն, անյայտ վախճանով կը հեռանար, կը կորսուէր եւ ամբողջ տկարութիւն մը կը հտմակէր միտքս ու հոգիս: Եւ ես կը սարսափէի, ուրեմն իմ դոյնութիւնս միայն պզտիկ մտնուկը չէր, որ կ'ապրէր հետս անհոգ, այլ կար իրականութիւն մը, անտեսանելի, անշօշափելի իրականութիւն մը, այդ ծերունիը, որ ժամանակ կը կոչուէր եւ յաւիտենականութիւն կը նշանակէր, կորաքամակ ալեւոր եւ շատ հիներէն եկող զարաւոր մը, որ կ'երթար իմ հոգիէս անցնելով, կ'երթար անվերադարձ, առ յաւէտ, դէպի անվախճանը, անյայտը, անբացատրելին եւ սքանչելին: Ի՞նչ էր այդ ի՞նչ է յաւիտենականութիւնը:

Իսկ այժմ, այժմ ո՞ւր է այդ ալեւոր ծերունին, ինչո՞ւ դարձեալ չի մոլորի երեւակայութեանն պարտէզներուն մէջ, հակառակ որ մտերիմ դարձած էր անոր կածաններուն եւ խոկացող նոտարաններուն, ինչո՞ւ դարձեալ չի յայտնուիր, հոգ չէ թէ վախ ու սարսափ պատճառէ ինծի իր յաւիտենականութեան եւ անովերջանալիութեան զաղափարով, հոգ չէ, չէ՞ որ մեծ է, բարձր է, վեհ եւ դեղեցիկ այդ զաղափարն ու զիտակցութիւնը...

Չ. Վ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՅԵԱՅՔ ՀԱՅՈՑ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՑ

Գրեց՝ Ն. ԱՂԲԱՆԻԱՆ

Ժէ՛ դարի երկրորդ կիսից մեր կեանքի եւ գրականութեան մէջ երեւում է վերածնութեան մի ընդհանուր շարժում, որ շարունակում է մինչեւ մեր օրերը։ Այդ շարժման ֆոնը կազմում է մի քաղաքական-պատմական ընդհանուր երեւոյթ, որ կարելի է որակել «մահմեդականութեան նահանջ» բառերով։ Արեւմտեքից Նւրսպան եւ Հիւսիսից Ռուսաստանը ծանրապէս նեղում են թուրքիային ու Պարսկաստանին եւ անգամատելով՝ պատրաստում են նրանց քայքայումը։ Հայութեան վրայ դարերով ծանրացող այս մղձաւանջային պետութիւնները որքան զէպի անկում ու թուլացում են դիմում, այնքան աւելի շունչ է քաշում Հայ Ժողովուրդը եւ կենդանութեան նշանները ցոյց տալիս։ Տէր ու սուրունկ շարժւում են հակընթաց ուղիներով՝ աւելը զէպի մահ ու քայքայում, ստրուկը՝ դէպի կեանք ու վերածնութիւնը։ Նւրսպանի ազդեցութիւնն ու տիրապետութիւնը խորտակում բերելով ասիական կարգերին՝ կենդանութիւն են տալիս քրիստոնեայ տարրերին։ Այս

ընդհանուր շրջանակի մէջ է կատարւում ինչպէս շատ ուրիշ մանր ազդերի, այնպէս էլ Հայութեան վերածնութիւնը։

Նոր շրջանի սկզբում Հայութիւնը վերաշինում է իր աւերակները եւ վերակազմում իր տնտեսութիւնը. թիւրք-պարսկական պատերազմները ապականել էին շատ ընդարձակ շրջաններ եւ վերել ու գերփել շատ մարդիկ ու հարստութիւն։ Վերակազմութեան այս ճիգերին շուտով միանում են բարոյական եւ մշտաւոր վերածնութեան ջանքեր, որ ըսկըւում են Հայաստանի տարբեր վայրերից՝ Սիւնեաց մեծ անապատից եւ Բաղէշի Ամլորդու վանքից։ Դրան հետեւում են քաղաքական վերածնութեան փորձեր, որ անում են Ղարաբաղի մելիքները։ Այսպիսով Հայ վերածնութիւնն ստանում է կյրքակամ եւ քաղաքական ուղղութիւն։ Այս ուղղութեամբ շարունակում են ընթանալ մեր կեանքն ու գրականութիւնը մինչեւ այսօր. թէ՛ եւ նոր սերունդները փոփոխել են այդ զոյգ իդէալների բովանդակութիւնը, բայց բընաւ չեն զուրս եկած մի անգամ գծուած

ճանապարհներից, որոնք շարունակ առաջանում են եւ բարձրանում:

Հայ կեանքի եւ գրականութեան այս նոր չրջանը կարելի է բաժանել երկուսի, սահման ընդունելով ժիւղարի կէտերը: Այս բաժանումը հիմնուած է մեր ընկերական կազմի եւ վարիչ գաղափար-դերի փոփոխութեան վրայ: Մինչեւ ժիւղարի կէտը մեր կեանքում իշխում է առեւտրական գաղափարը՝ հոյեւոր դասի պրոծակցութեամբ, այնուհետեւ ուսմանիւր, որ հանդուրժում է հոյեւոր դասի պրոծակցութիւնը: Արտաքին նշանը դասակարգի այս յաջորդութեան՝ դրամական լեզուն կարելի է նկատել, որ մինչեւ անցեալ դարի կէտերը զբաղւած է, այնուհետեւ աշխարհաբար:

Նոր չրջանի առեւտրականը տարբերւում է նախորդ չրջանի խոջայից, որի հորիզոնը թէեւ աւելի լայն էր քան արհեստաւորի եւ գիւղացու աշխարհը, բայց համեմատաբար շատ աւելի նեղ էր քան նոր առեւտրականի հորիզոնը: Ողջն ճանաչում էր Պոլսի եւ Սպահանի արքունիքները եւ համեմատութեան եզրէին նրա համար հարեւան Գիւրգրի, Թուրքի եւ Պարսիկը: Եւրոպայի մասին նա լսել էր, բայց շատ չէր տեսել: միակ եւրոպացիները կաթոլիկ քարոյիչներ էին, որ երբեմն երեւում էին հայաբնակ վայրերում եւ երկպառակութեան ու չրփոթի պատճառ դառնում: Նրա աչքում քրիստոնեան միշտ ասորադաս էր մահմեդականին, որի ուժը նրան թւում էր անխորտակելի եւ լուծն՝ անթօթափելի: Այդպէս էր ընդարձակ տարածութիւններին վրայ՝ Դանուբից մինչեւ Ինդոս եւ Պարսից ծոցից մինչեւ Կովկաս ու Պոնտոս: Իր տեսած ուսումն ու արուեստը ասիական էին, իսկ մտաւորականները հոյեւոր դասին էին պատկանում եւ հոյեւոր պատկերներ ունէին: Իր հանրային շահերը եկեղեցու մէջ էին ամփոփուած: Նա շուտէր քաղաքական մտածութիւն եւ իղէալ:

Ուրիշ մարդ է նոր չրջանի առեւտրականը, որ մեծ զաղթականութեանց հետեւանքով ապրում է միջնաշխարհից

հեռու՝ Պոլսում կամ Սպահանում եւ ճամբորդում է համաշխարհային բոլոր մեծ ուղիներով՝ Իրանի խորքերից մինչեւ Անգլիա եւ Հնդկաստանից մինչեւ Մոսկուա:

Նա ճանաչում է Եւրոպան եւ եւրոպացուն, տեսած է նրա արուեստի, արհեստի եւ գիտութեան պարմանայի արդիւնները, նրա նոր դէնքն ու զօրքը, նրա կերթ բարձր ու ճաշակիւ, իւրթամ տունն ու հագուստը: Նա տեսնում է դիտուններ, որոնք հոգեւորական չեն եւ պրակտիկներ, որ տիրացուներ չեն: Նա տեսնում է կնոջ վայելած յորդանքը, նրա կրթութիւնը, նրա դիրքն ընտանիքում: Նա տեսնում է նոր ազգեր ու լրջութեամբ նոր լեզուներ, որոնք ասեղծել են այդ ամէնը եւ որոնք արհամարհանք կամ ատելութիւն ունեն դէպի այն ազգերը, որոնց լուծի տակ հեծում են Հայերը: Քրիստոնեայ Հայի խոցուած ինքնազգացման համար մի բուժիչ բաղաւոր է քրիստոնեայ աշխարհի զօրութիւնն ու լուսաւորութիւնը, որ հաբաղատ է երեւում իրան եւ որից նա օգտւում է առանց խղճահարութեան:

Այսպէս է, որ նոր առեւտրականը դառնում է եւրոպական քաղաքակրթութեան միջնորդ Հայերի եւ «Պրանկներին» միջեւ: Նրա հանրային շահերը դուրս են դաշիս եկեղեցու նեղ սահմանից եւ ընդգրկում են ազգը:

Այսպիսով ազգն ու եկեղեցին դառնում են զուգապատիւ հողածոթեան տնտեսայ եւ սրբազան անօթներին ու դարդերի հետ, որ առեւտրականը նուիրաբերում է հայ վանքերին ու եկեղեցիներին՝ նա իր ոսկիները տալիս է հայ տրպաղութեան գործին, որի նպատակը համարում է ոչ միայն եկեղեցական գրքերի բազմացումը, այլ մասնաւոր լուսաւորութեան տարածումը Հայ ազգի մէջ:

Նոր չրջանի սկզբում ազգային եկեղեցու բարեկարգութիւնը կենդանացնում է իր վրայ Հայութեան ուղադրութիւնը: Անապատները դաստիարակում են կորովի եւ անմեղէն գործիչներին մի

Թարմ սերունդ, որ ընթերցասէր է, դիտութեան յարգն իմացող եւ միաժամանակ բարեկարգութեան կողմնակից։ Այս ողով սնուած հոգեւորականները կարգ են հաստատում Պոլսում (Կոլոտ) եւ էջմիածնում (Մովսէս, Յակոբ, Փիլիպպոս)։ Մտաւորական նոր սերունդը մի կողմից ընթերցասիրտ է նախնեաց մատակները, միւս կողմից հեղինակում է նոր գործեր, որոնք թէեւ անարժէք դրական տեսակէտով՝ բայց մեծապէս նպաստում են լուսաւորութեան տարածմանը հայրենի միջավայրում։ Նպաստաւոր ազդեակ է հանդիսանում այս գործում տպագրութիւնը, որ թէեւ նախորդ շրջանի վերջերին էր սկսուած՝ բայց այս շրջանում է զգալի ուժ գտնուում։

Այս շարժման զուգահեռ՝ սկսում է քաղաքական խմորումը. Հայերը փորձում են ազատուել մահմեդական լուծից Եւրոպական պետութեանց օժանդակութեամբ։ Իսրայէլ Օրին սկսում է իր դիւանագիտական բանակցութիւնները եւ Դաւիթ բէկը ապստամբութեան գլուխ է քարտադրւում Ղարաբաղի լեռներում։ Փորձերն անցնում են անյախող, բայց դադարաւոր չի մեղում եւ հետագայ սերունդները մի քանի անգամ ձեռք են առնում նոյն գործը՝ տուեալական դասի աջակցութեամբ։ Այս շարժումը գտնում է իր տեսութեանին, որ մի հարուստ վաճառական է եւ միաժամանակ եզակի դէմք մեր պրակտիկութեան մէջ։ Յակոբ Շաւաթբեկանն է դա, որ իր «Յորդորակով» եւ «Որովայթ փառացով» փորձում է ձեւակերպել Հայոց պատմութեան փիլիսոփայութիւնը, քննութեան է առնում անկախ Հայաստանի անկման պատճառները, Հայութեան աչքը բաց է անում իր անփառունակ ներկայի վրայ, գծում է ապագայ Հայաստանի քաղաքական կադմակերպութեան ձեւը, որ հանրապետութիւն է, եւ նոր միջոցներ է առաջարկում այդ իդէալին հասնելու, — գիտափորձութիւն եւ ուսում։

Ամէն տեսակէտով ուսումը ճանաչւում է մի անհրաժեշտ եւ վերին աստիճանի կարեւոր բան։

Ուսումը պէտք է՝ եւրոպացի միաբաններին ըմբերանելու համար, եկեղեցու վարկը բարձրացնելու համար, քաղաքական ազատութեան հասնելու համար, անհատական վիճակը բարելաւելու համար։ Բուն երկրում տրուած ուսումը զոհացում չի տալիս շատերին, նրանք ձգտում են անելի վեր։ Այս անյապ ծարաւի մարմնացումն է Մխիթար Սեբաստացին, նոր ժամանակների մեծագոյն Հայը, որ 1701-ին հիմնում է իր նշանաւոր ուխտը բուն երկրից դուրս, բայց նրա լուսաւորութեան գործին ծառայելու համար։

Այդ ուխտի գործունէութիւնը գերազանցապէս կրօնական է եւ ազգային։ Մխիթարի գործին նպաստում են կաթողիկ եկեղեցին եւ հայ առեւտրականը. մէկը պահանջում է հնազանդութեան բերել հայ եկեղեցին, միւսը՝ ծառայել ազգի լուսաւորութեան, զարթեցնել ազգային գիտակցութիւն, ազգասիրութիւն։ Մխիթարեան միաբանութիւնը 150 տարի շարունակ հաւատարմութեամբ ծառայում է իր հովանաւորի եւ իր մեկեւնասների ներշնչումներին, պայպին եւ հայ առեւտրականներին, կաթողիկ եկեղեցուն եւ Հայոց ազգին։

Մինչեւ ժիւղարի կէսը ոչ մի հիմնարկութիւն անյախող մեծ երախտք չունի հայ մտքի զարգացման վրայ, որքան Մխիթարեան միաբանութիւնը։ 150 տարի շարունակ նա էր Հայութեան մշտնջին ու դպացումին սնունդ մատակարարում։ Կոլսահայն ու Ռուսահայը նրան էին աշակերտում եւ նրան հետեւում։ Մխիթարի անմե ու գործը իդէալ էին բոլոր ազգասէրների համար եւ նրանց դադարաւորները ազգի մասին՝ դաւաճանք։

Այդ միաբանութեան լայնածաւալ գործը գերազանցապէս դասական ուղղութիւն ունի։ Մխիթարեանի միտքը յաճում է Հայի անցեալում, թէեւ նրա պատակն է ներկան առաջնորդել։ Թէ ինքնուրոյն եւ թէ թարգմանական գործերով այդ միաբանութիւնը ամենակա-

բող միջնորդն է հանդիսանում եւրոպական ազդեցութեան: Գրեթէրի տպագրութիւններէն ահա՛ մինչեւ նրանց յօրինուածքն ու պարատնտեսական հղանակը կրում են եւրոպական քաղաքակրթութեան դրոշմ: Եւրոպական վաստակներով, նա ընդհանրացնում է մասաւոր աշխատանքի եւրոպական ձեւեր:

Այլ ամբողջ գործունէութիւնը տոգորուած է ազգային արժանապատուութեան զգացումով եւ վերածնունդեան բուռն տենչով: Երբ Միխիթարն ու իր աշակերտները մաքրում են Հայոց դրարար լեզուն յետնադարեան աղաւաղումներից՝ զբանով ազգային ինքնորոշման եւ ինքնաշնչման մի գործ են կատարում: Երբ Հայկազեան բառգրքի հսկայական հատորներում ցուցադրում են նախնեաց լեզուի բառական հարստութիւնը՝ դրանով գոհացում են տալիս ոչ միայն մի ուսումնական պէտքի, այլ եւ ընթերցողի ուշքը դարձնում են դէպի Հայութեան փառաւոր անցեալը: Նախնեաց գրական վաստակները երեւան հանելով եւ ընտիր տպագրութեամբ ցրելով ազգի մէջ՝ ներառեց յայտնագործում են մի հարուստ գրականութիւն, որի գոյութիւնը չէր իսկ երազել մահմեդական բռնութեան տակ հեծող Հայութիւնը: Այն սէրը, որով պատրաստուած էին այդ վաստակների տպագրութիւնը եւ այն հիացումը, որ արտայայտում էին Միխիթարեանները նրանց հանդէպ՝ անտեսանելի ուղիներով թափանցում էր ընթերցողի սիրտը եւ կապում նրան իր ազգի անցեալին: Խորենացու առաջին հրատարակութիւնը (Ամստերդամ, 1695) արդէն բացել էր Հայութեան աչքն իր անցեալի վրայ. առանց այդ գրքի անհնարին է Յ. Շահամիրեան կրեակայել: Միխիթարեանները մէկ մէկու ետեւից հրատարակելով հայ պատմագիրների գործերը՝ «վառ և բորբոք» էին պահում մի անգամ սկսուած հետաքրքրութիւնը եւ աւելի հրահրում:

Հում նիւթերի հրատարակութեան յաջորդում է նրանց մշակութիւնը և հետազոտութիւնը. Ինճիճեան գրում է իր

Աշխարհագրութիւնն ու Հնախօսութիւնը, Չամչեանն իր Պատմութիւնը, որ այդ շրջանի ամենանշանաւոր գիրքն է՝ իր ունեցած ազդեցութեան տեսակէտից: Մի ամբողջ ժողովուրդ յարութիւն էր առնում նրա գրքի մէջ մոռացման գրից եւ ստրկացած յետնորդների ապշած աչքերի առջեւ անցնում էին նրանց փառաւոր նոխիները, որոնք աշխարհակալ ու ռազմասէր էին, ունէին զահ ու դայիօսոն, պատերազմում էին հօգր հարեւանների հետ եւ շատ անգամ յաղթում էին նրանց: Եւ այդ ամէնը մոռացածին չէին, ոյլ Հայրենի աղբիւրներից քաղած եւ օտար հեղինակների վկայութեամբ հաստատուած: Ոչ մի գիրք մեղանում աւելի մեծ դեր չի խաղացած ազգային ինքնագիտակցութեան զարգացման գործում, որքան Չամչեանի եռահատոր պատմութիւնը, որի ազդեցութիւնը միջնորդաբար շարունակում է մինչեւ այսօր:

Հայոց անցեալի դիւտը վառում է հայ բանաստեղծների հոգին. քնարերգուն Հայոց փառքն է երգում, թատերադիրը հայ պատմական հերոսներին է բեմ հանում եւ նրանց բերանը ազգասիրական ճառեր դնում, փառաբանում հաւատարմին եւ խաբանում դաւաճանին. վանանդեցին հեղինակում է իր լայնածաւալ քերթուածները, ուր երգում է երանահետ Հայաստանը եւ Հայոց դարձր: Այս ընդհանուր ուղղութիւնը շրջանի վերջում արտագրում է իր գլուխ գործոցը. Ա. Բագրատունին գրում է իր «Հայկ դիւցազն»-ը՝ ճառասուտն դարերի վրէժը լուծելով: Մահմեդական լուծի տակ ստրկացած Հայութեան նախահայրն է այդուեղ, որ տպատութեան մօլի սիրահար է, բռնութեան կատաղի թշնամի: Ամբողջ դիւքը լիքն է կռիւների աղմուկով, իսկ լեզուն անհունապէս հուրուստ եւ խրոխտ ու ռազմական: Իրաւագուրկ Հայութեան աչքի առաջ նկարուած էր նրա հպարտ եւ ազատ նախահայրը, որ չքեղօրէն ապրում էր իր կեանքը՝ կարծես ընդդէմու համար ա-

նախօսան յետնորդի ստրկութիւնը: «Հայկ դիւցազն»-ը ազգասիրական ուղղութեան հազարաւոր լեզուի գաղափարներն է. այնտեղից դաժնալէժ ընկնում է ցած թէ՛ այդ ուղղութիւնը եւ թէ՛ ժանաւանդ այդ դրական լեզուն:

Մխիթարեան միաբանութեան գործունէութիւնը դասական ուղղութիւն ունի ոչ միայն այն մտքով, որ ընթերցողի միտքն ու զգացումը կապում է հայ անցեալին, այլեւ այն մտքով, որ նա հայ լեզուով տալիս է հին ու նոր ազգերի դասական երկերի թարգմանութիւնը. Յոյն, Լատին, Ֆրանսական, Անգլիական եւ Իտալական դուրս գործոցները հետադիմապէս խօսում են Հայերին նախահայրերի մասին: Նրանք վարժեցնում են ընթերցողին խորապէս զգալ՝ պայծառ ու կանոնաւոր յօրինել, վարպետօրէն արտայայտել, խօսք կերտել, կարճ՝ պատուաւորում են յղացումի եւ կատարումի բնորոշ ճաշակ եւ այսպիսով քաղաքակրթում են հայ միտքը եւ բարոյական իմաստով: Անկախ այդ կազմաւորիչ ազդեցութիւնից, նրանք բաց են անում հայ ընթերցողի առաջ նոր ու լայն հորիզոններ եւ տալիս են նրան բազմաժանոց ծանօթութիւններ՝ դրական, պատմական, գիտական, բնամասնասիրական, մշակելով մի հարուստ ու ճկուն լեզու՝ ընդունակ հաւատար-

մութեամբ թարգմանելու բարձր քաղաքակրթութեան մշակած գաղափարները, պատկերներն ու զգացումները:

Գրական պատմութեան այս շրջանը ընդհանուր առմամբ մի վերապրում է հայ անցեալի: Մասնորականների մեծ մասը դեռ հաւ հոգեւորական է: Հայ հեղինակը անտեսում է ներկայ թշուառութիւնը եւ փորձում է անցեալին. նա յետ է նայում եւ ազգային արժանապատուութեան յենարանները որոնում ազգի անցեալ փառքի մէջ: Նա կտրուած չէ եկեղեցուց՝ բայց տեսնում է ազգը, որ ըստ տեղծելու պահանջն է այդ եկեղեցին: Շրջանի սկզբում ազգի պաղարկարը եւ ազգասիրական զգացումը հազիւ երեւում է ժամանակի ընթացքում պայծառանում ու զորանում են մինչեւ եկեղեցուն եւ ժամասիրութեան զուգապատիւ դառնալու աստիճան, իսկ շրջանի վերջում ազգի պաղարկարը մինչեւ իսկ գերակշռում է եկեղեցու գաղափարին: Այսպիսով ազգ ու եկեղեցի գաղափարները այն երկու անիւններն են, որոնցով Հայութիւնը դանդաղ, բայց յամուռ ու յարատեւ բարձրանում է դէպի նորապոյն ժամանակները՝ հոգեպէս ազատւելով թաթար ցեղերի եւ մահմեդական իշխանութեանց մղձաւանջային վեհապետութիւնից:

Ն. Ա.

(Վերջ)

ԳՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Երկու նշանաւոր գրագետներ, Օրիէն Սթոլ եւ Ալ. Տիւմա Որդի, կը խօսակցեն իմ ուրիշ համալսարան գրագետի մը մասին, երբ Տիւմա ըստւ.

— Իր վերջին գիրքը յիշած է ինձի սրկեցի կարգաւ:

Սթոլ.

— Աւելի լաւ կ'ըլլար եթէ գիրքը յաճանէր հեղինակի, որպէսզի գայն ոչ թէ կարդաս, այլ՝ գրես:

Մ. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ԱՐՁԱԿԱԳԻՐ ՔՆՆԱԴԱՏ ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ ԻՐ ՆԱՄԱԿՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

«Բազին»-ի 6 եւ յաջորդական թիւերուն մէջ լոյս տեսան յայտնի քննադատ եւ արձակագիր Արտաշէս Յարութիւնեանի նամակները, ուղղուած նոյնքան ծանօթ վիպագիր Ջապէլ Մսայեանի։ Իրենց պարզութեան մէջ, այդ նամակները մէկէ աւելի խորհրդածութիւններ կը թելադրեն։ Մենք կը ճանչնայինք արեւմտահայ գրագէտին Գրականութեան զանազան տարրերը։ Այդ նամակներով, ինչպէս առհասարակ ոեւէ գրագէտի կողմէն գրուած նամակներով, մեր աշխրհուն առջեւ կը պատկերանայ մարդը, մտաւորական րացառիկ գէմբը, որ գիտէր հաշտեցնել արեւելքի իմաստութիւնը, արեւմուտքի դեղնեկագիտութեան հետ։

1937-ին «Նահատակ Գրագէտներու Բարեկամներ» մատենաշարին մէջ «Արձակ էջեր եւ Քերթուածներ» խորագրով (թիւ 10) հատոր մը տուինք։ Գրագէտին եղբայրը, ինքն ալ գրագէտ, մեզի տրամադրեց բաւական անտիպ նիւթեր, որոնց մէջ կը գտնուէին նաեւ տասնեակ մը նամակներ, բոլորն ալ ուղղուած վիպագիր Տիկին Ջապէլ Մսայեանի։ Դրժ-րախտաբար այդ նամակները յիշուած հատորին մէջ չկրցինք տեղաւորել։ Թիւով ինը նամակներ, 15 Մարտ 1906-էն 11 Յունիս 1908 թուականը կը կրէին։ Ուրիշ հինգ նամակներ, 20 Օգոստոս 1908-էն 25 Հոկտ. 1908, գրական շահեկանութիւն չեն ներկայացներ, «կը գրա-

դին տիկինին անձով եւ հիւանդութեամբ»։ Ուրիշ ութը նամակներուն ալ ամփոփումները գրուած են, 8 Նոյեմ. 1906-էն Դեկտ. 1907։

Բոլոր այս նամակները Տիկին Ջապէլ Մսայեանի կողմէ Վահան Յարութիւնեանին յանձնուած են։ Այս վերջինը կը յայտնէր թէ մաս մը գտած է գիտադարին (1918) ձեռք անցուած Էմիլի տետրակի մէջէն, զոր Թուրքեր հայ կռիւակարի մը ծախելէ ին անպէտ կարծրած թուղթերու հետ։ Կռիւակարը հասկնալով տետրակին կարեւորութիւնը, երկիւղածութեամբ պահել էր եւ զայն իրեն յանձնած։ Արտաշէսին բազմաթիւ թղթակցութիւնները թղկատինցիին, Ռուբին Ջարդարեանին եւ Յովհ. Գաղանճեանին հետ բոլորն ալ դժբախտաբար կորուսած են, բացի Արամ Անտոնեանի հետ ունեցած թղթակցութիւններէն։

Տիկին Ջապէլ Մսայեանի ուղղած նամակները գրագէտին ներքին եւ ընտանեկան կեանքը, ինչպէս նաեւ մտերիմ պահերը կը ներկայացնեն։ Տառապող, ինքզինքը մինակ զգացող հոգիի մը դաւաճումները կը զգանք, որոնց ենթական աշխարհէ հեռու, մարդոց անտարբերութեան երես դարձուցած, կ'ողբայ իր առանձնութիւնը։ Եւ սակայն միշտ վերապահ է։ Այդ վերապահութիւնը արդիւնք է նաեւ հիասթափութեան, որ երեւան եկած է կեանքը աւելի. մօտէն

ճանչնալէն, ինչպէս նաեւ բարեկամութիւններու անկեղծութեան հանդէպ ունեցած մարդկային կասկածէն: Այս յոռետես զղացումը տեղի կու տայ, երբ խնդիրը Տիկ. Զապէլ Եսայանի բարեկամութեան մասին է: Ա. Յարութիւնեանի դրիշը եւ մտածումները հոն վերապահութիւն չեն ճանչնար: Դիմաստուն խնդիրները զտած ըլլալ կը թուի անկեղծ բարեկամութիւնը: Անկարելի է ինծի համար ներկայացնել հոս մանկական ըսուելու չափ հպատակութիւնը եւ խոնարհամիտ զգայութիւնը: Դոր ան ունի հանդէպ այդ գրադիտուհիին: 25 Յունիս 1908 թուակիր նամակին հետեւեալ պարբերութիւնը աւելի քան կը բացատրէ այդ կարագանքը. — «Որպէսզի անխորհուրդ Էմիլիանէսիւններ ըրած ըլլամ, պիտի չըսեմ բոլոր այն բարիքը զոր կը քաղեմ անկէ, — այդ բարեկամութիւնէն, իմ այնքան յաճախադէպ հոգեկան տնօրէնմանը մէջ՝ որոնց մասին աշխարհ շատ բան չի պիտի: Հետզհետէ ստիպուած կը գտնուիմ ինքզինքս ընդունելու թէ ձեր բարեկամութիւնը, ձեր սեւեռն բերամար, այդ մարդու բարեկամութեան հետ բազմատեղի չէ բնաւ: Տղու մը պէս տկար կը պզտ ինքզինքս հանդէպ ձեզի, եւ տղու մը պէս կը սիրեմ, կը փնտռեմ որ դուրս գարայիք ձեռքով մը խնամէք իմ տկարութիւններս: Այս պահուստ ուր տարօրինակ հպարտութեամբ մը կ'արձամարհեմ որեւէ բարեկամական ցոյց, պէտք կը պզտ ձեր քաջալերանքներուն՝ զորոս ամէն անգամ երախտագիտութեամբ կ'ընդունեմ: Կիս մը չէք դուք, այլ կիսն էք, որ կը հասկնայ, որ դիտէ — ահա թէ ինչու ոչ մէկ բանով չեմ կրնար փոխարինել ձեռն ըրող բարիքը, — ահա թէ ինչո՞ւ ձեր հաճելի բռնակալութենէն չեմ ուզեր սպասել երբեք»:

Ոչ միայն իր անձով չգրադիւր այս նամակներուն մէջ այլ երբ առիթը ներկայանայ, հայ դրականութեան բերած իր նպաստը կը թելադրանաւորէ, որովհետեւ «կը մնայ ինքզինքին միակ բացարձակ դատաւորը, անգութ, խոտած-

բեր, աններող դատաւորը, որ պահանջ-կոտորութիւններով լեցուն է»: Այս նոյն միտքը աւելի յստակօրէն ընդլայնած է 25 Դեկտ. 1907 թուակիր նամակին մէջ:

Ա. Յարութիւնեան կը ճշդէ իր վերաբերումը քննադատներուն եւ զինքը գնահատողներուն հանդէպ: Եթէ անտարբեր է առաջիններուն հանդէպ, գընահատողները զինքը չեն խանդավառեր: Ի՞նչ է եւ ի՞նչ պէտք է ըլլայ զրոյններուն նպատակը. — Զգուի՛ր իրապարհելու իրենց Արուեստի եւ Գեղեցկութեան հորազը: Չունին լաւագոյն բան մը ընելու եթէ ոչ հետզհետէ աւելի սերտ փաթիլ իրենց իտէլիան, հետզհետէ լաւագոյն ջանք մը փնտռելով իրենց հոգեւոյն խորը, ի սպաս Աստուածներու մեծապոյնէն:

Արուեստագէտ զրոյր տարակոյսներով կ'ապրի: Իր մտքին ծնունդները գոհացում չեն տար իրեն: Նախանձախնդիր կատարեալ զաւակներ ծնելու մասին, միշտ թերի, միշտ անհրապոյր կը դառնէ զանոնք, որոնց կեանք տուած է: «Իմ ամբողջ խանդավառութիւնս, կը պէ՛հ, դուրսդուրանքս, հոգածութիւնս ու նախանձախնդրութիւնս կը դառնայ առնոց՝ որոնք սաղմնային վիճակի մէջ մտքիս մթութեան խորը կը քնանան, սպասելով բարի բեղմնաւորումին: Ինչո՞ւ արուեստի այս ցաւը: Թերեւս անոր համար որ մեք հոգիներուն մէջ բոյն զնոյր Գեղեցկութենէն՝ միշտ լաւագոյն, միշտ աւելի թանկագին մաս մը պիտի մնայ չբացատրուած, ու յաւէտ անբացատրելի»:

Ա. Յարութիւնեան կը զբաղի գրաւուծական ինչպէս նաեւ քննական փորձերով: Տիկ. Զ. Եսայանի խնդրանքին վրայ, 19 Մարտ 1908 թուակիր նամակին մէջ կը փորձէ ճշդել գրադիտուհիին նկարագրի քանի մը դիժները: «Ճանչցած էի դժեղ, ձեր ճամբարիտ անխաթար պարզութիւնը, ինչ որ կար ձեր քնաւորութեան մէջ անսկիւնութիւն ու աննկատ, բընական եւ լուսայայ, կարծած էի տեսնել ձեր գրին մէջ՝ մեծ ու վիպարանք ստանալիքի մը, որուն խոռվիքներուն դէմ

ժարտնչելու համար ձեր ի դորժ դրած ջանքն էր անտարակոյս, որ անփորձ նայուածքներու զձեզ կարծել տուաւ «հանդարտ ու վերապահոտ» անձնաւորութիւն մը: Հիւանդապին դիւրադուածութիւն մը, մտքին մէջ զաղափարներու եւ տպաւորութիւններու խռովայոյզ իրերայաջորդութիւն, ւսմիթաւիոն մը, փոփոխականութիւն մը, մէկ վայրկեանէն միւսը՝ խանդավառ կամ ախուր, յուսալից կամ յուսաթափ, բայց իրապէս մանաւանդ արտէօր ունեցող հոգի մը»:

Ընտանեկան խաղաղ մթնոլորտը օրհնութիւն մը եղած է Ա. Յարութիւնեանի համար: Հպարտութեամբ լեցուած, միշտ նկարագրած է իրենց նահապետական ներքին խաղաղութիւնը եւ ընտելեան մտերմ զբացնութիւնը, ազդակներ, որոնցմէ ներշնչուած է նաեւ բանաստեղծը եւ որոնց կը պարտի ան իր գրական վաստակին կարեւոր մէկ մասը, արձակներ մեծ մասով, Մովսիս Է. Մանթրը, Հակասութիւններ, Թափառումներ եւ Գրական Դիմաստութիւններ ընդհանուր խորագրերով:

Գանի որ խնդիրը Ա. Յարութիւնեանի կողմէ գրուած նամակներուն մասին է, յարմար առիթ մըն է իր խօսինք նաեւ Արամ Անտոնեանի եւ Մերութան Պարսամեանի ուղղած «նամակներուն» եւս:

Արամ Անտոնեանի նամակները 25 փետր. 1908 - Յունիս 1911, իսկ բանաստեղծ Մերութան Պարսամեանի նամակները՝ 1908-1912 թուականը կը կրեն:

Նկատի առնելով 1898-1912 թուականները, տասնըհինգ տարիներու ժամանակաշրջան մը կ'ընդգրկեն այդ նամակները: Անոնց բովանդակութիւնը ոչ միայն գրական ու հրապարակագրական է, այլեւ բարեկամական ու եղբայրական:

Այս շփոթ թուականներուն դաւառացի գրադէտները, Թլիպախներն, Ռուբէն Զարգարեան, Ա. Յարութիւնեան, Յովհ. Գալանճեան, Գ. Անդրէասեան, ինչպէս նաեւ Մ. Շամսան-

ճեան, Ս. Պարթեւեան, Դ. Քաչկոնց եւ Ս. Դաւթեան իրարու հետ կը թղթակցէին, եւ այս բոլորին ներքին կապը կը հանդիսանար Արամ Անտոնեան, որ Պոլիս հաստատուած էր:

Այդ նամակներուն ընթերցումը վաթսուն տարիներ ետքը, մեզ տագնապի կը մատնէ: Անկեղծութեան եւ մտերմութեան շեշտ մը ունին անոնք: Բարեկամութեան այդ շէնքը բիւրեղի մը կը նմանի, զոր ոչ մէկը կ'ողէ փշուր: Եւ յաճախ անմական հոգիք նիւթը կը կաղմեն անոնց:

Տարիներու ընթացքին իրարու վրայ դիպումը են բաղձաթիւ նամակներ, եւ այսօր թղթածրարներու մէջ կը հանդէպին անոնք, կորսուած՝ հայ գրականութեան համար:

Ա. Յարութիւնեանի նամակները, ուղղուած Արամ Անտոնեանի, իրենց վերայ կը կրեն խոհեմութեան եւ զգուշութեան դրոշմը: Ոչ մէկը աւելի հետունքը երթալու համար առաջադրուած կը պարզէ: Նոյն չափաւորութիւնն ու խոհեմութիւնն ունին նաեւ այն նամակները, որոնք գրուած են 1908-ի Սահմանադրութենէն ետքը:

Այդ նամակները քանի մը հիմնական հարցեր կը շօշափեն: Ա. Յարութիւնեան Արամ Անտոնեանի անձին մէջ գտած էր բարեկամ մը, ընկեր մը, որուն կը վստահէր ամէն գաղտնիք, որուն կը հաւրցընէր ամէն խորհուրդ եւ փոխադարձաբար: Դիմաստութիւններու հեղինակին բոլոր գրական էջերը, թերթաւորները եւ հրապարակագրական յօդուածները Արամ Անտոնեանի միջոցով թերթերու խմբագրութիւններուն կը փոխանցուէին: Այս վերջինը բացառիկ հեղինակութիւն եւ վարկ կը վայելէր: Գրեթէ ամէն բանի ուղղութիւն կու տար: Զկար որեւէ դրական կամ լրագրական ձեռնարկ, որուն մասնակից չըլլար: Նոյն ճամբով Պոլիս եւ Իզմիր կը հասնէին գաւառացի գրադէտներուն յօդուածները: Ա. Յարութիւնեանի գրութիւնները լոյս կը տեսնէին «Մասիս»ի, «Արեւելք»ի, «Սուրհանդակ»ի, «Մարտի»ի, «Բիւզանդիոն»ի

եւ Իդմիրի Վերեւելեան Մամուլին մէջ :
Նամակներու երկրորդ նիւթը ալ-
խառակցութիւնը վճարուելու խնդիրն
էր : Միշտ պատահականութեան ձգուած
խնդիր մը : Բոլոր խմբագիրները կը խոս-
տանային վճարել, սակայն կէս ճամբան
կը մնային եւ չէին յարգեր իրենց յանձ-
նառութիւնը, որուն հետեւանքով, որա-
կաւոր զրոգները մնայուն աշխատակցու-
թիւն մը չունէին : Յաճախ կը կաղմուէին
խմբակներ, դրական համակրութիւններ,
ընդարձակ ու ծաւալուն հանդէսներ
խմբագրելու համար : Հաւատացած էին
որ առօրեայ կեանքը օրագրին ճակատա-
դիրն է : Գաղափարներու տեսական կեանք
մը տալու համար թիթեռնիկի կեանքէն
տարբեր հրատարակութիւն մը պէտք
էր : Ար. Յարութիւնեան որ ծանօթ էր
եւրոպական դրական հանդէսներուն կա-
տարած դերին եւ կը հետեւէր անոնց,
կը փափաքէր ունենալ նման ձեռնարկ
մը, եւ այդ մտքով բազմաթիւ նամակներ
գրած է Արամ Անտոնեանին, ծրագիր
կազմած, նիւթեր ղապաւորած եւ սա-
կայն ոչ մէկ անգամ խմբագիր եղած եւ
պատասխանատուութիւններ ստանձնած
է :

Տակաւին շատ կանուխէն իր նա-
մակները գոգոտութեամբ լեցուն են : Գը-
րոյի, բանաստեղծի եւ դրական քննա-
դատի յատկութիւնները ոտիպուած էր
հաշտեցնել տոնաւորական մարդու արժա-
նիքներուն հետ : 1899 Մարտ 10-ին գրե-
ւած նամակի մը մէջ կը գրէր. «Յոյժ-
բով օայլէ մը մէջ, ապրանքներու վրայ
պառկած, արեւին եւ անձրեւին, պէտք
է ճամբորդես, գիշերը պտուկիս, դաշտե-
րը գիշերես : Գուցէ չես գիտեր, թէ ե-
թէ շատերուն համար Պարոն Կարօ եմ
(Ա. Յարութիւնեանի դրական ծածկա-
նունը), գեղացի մուսափրմներուն հա-
մար Պօղոս Չօրպանի եմ : Վասն զի ա-
նունիս մէկն ալ Պօղոս է, Ուստա Պօղոս :
Հիանալի չե՞ս դասեր դիւ իմ այդ անու-
նին տակ... : Տե՛ս թէ չու գրագէտդ ին-
չե՞ր է նա : Այս կեանքը՝ գիրք ու դրակա-
նութիւն ծալել ծրարելու, պատը կախե-
լու կ'առաջնորդէ օր մը : Այն ատեն է որ

վիժած դրողէտի մը յիշատակը պիտի
սիրտս ծակծակէ :

Շատ յատկանշական չէ՞ք դոնեւ
գերթումներու շնոր Բնար՝ հաւաքած-
յին (1912) «Ռանութպան» խորագրով
հետեւեալ գերթումը, որուն քանի մը
տողերն ա՛յնքան պերճախօս են. —

«Գաւառի մը խորը երկրի մ'աճնըշամ,
Աւանի մը եիմ փողոցիմ անկմամ մօտ,
Կանուք մ'ունի փերեզակը մըշտաշփոթ :
Կրպակ մը՝ գոր իր պապլէն է ժառան-
գած,
Այդ կրպակը՝ սանմանն իր գոյութեամ,
Շըրջագիծը անյեղլի՝
Իր անմըշտն եւ անշըշտի կենցաղիմ,
Այդ կրպակը՝ իր խռիւրումն Բանկաղիմ
Նըւիրակամ սուրբ բազին :

...
Եւ իր ժանգոտ մըկրատով
Յօշոտելով իր յայտնաւն
Եւ իր վնաս անուրջներուն
Բողբոջներն անհամար, քողբոջներն
անկրպակ
Իր աշխարհիս իմաստութեամբ համար :

Այդ նոյն նամակին մէջ է որ իր բա-
րեկամէն կը խնդրէ ուսուցչութեան թեկ-
նածու դառնալ, որուն համար պատրաս-
տութիւններ կը տեսնէ : Ամբողջ երկու
դասընթացքներ կ'ապսպրէ ֆարիզ, ման-
կավարժական գիտելիքները կ'ուսուս-
նասիւրէ : Կ'ուզէ ստանձնել հայերէնի բո-
լոր ճիւղերը, նաեւ Փրանսերէն, բնա-
կան եւ բնապատմական գիտութիւննե-
րը : Ուսուցչութեան թեկնածու ըլլալէ
զատ, թեկնածու է նաեւ խմբագրական
աշխատանքներու, բայց ոչ առաջնոր-
դողներ կամ հանրային խնդիրներու մա-
սին գրելու համար : Ենթի համար, կը
գրէ, թէ անհաճոյ է այն եռանդը, զոր
քիչ մը ամէն դրող կու տայ օրը օրին
խմբագրական յօդուածներ թխելու : Թե-
թեւամիտ փառասիրութեան մը զոհա-
ցումէն դուրս օգուտ չեմ տեսներ այդ
ընթացքին մէջ : Ըստ իս, օրագիր մը մէկ
թիւին մէջ, մէկ խմբագրական կամ ա-
ռաջնորդող պէտք է պարունակէ, մտած-

ուած ու լուրջ առաջնորդող մը: Մինչ-
պես բոլոր գրողները դարձած են հրա-
պարակադիրներ, առանց հաշուի առնե-
լու թէ ի՞նչ է իրենց ընդունակութեան
առո՞րձանը, այդ զփուար սեռին մէջը:

Մահճամաղդութենէն առաջ, տա-
կաւին 1900-ին տտենները, Ա. Յարու-
թիւնեանի մտքին սնունդ կը հայթայթէր
Արամ Անտոնեան: Անյաւ ընթերցող մը
եղած է եւրոպական գրականութիւննե-
րուն: Իպսէն, Ջոյս, Տը Կուրմօն, Պա-
պարժէթ, Պոպլէր, Վերլէն եւ արեւելա-
հայ հեղինակներ իր տրամադրութեան
տակ ունեցած է միշտ:

Յիշուած նիւթերէն զատ, այս նա-
մակները կը պարունակեն մանաւանդ Ա.
Յարութիւնեանի դժգոհութիւնները եւ
ներքին դառնութիւնները: 1899 Յուն-
ուար 13-ին — ճշնելու համար այդ ու-
ղած աշխատութիւնդ, — որքան ալ թե-
թեւ ըլլայ ան, — նախ պէտք է մտքի ան-
հրաժեշտ ամփոփում, եւ ես քեզի ըսեմ
թէ մտածուած տող մը գրելու անընդո-
նակ եմ, այնքա՞ն ցրուած, որքան մը-
տադրալ եմ: Նիւթական հոգեւր, արտե-
ղութիւններ, անխուսափելիութիւններ,
գրական եւ մատուցական որեւէ մտահո-
ղութիւն ջնջած են մէջս: Տեսակ մը ջը-
ղային տենդային վիճակ որ ինծի թոյլ
չի տար նոյնիսկ լուրջ ընթերցում մը ը-
նելու: Ձեռք հաւատար: Ի՞նչ ըսեմ քեզի,
բայց այս այսպէս է, եւ ամէնէն մեծ վա-
խձ, ամէնէն մեծ ցաւս է նորէն, որ
մտքիս առջեւ կը ցցուի, այս պարապ-
ներու մէջ ինկած զրազէտի մը խրտուի-
լակը, կէս ճամբան մնացածի սարսափը,
մահուան պակուցումը մտքի մարդուն՝
ղոր կեանքին միակ փառասիրութիւն ը-
նել՝ ամէնէն անուշ երազս եղած է
միշտ:

Ուրիշ նամակի մը մէջ.

«Գալով մեզի, անյաղթելի ու ան-
ճողոպրելի միօրինակութեան մը շրջա-
նակին մէջ օրէ օր փճանալու, լմնալու
վրայ եմ: Գրական տեսակէտէն ալ մեծ
բան մը սպասելու չէ ինչ: Այսուհետեւ՝
չեմ յուսար նոյնիսկ որ միշտ հիմա ե-
ղածը շարունակուի: Աւելի կը սիրեմ

ինքնամփոփուիլ ու կարգաւ մանաւանդ՝
քան գրել: Այսուհանդերձ, գրականու-
թեան դեւը կը հալածէ միշտ դիս: Ու-
նիմ քանի մը ծրարներ, զոր ի գլուխ
հանելու պիտի աշխատիմ, թէեւ շատ
դանդաղօրէն գործս ընթանայ: (13
Մարտ 1902):

Արամ Անտոնեանի բազմաթիւ նա-
մակներէն մէկը Նկատի ունիմ, երկար
նամակ մը, որուն ինչ ինչ մասերը ա՛յն տ-
տենուան գրադէտներուն եւ մտաւորա-
կաններուն աննպաստ պայմանները:

«Քեզի ամէն ապատութիւն դրչի
մարդանքներդ դերազնահատելու, մին-
չեւ ինքզինքդ «մտքի մարդ» հռչակելու
աստիճան, բայց իմ յաւակնութիւններս
մինչեւ այդ տեղուանքը չեն ճախրեր եւ
երբե՛ք, երբե՛ք պիտի չճախրեն: Կարճ
խօսքով, գրականութիւնը ինծի համար
ասպարէզ մը չէ եւ պիտի չըլլայ, պար-
զապէս արկած մըն է որուն մէջ ինկեր
եմ, դուռ մը որ իմ առջեւ բացուեր է
նիւթական անձկութեան օր մը, եւ որմէ
ներս շտապեր եմ ո՛չ նախասիրութեամբ,
ո՛չ սիրով, ո՛չ հաճոքով, այլ պարզա-
պէս պատառ մը հաց ճարելու մտահո-
ղութեամբ: Կրնաս վստահ ըլլալ որ այն
օրը ուր հացի պատառը ինծի կարիւր
ըլլայ ճարել տարբեր ճամբով մը, գրի-
չըս հոգին պիտի տամ եւ տող մը ան-
գամ պիտի չգրեմ: Կը գրենք, նոյնիսկ
շատ կը գրենք, եւս մանաւանդ շատ
թուղթ մրոտելու բռնադատուած եմ,
պատառ մը հացին շերտ մը պանիր կցե-
լու բնական, — անուանական եթէ կ'ու-
ղես, — հարկէն խթանուած, բայց ի՞նչ
կը գրենք, — պարզապէս սեւ ճերմակի
վրայ...: Այսպէս կ'ուզեն մեզ ընկճող,
մեր համարժեք, մեր վերացման ձեռ-
տումները կաշկանդող, մեր ամէնէն տի-
րական ու պոռտուան նախասիրութիւն-
ները սպաննող պայմանները: Խնդիրը
լոկ իմ վրաս չէ, բոլորդ ալ նոյն դրու-
թեան ենթակայ էք, եւ բաղդատմամբ
ձեր ամէնուր, եւ դո՛նէ սա միութարու-
թիւնը ունիմ, որ ամէնէն ըմբոսան եմ
այդ պայմաններուն դէմ: Իրաւ է, շատ

դէշ Համբաւ մը վաստկած տնոց պահպանութեան հսկող Բէլլէ-Բիւլան աստիճանաւորներուն ու պաշտօնեաներուն մօտ, բայց երբեք ինքզինքն չեմ դիմեր տնոց նոր վրդովում մը տալու հաճութեն»։ (11 Յունիս 1911)։

Երկու թղթակիցները գրեթէ Համանրման մասնաժողովներ ու խորհրդածոթիւններ ունին կեանքի եւ պահպանութեան հարցերուն նկատմամբ, ա՛յնքան դառնութեամբ եւ սրացաւութեամբ արտայայտուած։

Արտաշէս Յարութիւնեանի այս երբորդ շարք նամակները ուղղուած են բանաստեղծ Մերուսան Պարոմեանի, որուն աշխատակիցն էր առաջին օրէն «Շանթ» զբաղան եւ գեղարուեստական կիսամսեայ պարբերութիւնին։ Առաջին անգամ լոյս տեսած են անոնք «Կեանք եւ Արուեստ» տարեգրքի 1931 տարուան հատորին մէջ, եւ յապաւում են միայն վերապրող գրագէտներու մասին յայտնուած կարգ մը խիստ եւ անողոք դատասանները։

Գրագէտներուն հոգեկան աշխարհը մէկնաբանող եւ անոնց տապնապներն ու տրամադրութիւնները մեղի յայտնող պրակտիկ նամակներուն շատ կարեւորութիւն տրուած չէ մեր մէջ։ Այն էջերը զոր ձեռքի տակ ունիմ, մէկ կողմէն կը շեշտեն անոր նկարագրին քանի մը գիտնորդ եւ միւս կողմէն կը բացատրեն անոր վերաբերումը, իբրեւ գրչի մարդ, հանրային եւ մշակութային քանի մը խնդիրներու նկատմամբ։

Եղբայրական շեմութեան ու քաղցրութեան, անկեղծ շնոր ու հաւատք ընկերոջ ու բարեկամի հանդէպ, լաւատես երբեմն յոռետես, այն գիծը, որ անոր նկարագրին յատկանշական տարրը կը նկատուի։ Իր կարծիքներուն մէջ առհասարակ վերապահ, ու վերջապէս դրի եղբայրակցի հանդէպ զուարթած Համակրանք, սէր Գրականութեան եւ գեղարուեստի հանդէպ, — ահաւասիկ գիծեր, որոնք մեղի կու գան անոր նամակներուն ընթերցումէն։

Իր անձն աւելի, գրական ու հան-

րային կեանքն ու մարդիկն են որոնք մտահոգութեան ու խորհրդածոթեան ապիթ մը կը դառնան։ Կը զգուշանայ անխոհեմ կարծիքներ ու դիտողութիւններ յայտնել։ Այն ինչ որ հրապարակով, թերթի մը սիւնակներուն մէջ պաշտպանելու եւ կամ քննադատելու արիութիւնը պիտի զգար, մասնաւորաբար պահպանութեան մարդին մէջ, նոյնը կը փորձէ պատկերացնել ընկերոջ մը կամ գրագէտ բարեկամի մը ուղղուած նամակին մէջ, առանց փորձելու դրել բանիւր զոր պիտի չուզէր հրապարակով պրել։ Նկարագրի այս աղետութիւնը անոր գրականութեան ալ յատկանիշը մընաց։

Աչքի դարձող առաջին գիծը, կրկնուած իր քանի մը նամակներուն մէջ, Գրականութեան մասին իր զգացած յոռետես վերաբերումն է, տրամադրութիւն մը, որ գրադէպի իր խմորին յատուկ ըլլալով եւ շատ կանուխէն իր գրութիւններուն մէջ երեւան եկած ըլլալով մէկտեղ, ժամանակները աւելի շեշտեցին։ 1908-1912 թուականները շմոռնանք։ Սահմանադրութեան յայտարարութիւն, լեզուի, խօսքի եւ գրելու ազատութիւն, Առանայի աղէտ, հիւսիսափութիւն, կեանքի անապահովութիւն, կուսակցական պայքարներ, գրագէտին անապահով վիճակը, քաջալերութեան պակաս, հրատարակչականի չգոյութիւն, Պալքանեան պատերազմ եւսլն խնդիրներ, որոնք չէին կրնար չներգործել Ա. Յարութիւնեանի պէս զգայուն հոգիի մը վրայ, եւ զինքը յոռետես չգարձնել։ «Հաւատացէք որ գրական շատ գէշ շրջան մը անցրելու վրայ եմ, կը գրէ 1909 Մարտ 4-ի նամակին մէջ, ամբողջական շրջան մը։ Յղացումներս ու Ծրագիրներս կենդանացնելու քաջութիւն չէ մնացած մէջիս։ Պարզապէս չեմ կրնար կոր գրել։ Բացի լրագրական եւ քննադատական յօդուածներէս՝ զորս գրեթէ ստիպուած եմ գրելու»։ Ուրիշ տեղ մը 1908 Մայիս 18-ին. «Ես ինքս, իբր պրոպ, իմ ներքին դժուարահաճութեանս հանդէպ՝ մեծ կարեւորութիւն ունեցող բան մը չեմ,

խորհու աքաղաղիւր կամ տաղաչափող։ Եւ այն համակիր վերաբերումը, զոր քանի մը բարեկամներ կրնան ունեցած ըլլալ ինձ նկատմամբ, վերագրելու է մանաւանդ իրենց ազնուութեանը եւ բարի տրամադրութիւններուն, ու կարեւոր չափով մըն ալ մեր ընդհանուր գիւրա-հաւանութեան»։ 1910 Մայիս 22-ին.— «...Բայց տակաւին պէտք է ձեռք բերել, այսօր լրացական բոլոր կապերս թերեւս վերջնականօրէն խզած եմ։ Կարելի չեղաւ որ հանդուրժէին զիս աշն-պէս ինչպէս կը ներկայանայի իմ տարա-մերժօրէն գրականութեան մարդու հան-դամանքիս մէջ։ Եւ այսօր, այլեւս ինծի համար մեկուսացումը աւելի անքոյթ խորշ մըն է, ուր նախամեծար պիտի համարէի պահ մը սպասել»։

Ժամանակի ազդեցութիւնը ա՛յնքան զօրաւոր է իր վրայ, ու դրականութեան համար ա՛յնքան կը մտահոգուի, եւ ուղե-նարկելով յետ սահմանադրութեան լը-րացական ու գրական կեանքին, կը գը-րէ 1909-ի մէկ նամակին մէջ. «Տենդա-լիւ ու զառանցական խուճապ մը կայ լրացարկութեան մէջ։ Կը վախճամ որ գր-ական տեսակէտէն միջակ դրոշներու համար վնասաբեր պիտի ըլլայ աղատու-թիւնը։ Ամէն ոք հայրենասիրական ու-տանաւորներ պիտի գրէ։ Երեւեակցեցէք զսուշտը։ Դժուարին ճիւղ մըն է այս»։

Հայ գրագէտին անապահով վիճակը իր միտքը յուզող խնդիրներէն մէկն է. «Դժբախտ համար չեմ գրեր, կը գրէ 1909 Ապրիլ 4-ի նամակին մէջ, միտքս վար-ձու տալու սովորութիւն չունիմ։ Բայց գրական աշխատութիւններէն անպատ-ճառ նիւթական փոխարինութիւն կը սպասեմ։ Առիկա սկզբունքի խնդիր է։ Եթէ այս դրութիւնը վաճառականու-թեան ստեղծում մը առաջ պիտի բերէ, միւս կողմէ սակայն, գրականութիւնը պիտի գնէ ապահով հիմերու վրայ՝ ու-րոնք անոր լուրջ զարկացումը կարելի պիտի դարձնեն»։

Անիկա համոզուած է եւ կը յուսայ որ հրատարակչականի մը գոյութեամբ, գրագէտը ո՛չ միայն նիւթական աւելի

տանելի տրամունքի պիտի ունենայ, այլ նաեւ պիտի կարողանայ ստեղծել մտա-ւորական անկախութեան մթնոլորտ մը։

Անդրադառնալով գրական սեռերուն «...Կը սխալիք երբ կը կարծէք աշխար-հիկ իրաւունք սեռը թերեւս ինծի հաճոյք չպատճառէ։ Ինծի համար շահեկանու-թեանէ զուրկ սեռ չկայ։ Ինծի համար քննադատելին չյաջողած յաւակնութիւնն է, ինչ սեռի ալ սպառկանի անիկա։ Գէշ սեռի բնաւ չկան, այլ՝ գէշ գրողներ»։

Այս նամակներու շարքին կարելի է դասել այն մէկ քանի գրութիւններն ալ, որոնք կը յատկանշեն մարդը, քաղաքա-ցին, հայրենաստէրը եւ արուեստագէտը։

Ամէնէն առաջ աչքի կը զարնէ դա-դէտին ջերմ հայրենասիրութիւնը։ Հա-կառակ անոր որ բազմակողմանի դար-գացում ունէր եւ ծանօթ էր միջազգա-յին գրականութեան զուլ-գործոցնե-րուն եւ իմաստասիրական գրականու-թեան, ամէն առիթ կ'օգտագործէր յայտ-նելու իր սէրը, գիտակից, մտածուած ու ապրուած սէր մը ցեղային արժէքնե-րու հանդէպ, ինքզինքը նուիրելով դու-րականութեան մէջ իմ անհատական փորձ մը ընելու աշխատանքին։ Պէտք էր ներշնչել հաւատքիմ ուժը ու փառաբա-նել անցաւաքի շնորհակալութիւնն էր։ Անիկա ոգեկոչեց մեր առա-ջինութիւններն ու հինաւուրց Յեզի մը խոչալները, փառաբանեց նաեւ մեր գե-րադոյն ցաւը, ինչպէս նաեւ մեր հոգիին խորը խաբխիւ նետող Յոյսը։ «Արեւիկ ծովերը, մկրտութեան կենդանարար ա-ւազաններ են. կոտորածները վերջնական մահացու տապալումներ չկրցան ըլլալ, այլ պարբերական բերտ յօտում մը միայն կենդանի հինաւուրց բունին մշտնորոգ բողբոջներուն։ Համայնական հրգեհնեա-րու ամպրոպային կրակը՝ աւեր ու մո-խիր կը ցանէ ամենուրեք, բայց անմահ Փիւնիկը ամէն անգամ պիտի յառնէ մո-խիրներէն։ Պիտի կրնայ ըլլալ որ տարե-րային կործանարար ուժերը օր մը յոգ-նին իրենց աւերումի թշուառական ու չարաշուք աշխատանքին մէջ. պիտի չըլլայ սակայն որ վերածնունդի կեն-

դանի բնագոյրը ցամաքի նահատակ ցեղին ընդերքներէն»։

Մանաւանդ որքա՞ն աշխատանք են տարարտիւս դրաղէտին հետեւեալ խոսքերը աշտօր սյ, հրատարակուած 1909-ին «Աղագրամարտ»ի մէջ, Անցամաքիի շքանշանակը խորագրով յօդուածի մը մէջ։ «Աղբիւր, աղբիւր։ Հայը ապահովութիւնն ունի տնոր, հետեւորար նսեւ կամբը։ Գիտէ, ներքին տնտեսքի ըստուգութեամբ մը դիտէ թէ, շնչերակը զոր շնչէ կրցած ցամաքներէ դարերու աւրինահոտութիւնէ մը յետոյ, պիտի չցամաքի։ Ասիկա իր հաւատքն է, առիկա իր ուսն է, — իր կամքի զսպանակը։ Եւ կը խորհնէր թէ պէտք է սնուցանել զայն, տնդար մշակել զայն, թոյլ չտալ որ ջլատուի տնոր առուգութիւնը, թոյլ չըտալ որ խարտորոս ժխտումներ հերքել ջանան տնոր ճշմարտութիւնը՝ որ իրն է, եւ ապահով կարելի է ըլլալ թէ յաղթութիւնը պիտի գայ օր մը»։

Արտաշէս Յարութիւնեան դադափաւրապաշտ գրագէտ մը եղած է, մէկը որ կէտնքին նորատակը շատ բարձրօրէն ըմբռնած է, եւ որուն համար արուեստէն ու գրականութենէն աւելի թանկագին ու

յաւիտենական բան գոյութիւն չունէին։ Աշխարհի ունայնութիւնը սերտած ու տիեզերական վիշտը զգացած ըլլալով մէկտեղ, յոռետեսութեան բացառական ուժին անձնատուր չէ եղած։ Մեղամաղձոտութիւնը իր մէջ չէ սպաննած կամքի ուժն ու համակերպութեան բնագոյրը, թերեւ միակը եւ գերագոյնը իմաստութեան։ — «Այս տխուր ու թշուառ աշխարհին մէջ շկայ աւելի թանկագին ու յաւիտենական բան, քան արտայայտութիւնը կատարեալ ու մաքուր արուեստի մը։ Բոյսը յոյսերը տնտեսահար ու զաւկացած՝ կը տերեւաթափին, բոյսը եւրոպիները կը տփգունին ու կը ցնդին, բոյսը ճոխութիւնները, բոյսը բարիքները տնտեսանելի կոյճկլտումներ են, որ տարածած կը շնչանին։ Ունայնութեան սառնաշունչ հովը տիեզերական բացարձակ մըմունջ կը թուի, որ մեր սկանչն հերուն ծօտ կը հեծկտայ վերջին ու վճռական կործանումներու ճշմարտութիւնը։ Բանաստեղծութիւնն է որ անմահութեան գրոյմ ունի եւ թերեւս արուեստը միայն կայ» («Օշական» գրական ժողովածու)։

Մ. Գ.

ԳԵՇ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Գիտէ՞ք թէ ինչո՞ւ Երեմիա մարգարէ այնքան օգնացած է իր ողջ կնամքի ընթացքի՞ն։ Իբրեւ մարգարէ առաջուղել գիտէ՞ր առավիտեւ թէ օր մը ժամ ժապ կփրան տնտեսով մէկը իր մարգարէութիւնները պիտի քարգմանէ փրանսերէնի։

ՎԱՆԹԵՐ

ԳՐԵՂՈՒ ՄԱՍԻՆ

Մեր գրութիւն կէտը վնասակար է, իսկ միւս կէտը՝ անօգնուո։

ՀԱՆՐԻ ՊԵՔ

ՁԱՆՁՐԱՑՆԵՂՈՒ ՄԱՍԻՆ

Ձանձրացնելու միակ գագոնի՜ք ա՜մէն ինչ ըսելու մէջ կը կայտնայ։

ՏԸ ՊՅԱՆ

Բ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ

ԻՆՉ ԿԸ ՊԱՎԱՆՋՈՒԻ ԳՐԱԳԵՏԵՆ

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ՄԷՋ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԽԵՍՏԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳԼԽԱՒՈՐ
ԳԾԵՐՈՒՆ ՄԱՍԻՆ

*Եղբայրական մասն է այս մասը,
մասը՝ որ ուղեգրի՞ն պիտի ըլլայ, կամ
կը պահանջուի որ ըլլայ, երիտասարդ
գրողներուն, բանաստեղծներուն, թա-
տերագիր, կամ երիտասարդ արուեստա-
գէտներուն՝ նկարիչ, արձանագործ, ե-
րաժիշտ:*

*Այս հատուածին մէջ կը քննուին
պարտիայի պահանջները, գծած ուղիներ-
ը, ձեւի եւ բովանդակութեան խնդիր-
ները, ազգային մշակութիւններու հարցը,
արուեստները ժողովուրդին մատչելի
դարձնելու հարցը:*

*Եղբայրակող հատուածի սկզբնաւո-
րութեան իսկ պարզ է գրագէտէն պա-
հանջուած գիրքաւորութիւնը: «Եկէ՛ք մի ամ-
զամ եւս խօսենք, կ'ըսէ Իլիւշով, գրա-
կանութեան եւ արուեստի զարգացման
գլխաւոր գծի մասին: Դա որոշակի սահ-
մանուած է մեր պարտիայի ծրագրում.
գրականութիւնն ու արուեստը պէտք է
ամրացնեն իրենց կայր ժողովրդի կեան-
քի հետ, ճշմարտացիօրէն ու բարձր աւ-
ուեստով արտացոլեն ազգայինական
իրականութեան հարստութիւնն ու բազ-
մազանութիւնը, ոգեշնչուած ու վառ
կերպով վերարտադրեն նորը, ճշմար-*

*տալէս կոմունիստականը, մերկացնեն
այն ամէնը, ինչ արգելադրու է հասա-
րակութեան առաջընթացին»:*

*Քիչ մը վարը, կը շարունակուին
պարտիայի սահմանումները՝*

*«Պարտիան հանդէս է գալիս յանուն
առնական, հերոսական, ու ճշմարտացի
արուեստի, որին խորք է ամէն տեսա-
կի կեդծիքը՝ թէ քաղցրմեղրութիւնն ու
պանդանմանքը, թէ անկանխի քայքայ-
վածութիւնն ու յռետեսութիւնը:
Պէտք է ամէնից առաջ տեսնել նորը, դը-
րականը մեր կեանքում՝ մարդկանց եր-
բայուրելու եւ ոգեշնչելու համար»:*

*«Իսկական ռալիսական արուեստա-
գէտը պարտաւոր է տեսնել մեր քերու-
թիւնները, որոնք երբեմն խիստ լուրջ
են, բայց ոչ այն քանի համար որ ա-
տամները կրնանցնի կամ խուճապի
մատնուի, այլ որպէսզի մերկացնելով
դրանք, օգնի յաղթանքելու դէպի մեր
վեհ նպատակները տանող նախապիտի
եղած քերութիւններն ու դժուարու-
թիւնները: Իսկ ամենագլխաւորը՝ նա
կոչուած է յստակօրէն տեսնելու եւ բո-
լոր միջոցներով, այդ թուում եւ երգի-
ծանքի սուր գէնով, հաստատելու այն
նորը, ամուրը, կոմունիստականը, որն*

արտայայտում է կեանքի բուռն գոյութիւնը, նրա զարգացման, նրա առաջընթացի մէջ»:

Որոշ է դրագէտին ճակատալիքը, իրմէ սպասուածը, իր ոտքերուն անցումը շրջան: 1.— Պարտիան կը պահանջէ, «պարսիայի ծրագրում» ըսուած է արուեստի վարդապետն ուղիղ ճամբու մասին. դրողներն կը մնայ պարտաւորութիւնը, պարտիայի պահանջած ճամբուներով քայլելու, այդ հողերը հերկելու, այդ սերմերը ցանկելու:

2.— Պարտաւոր է դրել սոցիալիստական իրականութեան մասին. պարտաւոր է գրել ճշմարտագէտ կամուրջով անկանի մասին: Ոչ միայն պարտաւոր է գրել այդ մասին, այլ պարտաւոր է արուեստով գրել, վառ կերպով ներկայացնել:

3.— Իրաւունք չունի վճատելու, վճատութեանց մասին խօսելու, յոռետես ըլլալու եւ այդ մասին արտայայտուելու, թախծոտ ըլլալու եւ թախիծ փոխանցելու ընթերցողին: Պարտաւոր է ինչու առնական ըլլալ, հերոսական ըլլալ, հրահանգի վրայ առնական, հրահանգով հերոսական, եւ հրահանգով ալ ներկայացնել միայն հերոսականը, միայն տոնականը, միայն դրականը: Եւ որպէս աղ-պիպէր՝ ալս ամէն հրահանգով կոտորուածը ներկայացնել որպէս ձգձգ-ՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ, ՈՐՊԵՍ ԺՇՄԱՐՏԱՑԻ ԱՐՈՒԵՍ:

4.— Թերութիւններ կարելի է տեսնել, մասնանշել, հեղեղ նոյնիսկ, պայմանով որ այդ բոլորը նպատակ ունենայ միմիայն նպատակու կոմունիզմին, իր վարդապետին, տեղաւորման... Ահա մայ կը յիշենք առաջին ֆորտը, որուն արտագրած բոլոր ինքնաշարժներն ալ սեւ գոյնի էին, եւ որը իրեն ուղղւած հարցումի մը կը պատասխանէր՝ «Յաճախորդներու առած եմ գոյնը ընտրելու ազատութիւնը, պայմանով որ սեւ ըլլայ ան»:

Արդ, այդ նոյն սահմանումներուն մէջ ըսուած է նաեւ, թէ «ճշմարտացի

արուեստին խորթ է կեղծիքը» ըսուած է սակայն, կեղծիք համարելով անմիջապէս, թէ՛ թախիծը, թէ՛ յոռետեսութիւնը, թէ՛ վճատութիւնը, թէ՛ պահուստը: Ընդէն է որ ճշմարիտ արուեստին նախապայման է անկեղծութիւնը, ճշմարտութիւնը: Սակայն հարց է, թէ մի՞թէ ճշմարտութիւններ չեն նաեւ յոռետեսութիւնը, թախիծը, վճատութիւնը... մի՞թէ մարդկային ապրումներ չեն առնոյն, նոյնքան որքան հերոսութիւնը, տիպարութիւնը, զուարթութիւնը... մի՞թէ մարդիկ իրենք չեն որ լուսագոյն կը ճանշան իրենց ԵՂՈՂ ԺՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ. եւ մարդոց մէջ ալ ամէնէն աւելի դրագէտներն ու բանաստեղծները չեն մի՞թէ, որոնք իրենց մըլտատիւ ներքին փնտռութիւններով, փայտ-բումներով, բարեկարգումներով ամէնէն աւելի կարելիութիւնը ունին հասնելու ճշմարտութեան:

Ինչպէ՞ս կարելի է ճշմարիտ արուեստ պահանջել, ճշմարիտ արուեստ ձեռք բերել, առաջնաց սահմանել ետք թէ ո՞ր նիւթին շուրջ կարելի է գրել, ո՞ր նիւթին շուրջ ոչ: Մեքենայէն կարելի է պահանջել, որ այս կամ այն ձևով, եւ տեւաբար աշխատի, արտագրելով վայրկեանը անգամ մը պտուտակի կտոր մը, կամ դռնակի շեղք մը, ու մեքենան կը հպտտակի անշուշտ, ու կ'արտագրէ միամեւ, միարժէք, նոյն առաւելութիւններն ու նոյն թերիները ունեցող անհոգի, անխիտ, անմտածում առարկաներ, գործիքներ. սակայն անոնց ՄԻԱՋԵՆՈՒԹԻՒՆ ԻՍԿ ԿԸ ՁԻԿԸ ԶԻՐԵՆՔ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԳՈՐԾ ՄԸ ԸԼԼԱԼԱԼԻ ԱՐԺԱՆԻՔԷՆ. կը պակսի անոնց ՇՈՒՆՁԸ, Զօրեանի յիշատակած արուեստագէտ բրուտի փշած շունչը՝ իր շինած ամաններուն: Ահա այդ շունչն է որ մեքենաներով կարելի չէ փչել, մարդը մեքենայացնելով ու անոր հրահանգներ տալով կարելի չէ փչել: Այդ շունչն է որ արուեստի բարձրութեանց կը տանի գործ մը, ու ինքն ալ իր կարգին կ'ապրի ու կը շնչէ արուեստագէտին ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՄԷՋ ՄԻԱՋԵՆ:

Եւ որովհետեւ Իլիւշով, կամ պարտիան, չեն կրնար ամբողջական հաղած մը կատարել եւ յայտարարել թէ ոչ մէկ հակասութիւն չկայ ՆԱԽԱԳԻՎ ԳՐԱԳԻՏԻՆ ՊԱՐՏԱԴՐՈՒՄԻՆ, և ՆԵՄԿԱՅԻՍ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳՐԱԳԻՏԵՐՈՒ ՊԼԱՆԱՅԻՆԵՐՈՒՆ կամ ԳԺԳՈՂՈՒԹԵԱՆՅ ՄԻՋԵՒԻ, որովհետեւ կարելի չէ արգիլել ալլեւս Սթալինի բռնակալութեան մասին խօսիլը, և որովհետեւ այդտեղ վրատակ մը կայ վարչաձեւին, պարտիային իսկ համար, յաջորդ հատուածը Իլիւշովի, կը սահմանէ երկտասարդ գրադէտին համար ՀԻՆԸ ՔՆՆԱԴՐՈՒՄԻՆ ՃԱՄԲԱՆԵՐԸ, ԱՐՏՕՆՈՒՄԻՆ, ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ:

Տանք խօսքը իրեն, Իլիւշովին:

— «Այլ քան է պայքարել անհատի պաշտամունքի հետեւանքների դէմ՝ կեանքի լինելուն հետեւանքները հաստատելու, մեր աւել ամրապնդելու, մեր ժողովուրդի վեհ գործերը քաղաքական կելու համար:— Եւ այլ քան է անհատի պաշտամունքի հետեւանքները վերացրելու պատրաստակով հարուածներ հասցրել մեր զապտարախօսութեանը, մեր կեանքին, մի խօսքով սոցիալիզմին ու կոմունիզմին»:

Շահուել հաջ, թէ գրադէտը իր բոտիզմադործութեամբ պէտք է օգնէ ժողովուրդին արագ ընթանալու դէպի կոմունիզմը, Իլիւշով կը շարունակէ՝

«Ուսման, ուշադրութիւնը կեդրոնացրիմ միայն այդ շրջանի կեանքի քաղաքական երեւոյթների վրայ, որոնք կտպուած էին աւագ սերունդի «սխալներին» հետ: Կամայ թէ ակամայ, այնուամենայնիւ, դա որոշ երկտասարդների մէջ առաջ է քերտւում ինչ որ անվստահութիւն աւագ սերունդի նկատմամբ: Դրանից էլ ծագում են քաղաքական հայեացքներ, եւ կեանքի գլխաւորն ու վնասակարն, որի հետ կապուած են մեր երկրի փառահեղ յաղթանակները, տեսնելու անկարողութիւնը»:

«Կարելի է հասկանալ, երբ քննադատութիւնը անգրգռած է քննարկի քե-

տութիւնների դէմ, երբ նա օգնում է մեզ այսպիսովու դրանց դէմ, ոգեւորում է, քարծրացնում մարդկանց: Իսկ իմչի» դէմ են «ըմբռնատանում» օրինակ, գրականութեան եւ արուեստի որոշ գործերի պատանի հերոսները՝ «քարծր խօսքներին» դէմ, որոնք իրր աւագ սերունդի մարդիկ վերցրել ու գոհակցրել են, դրանից էլ իրր դրանք կորցրել են անհնայն նշանակութիւն: «Բարձր խօսքներին», իսկ ըստ էութեան մեր իդէալներին, մեր կեանքի սրբութիւն-սրբոյնի նկատմամբ անվստահութիւն տածելը, քերտահաւատութեամբ ու որեւէ մէկի կարծիքը հաշուի առնել չուզենալու այդ յոյսորտամբը երբեմն հրամցում է որպէս առաքինութիւն եւ մարդկային բարձր քարծր օրինակ»:

«Ի դէպ հենց այդպիսի կեդծ հօգաներն են որոնում արտասահմանում քրդականութիւնները եւ ամբողջ ժայնով գոռում են «ճոր ալիքին» եւ «տարածութիւններին», «հայրերին» ու «որդիներին» կոմիւնիկտի մասին: Բայց որտեղից են վերցնում նրանք այդ, մեր կեանքի ո՞ր կէտում են գտել այդ կոմիւնիկտը: Եթէ դա գոյութիւն էլ ունի, այսպէս միայն որոշ երկտասարդ գրողների գլուխներում՝ որպէս դատարկամիտ յերիւրանք: Ինչու՞ մենք առիթ տանք քննաւակաւ տեսնակալիային մեր երկրի դէմ:

Երկարօրէն մէջ բերինք Իլիւշովին ու իր կուսակցութիւնը հիմնովին մասնադող հարցերու կապակցութեամբ պարտիայի տեսակէտները, որոնցմով կը պահանջուի որ զեկաւարուին սովետական տարածքին վրայ արուեստի ճամբաներէն քալող երկտասարդ գրողները: Երկարօրէն մէջ բերինք, որովհետեւ հոս պահուած է ծանր տագնապի մը դադունիքը, սովետ արդի երկտասարդ գրող-դէտին ապրած տագնապին գաղտնիքը:

Տագնապ է մարդու հոգիին մէջ, երբ անելի մը տուլի կը գրուի ան, տագնապ է երբ իրար հետ անհաշտ բաներ կը պահանջուին իրմէ, երբ իր ներաշխարհին մէջ հակասական բաներ իրար

կը բախին, առանց որ ինչ իրաւունք ունենայ իր ազատ ընտրութիւնը կատարելու: Տագնապ է մանաւանդ արուեստագէտին, գրագէտին համար՝ երբ իր գրացած ճշմարտութիւնները արտայայտել չի կրնար, երբ ճշմարտութիւններ գրաւու իրաւունքը կը մերժուի իրեն, երբ «ճշմարտութիւնները» կը հրամցուին իրեն, ուրիշներու կողմէ գտնուած, ուրիշներու կողմէ սահմանուած:

Կ'ըսուի երրորդագրագէտին այսօր, թէ իր գրականութեան մէջ իր ժամանակակիցը պէտք է երգէ՝ սակայն կը պահանջուի որ գրական տեսնէ աճէն ինչ, իսկ եթէ բացասական բան մը տեսնէ, մատնանչէ զայն միայն այն չափով, ինչ չափով որ թիրոզ վարդապետութեան պոփոսանքին աւելի ամբապնդուելուն կը ծառայէ: Հապա՞ եթէ երրորդագրագէտը, իր էութեան խորքին մէջ կ'անդրադառնայ թէ բացասական բաները կու գան Վարդապետութենէն իսկ...

Կ'ըսուի գրագէտին, թէ Հին սերունդէն Սթալին մը կրնայ վարկարեկել, արեւնարբու կողել, եւայն. պայմանով որ ամբողջ Հին սերունդին հանդէպ անփստահութիւն չյայտնարեւ: Իսկ եթէ՞ գրագէտը համոզուած է թէ Սթալինը իր ժամանակակիցներու աջակցութեամբ, շնորհիւ, համաձայնութեամբ է որ Լեւ Սթալին, եղաւ բռնակալ...

Կ'ըսուի արուեստագէտին օգնէ՝ հասարակութեան, քաղաքի զէպի կոմունիզմը: Իսկ եթէ՞ արուեստագէտը այն կարծիքին է թէ հասարակութիւնը զէպի դժբախտութիւնը կ'երթայ, զէպի կոմունիզմը քաղաքի...

Եթէ արուեստագէտ մը, գրագէտ մը, ինչ իր մէջ, ազատ կամքով, ներքին ճշմարտութեան մը պարտադրանքին տակ հասած ըլլայ իրմէ ներկայիս գլխահանգը իրեն, արուեստի արժէքաւոր գործեր. եւ այդ արժէքաւոր գործերն են որ մարդը կրնան օտաջնորդել առաջագրուած նպատակներուն: Ինչո՞ւ ուրեմն, եթէ

այնքան գրական, օգտակար, յառաջդիմական երեւոյթ է կառուցողական ընկերավարութիւնը, կամ կոմունիզմը, չթողուլ Հին ու նոր գրագէտները ազատ ազատ շփուելու իրար հետ, ազատ՝ փոխանակելու կարծիքներ, նոյնիսկ հակապարտական, ոչ թէ միմիայն հակա-սթալինեան, կամ հակա-անցեալ. ազատ՝ շփուելու նաեւ արտասահմանի հետ, ազատ՝ ներսոնելու որեւէ նորութիւն որ իրենք կը հաւնին. եթէ իրենց նորարածը գեղեցիկ չէ, ճշմարիտ չէ, արդէն իսկ արժէք չ'ունենար, չի դիմանար, որով եւ չի կրնար ազգել ժողովուրդին վրայ:

Կ'ըսուի սակայն այսօր գրագէտին, Վերտառահամար մեղի կը նայի, կոնֆլիկտի տպաւորութիւն մի տար թշնամի-ներուն. հաղա թ'նչ ընէ կոմպլիկը, բախումը, իր տագնապը, իր երկրորդականները... կը պահանջուի իրմէ թաղել բառերու կոյտի մը տակ, կեղծ ուրուագիծերու խճճումին մէջ:

Նորերու եւ Հիներու բախում մը գոյութիւն ունի սակայն սոփիստական երկնքին տակ, ինչպէս միշտ գոյութիւն ունեցած է ազատ կարգերու տակ ապրողներուն համար: Մինչեւ Սթալինի մահը այդ բախումը չէր կրնար արտայայտուիլ. գոյութիւն ունէր միմիայն կարգապահ աշխատաւորութիւն մը գրագէտներու, իջած գրագիրի աստիճանին (անկարգապահները կամ Սիպերիաէին կամ գլխատուած): Գլուխը պահպանելու ճիգին մէջ, իրար կը գերազանցէին, նորն ու Հինը, արձանին փառաբանները կատարելով, խնկարկելով կուռքին:

Հիմա... մահէն ետք բռնակալին՝ կեանքին բերած պարտադրանքը մասնակի ազատութիւններու. ու իսկոյն՝ բախումը նորերու ու Հիներու, բախում մը գրագէտի ու արուեստի երկու տարբեր ըմբռնողութիւններու միջեւ: Բախումները կարելի չէ հերքել հերքումներով. հերքելու պարտադրանքն իսկ, մըղումն իսկ հակառակը կ'ապացուցանէ:

1962 Գեղտեմբերին հրապարակած արձանագրություններու ու գրառումներու համաթողովը, այդ ժողովին մէջ Իլիշովի կարգացած ճառն իսկ միմիայն կը փաստեն գոյութիւնը այդ բախումին: Կ'արձանագրենք այդ բախումին կեանքի հաստիքը, ոչ որպէս բացասական երեւոյթ, ինչպէս համայնալարութիւնը կը կործնէ, այլ որպէս դրական երեւոյթ: Մարդկութիւնը, գրականութիւնն ու արուեստները, լսելովներէ ետք, բախումներու հետեւանքով է որ դէպի առաջ զարգացանք: Եւ, վերջերս կատարած են մարդկային, դեղնեղի, համարիտի մարզին մէջ: Նոյնը պատահելու վրայ է տեսնու անուստիւնները աւելնան, ամբողջական, գրառումներն ու արձանագրութիւնն բոլոր շրջանները փշուռին:

Գրառումը կաշկանդող ուրիշ ծանր օղակ մըն է իր ազդը կաշկանդող օղակը, ազգային մշակութիւններու վերաբերմամբ ցոյց տրուած սահմանափակումները: Ներկայ համար ուղղակի եւ առողջակի հալածանքները: Իլիշովի ճառին մէջ կը շարունակուի նոյն կարմիր դիմը, նոյն ձգտումներն են որ երեւան կու գան, երբ կ'ըսէ՝

«Միասնական իմտերմացիութեամբ (ըսել կ'ուզէ միջազգային. Բ. Փ.) կոմունիստական կոլտուրամ (ըսել կ'ուզէ՝ մշակութիւն. Բ. Փ.) ձեւաւորում է ազգային կոլտուրամները: Ժողովրդական, ձգտումները. Բ. Փ.) ամէն կերպ զարգացնելով եւ յաղթահարելով հին, բնականութիւնը (ըսել կ'ուզէ՝ յետադիմական. Բ. Փ.) մեկուսացումն աւագային իմքնամեկուսացումն աւագային միջազգային (ըսել կ'ուզէ՝ աւանդութիւնները. Բ. Փ.)

«...Յաւիտեան կենդանի են տալիս ազգային մեկուսացումն ու քանդակումն ազգային միջազգային կատարմանը: Երբեմն ազգային հին դրամագիտութիւնը կատարմանը ամէն մի շեղում, անկախ այն քանից, լաւ է դա քէ վատ, որակումն է

որակն ազգային մշակութիւնը քանակումն է:

«Պէտք է վճարակամօրէն համարել զայն ազգային մեկուսացումն եւ իմքնամեկուսացումն, ազգային մեկուսացումն եւ իմքնամեկուսացումն: Ինչպէս ձեռքով էլ դրանք արտայայտուին»:

Այս խոսքերը ինչքան կը յիշեցնեն, Միւսրու Մարտի 1600 ամեակի հանդիսութեանց փառանք համար արտասահման տառապանքն արտասահման Սիւրբ Կաթողիկոսին, Համագործակցութեան Կաթողիկոսին, Նշան Գործունէան ձեռնարանի Վասպուրական սրահին մէջ խօսած ճառով արտայայտած մտքերը... Ս. Կաթողիկոսին Պէտքերը հասաւ Գեղտեմբերի վերջերս, Համագործակցութեան սրահին մէջ խօսք առաւ Յունուար 10-ին, Իլիշովի իր ճառը խօսած էր Գեղտեմբեր 17-ին: Բանաստեղծութիւնը կը յայտարարէր թէ հայ գրառումը յաջողած էր իր մէջ համատեղել «հայրենասիրութիւնը եւ ինտերնացիոնալիզմը»: Բանաստեղծութիւնը կը գտնէր թէ Ուղղակիական եղբայրական ժողովուրդի պարերը, ապրումները դիմքն ու բանաստեղծ Պարոյր Սեւակը շատ յաջած էին, թէ իր «Մտորումներ հանապարհի կէսին» բանաստեղծութեանց զբոյսը ռուսերէնի թարգմանումն էր, եւ ռուս ընթերցողները կը ճանչնային իր գործը, իր անձը, եւ կը սիրէին երկունքն ալ: Բանաստեղծութիւնը կը գտնէր որ Հայ ժողովուրդը պէտք էր դուրս գար իր նեղ հայրենասիրութիւնէն, եւ լայն հայրենասիրութեան հասնէր: Ինտերնացիոնալ ապրումներն ունենար ըսել կ'ուզէր անշուշտ:

Բանաստեղծութիւն Սիւրբ Կաթողիկոսին, հայ բանաստեղծութիւն, բառ առ բառ կը կրկնէր ուրիշն պարտիայի, եւ իր Կեղերական Գործիքի ճարտուղարի տեսակետները, որոնք, ամբողջատարական կարգերու տակ, պարտադրել էին բոլորին համար:

Կը վկայենք ահա, որ բանաստեղծութիւն հաւատարմօրէն կատարեց իր վրայ ծանրացող պարտականութիւնը:

Կը վկայենք սակայն նոյն տոնն, որ

Հայ ժողովուրդն ալ, իր գրագէտներն ալ կատարեցին ռաբոլշովին իրենց պարտականութիւնը՝ առնելով Կապուտիկեանի խօսածներէն միայն այն որ հայկական էր, հայ հայրենասիրութեան հետ կապ ունէր, եւ թողնելով իրեն, որպէս իր կեանքի ճանապարհ, մնացեալ բոլոր ինտերնացիոնալ ապրումները:

Ժողովուրդները ի մի ձուլելու, անդատարար եւ տնտղի դառնալու մը, հըլու հպատակ ու անդէմք դառնալու մը, կամ միատեսակ, կողմնակցութեամբ, համայնապարտական կողմնակցութեամբ գործ եկած զանգուած մը ստեղծելու իր ճիգին մէջ, սովետական կայսրութիւնը զեկաւարդ կոմունիստական պարտիան պահանջած է միշտ, կը պահանջէ եւ այսօր օլմոնթիանօրէն Խանդէս գալ տգային մեկուսացման եւ ինքնամփոփման, ազգային մնացուկների եւ ճախապաշարումների գէլ, ինչ ձեւով էլ գրանց արտայայտուեն:

Կը նշմարէք թէ ինչ լայն սահմաններու մէջ դրուած են ազգային «բնեւորութեան», ազգային «մեկուսացման» անուան տակ ընդգծուած ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆԱՅԻՆ ԴՐՈՒՄԻՆԻՍՏԻԹԵԱՆ տարբերը, թէ ինչպէ՞ս վաղը կրնան պայքարել ամէն ինչի դէմ որ ազգային է... «Ինչ ձեւով էլ գրանց արտայայտուեն... Այսինքն... կարելիութիւնը՝ վաղը ըսելու, թէ Երրորդի բանաստեղծութիւնները պէտք է հալածել, որովհետեւ ազգային մեկուսացման նշաններ կը յայտնաբերէ, ազգային մնացուկներ կը պարունակէ, քանի որ Հայաստանի սահմաններէն դուրս գտնուող Արարատը կ'երգէ, Արարատը կ'երգէ:

Այսինքն... Եղիշէ Զարեհի պատգամը, երբեք կարելի չէ հրապարակով դուրս, (կարելի պիտի ըլլայ՝ արդեօք հրատարակել, Բ. Փ.) քանի որ կ'ըսէ, «Ո՛վ Հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկութիւնը քո հաւաքական ուժի մէջ է», քանի որ սա ազգային մեկուսացում կը նշանակէ, ինքնամփոփում...

Իսկ նոյն ինքն Սիւլիս Կապուտիկե-

անի ձեռք իմ որդունը... «Եւր էլ ինքն քո մայր լիզուն չի մոռնաւ» պատգամը, վաղը պիտի չկոչուի՞ արդեօք «ազգային մնացուկ», «ազգային նախապաշարում»:

Ըսել չենք ուղեր անշուշտ, թէ բանաստեղծութեանց, կամ վիպակներու եւ նոյնիսկ ղէպերու մէջ Արարատ, Մասիս, Սասուն, Վան գրելով հայրենասիրական երկեր եղած կ'ըլլան տնոնք, կամ ազգային ինքնուրոյնութիւնը արտայայտող արուեստի գործեր: Ո՛չ: Արուեստի գործ գտնալու համար, արժէք ունենալու համար, դեռ պէտք է որ այդ գործերը ԴԱԴԻՆ ԸԼԼԱԼԷ ԱԺԱՆ ԳՆՈՒԱՄ ԲԱՌԻՐՈՒ ՅՈՒՅԱԴՐՈՒԹԻՒՆ, դեռ պէտք է դառնան ներքին ճշմարտութեան ցաւազին աշխատանքով լոյս աշխարհ բերուած, կոկուած, կոփուած, իւրայայատուկ ու գեղեցիկ ձեւով ըսուած բան մը: Գեռ պէտք է նաեւ, որ ազգայինն ու հայրենասիրականին մակերեսէն անցնին էութեան, էականին:

Ժամանակին աժան բառերով Լենին կը գոյէին, Սթալին կը գոյէին, արուեստի գործեր չէինք համարել դրուածները, այլ սուրբեր միայն, պետութեան տրուածին փոխարժէքը միայն, եւ ճիշդ ալ համապատասխան անարժէքութեամբ հարուստ բան մը: Այսօր երբ բանաստեղծներ, գրագէտներ, նոյնպէս աժան բառերով հայրենասիրութիւն կը գնեն ու կը ծախեն, տողեր շարելով տակ տակի, դարձեալ գրականութիւն չէ որ կ'ընեն, արուեստին չէ որ կը ծառայեն, այլ այս անգամ ժողովրդական պահանջներուն է որ իրենց պարտքը, եւ յետո՛ւ նեալ պարտքերը կը վճարեն, կամ վճարել կը փորձեն: (Բացառութիւնները նկատի ունինք, անոնց մասին չէ մեր խօսքը, Բ. Փ.): Այս այսպէս է՞, այո: ՍԱԿԱՅՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆԱՅԻՆ ԴՐՈՒՄԻՆԻՍՏԻԹԵԱՆ ԴԻՄ ԴՐՈՒԱՄ ԱՐԳԵԼՔՆԵՐԸ ՁԵՆ ՈՐ ՊԵՏԻ ՆՊԱՍՏԵՆ ԻՐԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԾԱՆԿՈՒՄԻՆ, որ ազգին մէջ ալ ըլլայ ան, Հայ, Ռուս, Պէլոուս թէ Ուքրայնացի:

Գրագէտը այն ժամանակ կրնայ մի-

Չազգային արժեքով գործեր տալ, երբ իր ՀԱՐԱՋԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԸ ՊԱՀԷ, և ՈՉ ԹԷ ՊԱՐՏԱԴՐԱԲԱՐ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԱՊՐՈՒՄՆԵՐ ԿԸ ՀԱԳՆԷ: Եթէ Ութրահայր բանաստեղծը ինքնաբերաբար երգէ ռուսական տափաստանները, կամ ուղղէ կական պարերը, կրնայ սլատահել որ աղուոր ու արժէքաւոր դործ մը տայ, սակայն երբ հրահանգով ստիպուած ըլլայ լռել իր հոգին շարժարող հարցերուն շուրջ, ութրահայրի ժողովուրդի ձգտումներուն շուրջ, ու գրէ, միշտ հրահանգով, Հայոց մասին, այդ պարտաւորութիւնը պիտի ոտանայ, անխուսափելիօրէն, թերթերու յատուկ, թերթերուն վայել լրատուութեան նման բան մը միայն, յանգուար յոգուած մը՝ էթէ բանաստեղծութիւն է գրածը:

Արուեստի աշխարհին մէջ ԶԿԱՆ ԹԱՓԹՓՈՒԹՅՈՒՆԵՐ, ՈՐ ԱԶԴԻՆ ԱԼ ՈՐ ՊԱՏԿԱՆԻՆ ԱՊՐՈՒՄՆԵՐԸ, ԵՐԱՋՆԵՐԸ, ՅԱՒԵՐՆ ՈՒ ՈՒՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԵՐԸ: ԶԿԱՆ մնացուկներ. մնացուկ են այդպէս որակողի մաքին մէջ, իսկ զանոնք անուցանող ազգին համար՝ անմահական դիմապատկեր են, անմահաւորութեան արտայայտիչը եղող գրադէպը, եթէ կարենայ հասնիլ էութեան ակունքին, արուեստի գլուխ գործած մը պիտի տայ. ինչքան ալ փոքր ըլլայ իր ժողովուրդը, ինչքան ալ անծանօթ ըլլայ աշխարհին:

Այդպէս չէ սովետական գրականութեան ու արուեստի «խորհրդերուն» համար, որովհետեւ հիմնական նպատակ է ժողովուրդներու միաձուլումը, ազգերու վերացումը ապագային. ասոր համար ալ կը փնտրեն ՀԱՍԱՐԱԿ ԾԱՅՏԱՐԱՐԸ ԱԶԳԻՆՈՒՆ, ԺՈՂՈՎՈՒՐԻ ԿՐԱՆՈՒՆԵՆ ԱՅԴ ՀԱՍԱՐԱԿ ԾԱՅՏԱՐԱՐԸ ՈՒ ԿԸ ՊԱՀԱՆՋԵՆ ՈՐ ԳՐԱԳԵՆԵՐԸ ԱՅԴ ՀԱՍԱՐԱԿ ԾԱՅՏԱՐԱՐԻՆ ՀԱՍԱՐ ՄԻԱՅՆ ԳՐԵՆ, և ԵՐԲԵՔ ԻՐԵՆՔ ԻՐԵՆՔ ՀԱՍԱՐ, ԵՐԲԵՔ ԻՐԵՆՔ ՆԵՐՔԻՆ ՀԱՐԱՏՈՒԹՅՈՒՆԵՐԸ ԼՈՅՍ ԱՇԽԱՐՀ ԲԵՐԵԼՈՒ ՀԱՍԱՐ: Լսենք Իլիւզովը՝

«Սովետական արուեստը ստեղծուած է ժողովուրդի համար: Նա պէտք է

բարձրացնի, ազնուի, ազնշնչի միլիոնաւոր մարդկանց՝ նոր հասարակութիւն կառուցելու, միաւորելու մասնակցութիւն կամքն ու քանակականութիւնը: Բայց մի՞թէ այդ խնդիրները կարող են կատարել այնպիսի երկեր, որոնք անհասկանալի, անմատչելի են, չեն հասնում հանդիսատեսի, ռեկլամի, ընթերցողի սրտին ու գիտակցութեանը: Իսկ մեզանում դեռեւս յանախ է այդպիսի այնպիսի անհասկանալի քաղաքական անհասկանալի կարծիքի նկատմամբ:

Հագիւ արժէ ապացուցել, թէ այդպիսի հայեացք որքան խորք է մեր հասարակութեան ու խորապէս վտանգաւոր:

«Ինքնարտայայտման ճիւղին ազատութեան» մասին արուած քննարկները, իրենք բերական անհետաքննելի կանգնած», ժողովուրդից բարձր պատկերելու մեծամիտ փորձերը (ժողովուրդը իբրեւ թէ պէտք է մայիս խել կատակի, որպէսզի հասկանայ ճիշտ ուղուց շեղուած մի քանի մարդկանց, երբեմն մոյճիկ պարզապէս շաղկապանների գեղարուեստական մտայնացումների և էսթետիկական «մարտիկներին» ամբողջ խորաքննելով), այս ամէնը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ ամենախելական հակամարդկայնութիւն և ապաշնորհութիւնից ծնուած յաւակնութիւն: (Զակերտումները բառերու, և փակագծեր, Իլիւզովին են, Բ. Փ.):

«Ինքն» գրազը, ասում է Ն. Ս. Խըրուշչովը, իր ստեղծագործութեան տալուստ դատարան է, և միշտ չէ, քանի որ իրական, որը դուր է գալիս մօրը, օգտակար է հասարակութեան համար»:

«Իսկ ո՞վ կարող է արդեւ և գնահատել ստեղծագործութիւնների արժանիքներն ու քննարկելները: Պարտիան ու ժողովուրդը: Եթէ ամէն ոք հասարակութեան վրէժ փաթաքի իր անմահական մաշակներն ու սիւսկեկիսի (ըսել կ'ուզէ երթալայական, Բ. Փ.) գնահատականները, այն ժամանակ լաւ բան մի սպասիր: Կարգ ու կանոնի փոխարէն հասարակութեան մէջ կ'իշխի անարիստական ինքնիշխանութիւնը, որը մենք ա-

լում դեմ ինքն զգալով մեր ճանապարհին»:

Մոռնալով վերքեր իր իսկ ըսածները՝ «Ժողովուրդի» աժնադրություն, հաւնելու ու չհաւնելու իրաւունքներուն մասին, Իւլիշով, քիչ մը վարք կը շարունակէ՝

«Հաւատարիմ լինիմեան աւանդանքին» պարտիան խրաւրդում ու կատարելագործում է արուեստի կուսակցական գեղարուեսթիւնը (ընդգծումը մեզմէ, Բ. Փ.), մեր արուեստը տանելով դէպի կեանքի գլխաւոր ու վնասկանի գեղարուեստական քաջայայտումը: Զի կԱՐԵ-ԼԻ ԶՈՂԱԲԵՐԵԼ ՍԿԱՌՈՒՆՔՆԵՐԸ Ի ՍԵՐԱՆՁԱՎԱԿԱՆ ԷԺԱՆԱԳԻՆ ԺՈՂՈՎՈՐԴԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ, (ընդգծում մեզմէ, Բ. Փ.) չի կարելի ստատել վատ մաշակը եւ վատառոյթ երեւոյթները, չի կարելի յարմարուել դրամը»:

Մէջ բերինք զարձակ երկարօրէն: Մէջ բերինք զարկունութեան ու արուեստին խորթ եղող ելոյթներ՝ դիտենք. ի՞նչ կրնանք ընել. Սովետական գեղարուեստի ու պարտիան են որ շարունակ արուեստն ու դրականութիւնը կը կապեն, կը կապկպեն քաղաքականութեան, ընկերային վարչապետութեան:

Արժէ սակայն ուշադրութեամբ հետեւի մէջբերութեանը, որովհետեւ գրեթէ վերջին, եղբայրակող այս հատուածը լեցուն է հակասութիւններով, դիւրար չէ զոքացնող յայտարարութիւններով, ծիծաղելի սահմանումներով:

Կ'ըսուի այդ հատուածին մէջ, թէ գրագէտը իրաւունք չունի ինքզինք ժողովուրդէն վեր դասելու, ընտրանի համարելու, եւ գրելու իրենց երկեր, ժողովուրդի մասնային համար անհասկնալի երկեր: Սակայն նոյն հատուածի ըստ իրողութեան, կը պահանջուի գրագէտին որ բարձրացնէ, ոգեւորէ, ներշնչէ միլիոնավորներ, մղէ նոր հասարակութիւն մը կառուցելու: Կամ ժողովուրդը կը գիտակցի այդ ճշմարտ հասարակութեան՝ արժէքին եւ այդ պարագային կարիքը չունի գրագէտին բերելիք ճշմարտութիւն, կամ ժողովուրդը չի գի-

տակցիր, գրագէտն է որ կը գիտակցի, եւ ան է որ կրնայ ցոյց տալ ժողովուրդին ուղին, բարձունքները. այդ պարագային կը խորտակուի քիչ առաջնայ արհամարհանքը դէպի գրագէտները, որոնք կը կարծեն եղեր, թէ ժողովուրդը պէտք է նախ խելք կուտակի, որպէսզի հասկանայ իրենց ու գրագէտը կը դառնայ ԻՐԱՆ ԺՈՂՈՎՈՐԴԻՆ ԱՌԱՋ ՏԵՄԵՆՆ, աւելի յստակ տեսող անձնաւորութիւն մը (եւ հոս է արդէն գրագէտին արժէքներէն ընկերայինը):

Ապա, կը մէջբերուի Ն. Ս. խրուչչովի մէջ խօսքը, թէ գրագէտը չի կրնար ինքն իր գրածի արդար դատաւորը լինել: Ո՞ր կարող է, կը հարցուի, որովհետեւ գնահատել ստեղծագործութիւնները արժանիքները ու թերութիւնները, ու կը պատասխանուի՝ «Պարտիան ու ժողովուրդը»: Սոսկական անհատ մը, խրուչչովի կրնայ կարծիք յայտնել գրագէտներուն մասին, առանց գրագէտ մը, կամ գրական ընտանեացի մը ըլլալու (այդ իրաւունքը անշուշտ որ ունի, սակայն ամէն մարդ իրաւունք ունի կարծիք մը կազմելու գրականութեան, արուեստին, գրագէտներու, եւ ամէն հարցի մասին. իր կարծիքը արտայայտելու իրաւունքն ալ ունի. ու կը դուրս գալէ այդ իրաւունքը օգտու կարգիւ տակ), իսկ գրագէտը, արուեստագէտը, Ինք Զի ԿՐԱՆՍԻ ՏԵՄԵՆԵԼ ԼԱԻԸ, ՊԵՏԳԱԿԱՆԸ, ԱՐԺԵՔԱՌՈՐԸ, ԳԵՂԵՑԻԿԸ, ՈՒ ՊԱՐՏԻԱՆ ԿԱՄ ԺՈՂՈՎՈՐԴԻՆ Է ՈՐ ՑՈՑԵ ՊԻՏԻ ՏԱՆ ԱՏԻԿԱ ԻՐԵՆ: Եթէ այս է իրողութիւնը, ալ ի՞նչ կարիք կայ գրագէտներու, արուեստագէտներու. գրագէտները, ներկարարները, եւ նուագածուները կը բաւեն. եթէ բան մը պակաս մնաց, այն ալ կը լրացնեն ռատիոներու եւ հեռատեսիլներու խօսնակները, գերակատարները, սինեմաները, դուռնաւոր նկարներով գրքերը: Զէ՛ որ շատ աւելի դիւրին է գրագէտը մը վարձելու ու անոր հրահանգելը թէ այս գրէ, այն գրէ... չէ՛ որ աւելի դիւրին է ժողովուրդին համար սինեմայի մէջ, ներկարարով արտայայտուած պատմութիւն

մը տեսնելը, քան թէ երկար բարակ կարգալը...

Իսկ եթէ ժողովուրդի կարծիքը դժբաղդ, զբաղանքեան արուեստի հաւանոնց արժանիքներու եւ արժեքներու մասին, ուղիղ է, ուղեցոյց է, ԱՅԴ ՊԱՐԱԳԱՅԻՆ ԻՆՉՊԵՒՍ ԿԱՐԵԼԻ ԵՍՏԱՅԻՆ ԲԱՅԱՆՔԻՆ՝ «չի կարելի սկզբունքները զոհարարել ի սէր անձնական, էականային ժողովրդականութեան»...

Այս տողը, այս յայտարարութիւնը կը նշանակէ, թէ ԺԱՂԱՎՈՒՐԻԸ ԲԱՆՈՒՐՈՎԻՆ ԱՅԻՆ ԲԱՆ ԵՍՏԱՅԻՆ ԿԱՐԵԼԻ, ԿԱՐԵԼԻ ԳԵՆԱՆՔԻՆ ԳՐԱԳԵՆՔԻՆ ՄՈՏ, ՔԱՆ ՊԱՐՏԻՆ՝ Կը նշանակէ, թէ «Պարտիան ու ժողովուրդը» բառերուն մէջ, երկրորդը ձեռի համար դրուած է, եւ ԿԱՐԵԼԻՆ ԲԱՆԱՅԻՆ ԵՍՏԱՅԻՆ ԿԱՐԵԼԻ, թէ պարտիան ոչ միայն դատաւարներէն կը պահանջէ այս կամ այն նիւթերու մասին գրել միայն, այս կամ այն ձեւով գրել միայն, ԱՅԻՆ ՆԱԵԻՆ ԿԱՐԵԼԻ ԳԵՆԱՆՔԻՆ ԺԱՂԱՎՈՒՐՈՒՆԵՐԻՆ ՄԻՐԵԼԻ, ԳԵՆԱՆՔԻՆ ՄԻՐԵԼԻ, ՊԱՐՏԻՆ ՄԻՐԵԼԻ ՈՒ ԳԵՆԱՆՔԻՆ:

Որպէսզի այս մասին ոչ մէկ կատարած չմտայ հին ու նոր գրադէտներու մտքին մէջ, ԻՍԽՆՈՎ ԻՐ ճառը աւարտած է՝

«Մեր ներքաւ կոմունիզմ կառուցելու ծրագիրը, որ ընդունուեց պարտիայի 22-րդ եամագումարում, որոշում եւ որոշելու է մեր գործունէութիւնը այսօր, վաղը եւ գալիք շատ տարիներ: Պարտիայի ծրագրով պետք է ստուգեն իրենց գաղափարական-գեղարուեստական դիրքերը գրականութեան եւ արուեստի գործիչները: ՈՅ ՄԻ ՈՒՐԻՇ «ՄԻՐԵԼԻ» ԻՆՉՊԵՒՍ ԵՍՏԱՅԻՆ ԱՐՏԱՅԻՆ ԶԵՆՈՎ (ըսել կ'ուզէ յուշագրութեան, Բ. Փ.) Ձի ԿԱՐՈՂ ԸՆԴՈՒՆՈՒՆԵԼ ՄՈՑԱՆԻՆՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՆԻՆՈՒՐԱՅԻՆ ԳՐԱՅԻՆ ԿՈՒՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՅ (ընդգծումը մեզմէ, Բ. Փ.):

Հրացաւ. աւարտեցաւ «ունկնդրութիւնը» գրադէտները, արուեստագէտները, կրնան վերադառնալ իրենց երկիր-

ները, իրենց տունները, ու կրնան փառաքանել ՈՐՈՇՈՒՄԸ, Պարտիան, ԻՍԽՆՈՒՄԸ, Կոմունիզմը, Կոմունիզմի կառուցումը: Այդքան: Մնացեալը, Մարդը, իր ցաւները, երազները, ըմբոստացումները, տիրող կարգերուն դէմ իր ծառայումները, իրեն պարտադրուածին դէմ իր ընդվզումները... Կեդրոնացման կառուցումները, հին, նոր, ապագայ... ազատութիւնը, գրադէտին, արուեստագէտին համար կենսական եղող ազատութիւնները, շրջանը, անհատականութիւնը... բոլորը, բոլորը պարտիայի կաթնասուն մէջ, պարտիայի կազմակերպութեամբ, իսկ ինքը, երկրասարդ գրադէտը, նոր սերունդի արուեստագէտը ինչ կը մտածէ: Դեկտեմբերին տեղի ունեցած գրադէտներու համագումարի նախորեակին, ի պատրաստութիւն այդ համագումարին, «Վոլոդի Լիթէրշուրի» պարբերաթերթը հարցարան մը դրկած էր միջին եւ երիտասարդ սերունդի ներկայացուցիչ գրադէտներու: Երիտասարդներուն հարցում ուղղուած էր իրենց կեանքի փորձառութեան, այժմէական նշանակութիւն ունեցող հարցերու, նկարագրերու, եւ բախումներու մասին: Պատասխանները լոյս տեսած են պարբերաթերթի 1962-ի Սեպտեմբերի թիւին մէջ, թիւ 9-ը: Այդ պատասխաններէն, երիտասարդ հեղինակ Վասիլ Աքսէնովի պատասխանէն հատուած մը կը մէջբերենք ստորեւ.

«Ինչ կը հետաքրքրուիմ այն ընթացքով, որում միջոցով կը կազմաւորուի երիտասարդներուն նկարագիրը, Սովետական Միութեան մէջ: Վերջերս ըսկըսած եմ նաեւ հետաքրքրուիմ, ամբողջովին կազմուած նկարագրներուն վերայ ազդող ընթացքով ալ:

Համարային կեանքէն ներս, եւ մարդուն հագին ներս գոյութիւն ունեցող անհատի պաշտամունքի ինքնազգիտումն ու ժիւ յաղթելը, մեր ժամանակի գլխաւոր հարցերէն մէկն է ըստ ինծի: Շատ կարեւոր հարց մըն է կը կարծեմ, գիտութեան եւ կենսաբան միջին գոյութիւն ունեցող յարաբերութեան հարցը: Նոր,

քեզնիքի ինտելիկենցիայի ազնկան կեանքը... հետաքրքրական չէ՞:

Ուրեմն, կոնֆլիկտներ գոյութիւն ունին. կարիքը չունինք հմարելու գանձում...

Ի մտի ունենալով հանգերս գրական-նութեան դաստիարակիչ նշանակութիւնը, գրագէտը պէտք է խօսափի բարոյախօսելէ, ժամտախտէ փախչելու նման հեռու պէտք է փախչի դաստիարակիչ խեղճուկ բարոյագծումներէն:

Անկասկած որ վերջ ի վերջոյ, կեանքը աւելի լաւ ուսուցիչ է քան գրականութիւնը: Առանց պայմաններու հաւատարմութիւն կեանքի նշմարտութեան՝ ատոր մէջ կը գտնուի ապահովութիւնը,

թէ գրագէտը բաժին մը պիտի խաղայ Ապագայ Մարդը ձեւաւորելու աշխատանքին մէջ...»:

Աքսէնովի այս տողերը կարդալէ ետք, կարելի չէ իրաւունք չտալ իրեն. այո, կեանքը աւելի լաւ ուսուցիչ մըն է, քան դրականութիւնը, քան դրականութեան ուղի ցոյց տուող Սթալինը, Յրուշչովը, Իլյինովը, Պարսիան... Ապացոյցը առօր Աքսէնովի մը դոյնութիւնն իսկ է, այսքան տարուայ, կեանքէն դուրս, կեանքէ դրկուած ցուցմունքներէ ու պարտադրութիւններէ ետք...:

Բ. Փ.

(վերջ)

Վերջերս, բուլնեկեան կարմիր Ողիմպոսի բարձունքներէն արձակուած Իլյինովի կծու պատգամներուն եւ անոնց մտահոգիչ բնութիւն առիթով դրուած Բ. Փափազեանի մեծագէտ շահեկան գրութեան ընդհանուր մթնոլորտին մէջ, տեղին է կը կարծենք ու բարձրորդէն դաստիարակիչ՝ արտասովոր անմիջական վարը եզերաբարձր Զարեհի «Եթէ Յորհրդ Գալիլէի երգասաններին» քերթուածը:

ԵԾԹԸ ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԳԱԼԻԼԵՆ ԵՐԳԱՍԱՆՆԵՐԻՆ

Բազում ուղիներով ու հերկերով անցած,
Եւ նաշակած արդէն իմաստութեան
Դառնապատիր պտուղը, — ահա տալիս եմ այս
Խորհուրդները եւ ձեզ, ո՞վ մեր վաղուայ անհաս
Երգասաններ փառքի ու վեհութեան: —

Ահաւասիկ, ո՞վ դուք, իմ առաջին
Խորհուրդը, որ գալիս է կեանքից ու դարերից. —
Զմուռանա՛ք երբեք, երբ հիւսելու լինէ՛ք ձեր երգը շառաշուն,
Որ երգը երկրի՛ց է ահում, եւ ո՛չ թէ ձայներից կամ բառերից:

Երկրորդ խորհուրդը, որ տալիս եմ ձեզ ահա,
Օ՛ր, անշուղտ՝դ՛ պահէ՛ք իրբիւ պատգամ. —
Երգը — ընթացք է ու հուն, ե՛ւ տեղ է, ե՛ւ ռգու աղամանդեայ վահան,
Ե՛ւ բարիք է, ե՛ւ շնորհ ամանձնապատկան: ~

Երբո՛րդ խորհուրդը ձեզ, ո՛վ գալիքի
 Երգասաններ. ~ դարե՛րն են ձեզ հետեւում. ~
 Թէկուզ դարն է ծնում եւ երկիրն է տալիս երգին շունչ ու ոգի ~
 Բայց երգը երկրից ու դարից մի՛շտ երկար է տեւում:

Ուրեմն, ո՛վ գալիքի երգասաննե՛ր,
 Որքան էլ վեհ լինի ձեր ներկան, ~
 Չմոռանա՛ք որ դուք պիտի սերմեր ցանէք,
 Որ լինեն դարից ձեր ~ երկար:

Եւ իմացէ՛ք ուրեմն, որ ո՛չ մի աշխատանք
 Տճնաջան չէ այնքան, որքան ռգու հերկը. ~
 Ի սկզբանն էր բանը, եւ բանն էր ճիշդ ու քանի,
 Եւ ջանքին առնօք էր ~ երգը:

Ուրեմն, ո՛վ գալիքի երգասաննե՛ր,
 Ձեր ռգու տէգերով զրահաւորուած՝
 Տճնեցէ՛ք տճնաջան ու հնչիւններ ցանէ՛ք՝
 Հերկելով հերկերն անցեալի՝ յանում գալիք օրուայ: ~

Եւ ասում եմ ահա ~ ձեզ, որ պիտի երգէ՛ք՝
 Կարգալով մատնան այս խորախորհուրդ, ~
 Խորհուրդ չի բեղունում ապագայի երգը, ~
 Եւ այս է իմ խորհուրդը եօթերորդ...:

Ե. ԶԱՐԵՆՑ

ԱԿՍԵԼ ԲԱԿՈՒՆՑ

Գրեց՝ Լ. ՄԳՐՏՁԵԱՆ

ԳԼՈՒԽ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

ԲԱԿՈՒՆՑԸ ՈՐՊԵՍ ԳՐԱԿԱՆԱԳԷՏ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿ

Տարակոյս չկայ, որ ամէն մի գրող ստեղծագործում է իր գրական ըմբռնումների համաձայն եւ ամէն կերպ ջանում է հիմնաւորել այդ ըմբռնումները՝ կամ իր ճանապարհով խորանալով գրականագիտական ոլորտում, կամ թէ հրմտութիւն կուտակելով գրականագիտական դանդաղան տեսութիւնների հետ չլրկուելով, Գրողը կարող է զբաղուել միայն իր ստեղծագործութեամբ՝ իր ըմբռնումները կիրառելով այնտեղ, կամ հրապարակել իր մտածումները այդ առթիւ ու գրանով ազդել միւսների գրական ըմբռնումների վրայ։ Խորհրդային իրականութեան մէջ շատերը հանդիսաւոր յայտարարութիւններ են ունեցել, մամուլի մէջ բռնկելով հանդէս են եկել իրենց տեսակէտների պաշտպանութեամբ, ուրիշներին յանձնարարել են ընթանալ այդ տեսակէտների ուղիով, իրանք իրենք անկարող են եղել կիրառել սեփական դրոյթները։ Շատ քչերն են բաւարարուել զուտ ստեղծագործութեամբ, առանց իրենց ըմբռնումները շեշտուած կերպով ձեւակերպելու։ Դրանցից էր Բակունց։

Միւսներից բաւական տարբերում է Ձարենցը։ Նա եւ ստեղծագործել է, եւ տեսակէտներ յայտնել, եւ գրել, եւ ճառել։ Այնպէս որ այժմ կան բաւական շատ գրաւոր տուեալներ, որոնց օգնութեամբ ռեւէ մէկը կարող է ծանօթանալ նրա գրականագիտական ըմբռնումներին եւ առանց նոյնիսկ նրա երկերը կարդալու՝ դադարաւ կազմել այդ երկերի բովանդակութեան մասին։ Այդպէս չէ Բակունցը։ Նրա ըմբռնումներին տեղեակ լինելու համար պէտք է անպայման կարդալ իր երկերը։ Ինչո՞ւ է այդպէս։ Մի՞թէ Բակունց ի վիճակի չէր ձեւակերպելու իր մտածումները տեսական հարցերում։ Կարող էր, թերեւս բոլորից աւելի յաջող կերպով։ Բայց այդ պատեհութիւնը նրան չտրուեց։

Նախաերեսնական թուականներին մթնոլորտն այնպիսին էր, գրականութեան գնահատման սկզբունքը այնպիսի էլակէտ ունէր եւ այնպէս էր զբոսած, որ պարզապէս անհնարին էր որեւէ ազատ կարծիք հիմնաւորել ու զարգացնել, եթէ դա չէր մտնում ընթացիկ կադաւրի մէջ։ Բակունցը բարեխղճ ըս-

սեղծագործող էր եւ չէր կարող ընդունուած հիմունքներով վէճի բռնուել գրական հրապարակի իշխանների հետ: Դա կը լինէր զոնքիչոտութիւն: Իսկ Ջարնեց միշտ հնարաւորութիւն ունէր, մանաւանդ առաջին տարիներին, որովհետեւ սկզբունքով պրոլետարական դրականութեան ապագային հաւատում էր, միայն այնպէս էր, որ տակաւին դրա ժամանակը չէ: Եթէ նա կրթոտ կերպով մասնակցում էր բանավէճերին, դա այն պատճառով էր, որ տարբեր մարդիկ տարբեր պատկերացում ունէին ստեղծուող կամ ստեղծուելիք պրոլետարական գրականութեան տարողութեան ու բնոյթի մասին: Բակունցի համար այդ դրոյթը, դատելով իր վարմունքից, վիճելի սահմաններից դուրս էր:

Եթէ նախաբանական թուականներին Բակունց կամաւոր կամ հարկադրեալ լռութեան էր դատապարտուած՝ իր գրական տեսակէտները լայնաձեւելու համար, ապա յետերեսնական թուականներին բացուած ասպարէզը որոշ պատեհութիւններ ընձեռնեց, բայց գրողն այնքան էր միտնուած ստեղծագործական ծրարներին մէջ, որ պարզապէս պէտք չհամարեց ուշք դարձնել տեսական բողոքողութեան վրայ: Երբէք է, այդ թուականներին կազմակերպւում էին յաճախակի դրական վիճաբանութիւններ, այս կամ այն հարցի վերաբերեալ հաւաքաբար կարծիք էին պարզում, բայց դրանք այնպիսին չէին, որ լուրջ շահագրգռութիւն ստեղծէին: Բացի այդ, ժամանակը շատ կարճ եղաւ, որպէսզի Բակունցը եւս հասցնէր իր գրական հանդանակը ամփոփ կերպով ձեւակերպելու: Այդ անագաւառում բացը իրենտ զգալի է:

Թէեւ Բակունց հնարաւորութիւն չունեցաւ իր գրականագիտական հայեացքները իր իսկ բառերով յայտնի դարձնելու, այդ նոյն բանը նա արեց իր գործով եւ շրջապատի վրայ ունեցած ազդեցութեամբ: Գործը, անշուշտ, մեղմ էր եւ ամէն ցանկացողի տրամադրութեան տակ է: Իսկ նրա ազդեցութիւնը կատարուեց երկու ճանապարհով՝

անհատական եւ ուսումնասիրական-հրատարակչական: Նրա մասին պատմող յուշագիրները մեծ ակնածանքով են խօսում իր նկատմամբ, թէ ինչպէս նա հրատարակեալ ընտրում եւ խրախուսում էր երիտասարդ գրողներին՝ նրանց ճանապարհ ցոյց տալով: Արդէն չենք ասում ստեղծագործական ազդեցութեան մասին:

Բակունց, ինչպէս յիշեցինք սոյն գրքոյի նախորդ գլուխներէջ մէկում, կատարել է հրատարակչական-խմբագրական աշխատանք: Նրա կատարած ընտրութիւնն անպատճառաւորապէս է: Կարծես թէ նա այդ արել է՝ ի լրացումն սեփական ստեղծագործութեան, այսինքն այն, ինչ որ դրուած է վաղուց ուրիշ գրողների ձեռքով եւ Բակունց կ'ուզենար, որպէսզի ժամանակակից ընթերցողի կողմից կարգացուէր իր սեփական ստեղծագործութեան նման, — ինչով ընարել եւ հրատարակել է՝ իր ուսումնասիրական մեկնաբանութիւնը կցելով: Այդ ոչ ընդարձակ ուսումնասիրութիւնները չօգտփել են զարմանալ Բակունցի գրականագիտական ըմբռնումները, որոնք անփոփոխ կերպով բխում են իր աշխարհայեացքից (ինչպէս, օրինակ, Գոգոլի «Տարսա Բուլբա»-յին կցուած առաջաբանը, Ալգեկցու «Աղուէսագիրք» առակների ժողովածուին կից նախաշաւիկ-առաջաբանը):

Սակայն Բակունց այդ բնագաւառում գրադուել է նախատուր Արտիկանի կեանքի ու գործի դնահատմամբ — անմիջականօրէն: Արտիկանը գիւղացու դասակ էր, աչքի էր ընկնում իր ձիրքերով, Դորպատի համալսարանի պրոֆեսոր Պարրոտի հետ առաջին անգամ բարձրացաւ Արարատ լեռան գագաթը, իսկ այնուհետեւ վեց տարի եղաւ Դորպատում, գիտելիքներ ձեռք բերեց, վերադարձաւ Հայաստան եւ լծուեց ազգային գործունէութեան՝ կրթական, գրական, հասարակական: Բայց 1848 թուի Ապրիլին տնից անյայտ կորաւ՝ իրենից յետոյ թողելով գրական որոշ ժառանգութիւն, որը մեծապէս ազդեց այն ժամանակ-

ուայ կովկասահայ մշակոյթի ձեւաւորման վրայ: Արքեպիսկոպոս անյայտանալուց յետոյ՝ զանազան զբոյցներ տարածուեցին նրա մահուան մասին:

Բայց Արքեպիսկոպոսի մի աւելի արմատացած զրոյթ աւանդութիւն զարծաւ, ըստ որի՝ նա եղել է Հայաստանում ցարիզմի տիրապետութեան ջերմ պաշտպանը, ուստի արքեպիսկոպոսի մահը: Այդ զրոյթին թերեւ զէմ բանալէճեր շատ եղան: Բակունց եւս խառնուեց վէճին եւ 1932 թուին տոնածին զրոյթով լոյս ընծայեց «Ռաշադար Արքեպիսկոպոսի անյայտ բացակայումը» (արխիւային նոր վաւերագրերի եւ անյայտ նամակների հիման վրայ) վերնագրով պատմա-բանասիրական ուսումնասիրութիւնը: Բակունց առաջ քաշեց Արքեպիսկոպոսի անյայտացման մի նոր բացատրութիւն: Ըստ նրա՝ Արքեպիսկոպոսը յուսախար լինելով աշխարհից, որ առաւելան իշխանութեան դադուքարարական քաղաքականութեան պատճառով վիժեց հայկական ազգային տենչանքների իրագործումը, անցել է արեւմուտք՝ 1848 թուի եւրոպական յեղափոխութեան պղծեցութեամբ: Դա աւելի շուտ պատմա-քաղաքական բնոյթի հարց էր, քան գրականագիտական: Բայց Բակունցն ուզում էր հերքել Արքեպիսկոպոսի վարկարեկող նախապաշարումը եւ զրա համար իր ժամանակ այդ ենթադրական հէքը գտաւ: Արքեպիսկոպոսի անյայտացման մասին Բակունցի վարկածը փաստերով չհիմնաւորուեց, ընդունելութիւն չգտաւ, սակայն Արքեպիսկոպոսի անձի ու գրականութեան վարկափրկումը գրական դեր խաղաց գրականութեան ժողովրդայնութեան ըսկրզբունքը ընդունելի դարձնելու տեսակէտից: Բակունցն էլ առաւելապէս այդ էր հետապնդում, որովհետեւ Արքեպիսկոպոսի ճանաչում ու գնահատում էր նրա գրականութեան ժողովրդայնութեան համար եւ այդ գրականութեան ոսպնակով էր տեսնում նաեւ նրա անձը ու աշխարհայեացքը: Բակունցի արքեպիսկոպոսական զրոյթը հերքելու համար, Հայկումնում երբեմնի զեկաւարութեան մաս

կազմող սակաւթիւ մտաւորականներից մէկը՝ Աշոտ Յովհաննիսեանը, որ մինչեւ վերջին տարիներս էլ ապրում էր Մոսկուայում պատուաւոր աջուրի վիճակում, 1933 թուին հրատարակեց մի գիրք, - «Արքեպիսկոպոս, 1804-1848» վերնագրով: Անշուշտ, հարկ չկայ այդ գրքի զրոյթներ ներկայացնելու, բայց անպայման պէտք է մէջբերել գրքի աւարտական տողերը, որոնք մի տեսակ շարագուշակ նախազգուշացում են Բակունցի համար, -

«Ասում են՝ աւարտելով այս գրքը, ընկեր Ակսելը ձեռնարկել է գրելու մեր մի վէպ Արքեպիսկոպոսի մասին, գործ, որին սպասում են սրտատրուք գրական մեր բարեկամները: Թուում է, թէ ինչ որ թիւրիմացութիւն կայ այստեղ: Վէպը Արքեպիսկոպոսի մասին գրուած է արդէն: Ակսելը եւ, որ «մեր» վէպը հին գեղարուեստական փոխակերպումն է լինելու միայն, ինչպէս եինը՝ Արքեպիսկոպոսի մասին պատմուող հմտեայ լեզունը է միայն՝ մեր փոխակերպութեամբ: Կասկած չկայ, որ ապօրինական, բայց յապաղած փորձ է այս՝ «փրկելու» քրատար Արքեպիսկոպոսին: Փորձը վրիպել է եւ պիտի վրիպէր, անկասկած: Սակայն տարաւելով այդ փորձով՝ երիտասարդ գրագը կատարում է գաղափարական այնպիսի գալարումներ, որ հարկ կայ, անշուշտ, հագ տանել իր իսկ անձի եւ եռանդի փրկութեան»:

Բակունցը յամտեց իր «ասպետական փորձ» մէջ, Արքեպիսկոպոսի մասին վէպը, թէեւ անաւարտ, գրեց, ամէն աւելի ժողովրդականացրեց Արքեպիսկոպոսին, գրականութիւնը եւ աշխարհայեացքը: Բայց ոչ ոք ի վիճակի չեղաւ փրկելու նրա «անձը եւ եռանդը»: Որովհետեւ հետեւ այդ անձը իր եռանդը օգտագործում էր իր իսկ ըմբռնումների պաշտպանութեան համար: Արքեպիսկոպոսի այն նեցուկներից մէկն էր, որի միջոցով Բակունց կարող էր հիմնաւորել գրականութեան ժողովրդայնութեան իր ըմբռնումը:

մը: Արուսեանի անունը նա պանծացրեց նոյնիսկ Ռորհրդային Գրողների Համաժողովին հանդէսէն: Առաջին համադումարի ամբիոնից՝ 1934 թուի Օգոստոսին: Այդ եւ յարակից հարցերի բակունցեան ըմբռնումը պարզելու համար մէջբերում ենք մի հատուած Բակունցի ունեցած սուսեալ ելույթից, —

«...Ի՞նչ է եղել մեր անցեալը: Ես չեմ յիշատակի ոչ անցներ, ոչ էլ սպասակալ տարիքներ: Ես կը յիշեցընեմ միայն Ալեքսէյ Մաքսիմովիչ Գորկու կատարելապէս ճշմարիտ հետեւեալ խօսքերը, — «Մենք, այսինքն՝ ռուսական գրականութիւնը, ռուս գրողներս իրաւումէ չունենէք անտեսելու ազգային փառամատենութիւնների գրական ստեղծագործութիւնը միայն այն պատճառով, որ մենք աւելի շատ եմք: Արտիստի արժէքը չափում է ոչ թէ քանակով, այլ որակով: Եթէ մենք անցեալում ունեցել ենք հսկայ Պաշկին, ապա այդ չի նշանակում, որ Հայերը, Վրացիները, Թաթարները, Ռկրայնացիները եւ միւս ժողովուրդներն ընդունակ չեն տալու մեծ վարպետներ գրականութեան, երաժշտութեան, նկարչութեան, նարտախաղերի քանակական քանակաւ»:

Հանդէս եկողներից շատերը խօսում էին անցեալի ազգային կուլտուրայի մեծ գրողների մասին: Մակայն մախիմ քանտում՝ եին, ցարական Ռուսաստանում, այդ քաղաք ժողովուրդները չէին էլ կարող տալ այնպիսի եսկաներ, ինչպիսին է Պաշկինը: Պաշկինի ծագական տարիների կայսրութեան ծայրերկրներում դեռ որսում էին պատժիչ արշաւները՝ բերի քանդութիւնները: Այդ փոքր ժողովուրդները մի լուծը փոխում էին միւսով: Եւ նուաճուելուց յետոյ, փոքր ժողովուրդներն ընթանում էին հողերու ազատացման ուղիով, կրկնակի լծի տակ՝ ռուսական եւ իրենց հայրենի բուրժուազիայի լծի տակ: Երկու օրինակ բերեմ:

Մեր գրականութեան հիմնադիր Ա. Բաշկինը (19-րդ դար) մի գարնանայի

դէմք է ոչ միայն իր ունեցած գրական նշանակութեամբ, այլեւ իր կեանքի ու զինով: Նա տեսել է պարսկական տիրապետութիւնը, պատահաբար մտել է Գորկու կատարելապէս, եղել է Գեօքչիլի շրջապատող հասարակութեան մէջ, ծանօթ է եղել ժուկովսկու հետ եւայլն: Հայաստան վերադառնալով՝ նկատելով առաջինն գաղանային ռեժիմի էպիսոյալում, նա անհետ կորաւ: Մնաց միայն մի աւանդութիւն՝ «սեւ կապի» մասին եւ նրա նոյնքան առաւելական գերեզմանի մասին Օլտոսեան երկրում: Նրա գրքերը վկայում են, որ հայ ժողովուրդի գարգացման նարմալ պայմաններում Ա. Բաշկինից դուրս կը գար եթէ ոչ Պաշկին, յամենայն դէպս մի մեծ գրող: Եւ մի՞թէ Վրաստանի, Ռկրայնայի եւ այլ երկրների պատմութեան մէջ քիչ են այդպիսի գարնանայի դէմքեր:

Վերցնենք Միքայէլ Նալբանդեանին: Նա նոյնպէս խոշորագոյն դէմք է հայ գրականութեան մէջ, Բակունցիին, Օգոստին Բաքեկեանը, կապ է ունեցել Հոնդոնի պրոպագանդի գործի հետ եւայլն, եղել է դեմոկրատիկ գրականութեան հիմնադիրներից մէկը: Նա նստել է Պետրոպոլսկի բերդում եւ գեռուել է այնպէս, ինչպէս գեռուել են այդ տաճարականի քաղաքային դէմքերը:

Այս օրինակները բերելով, ես գում եմ տեսել, որ միայն այժմ մենք հնարաւորութիւն ունենք մտնելու մեծ գրականութեան առաքելքը, որովհետեւ Հոկտեմբերեան յեղափոխութիւնը մեզ հնարաւորութիւն տուեց արագ տեմպով մտնել գրականութեան մէջ այն, ինչ որ ասաց այստեղ Ալեքսէյ Մաքսիմովիչը:

Վերջին կէտում, անուշա, Բակունցի վստահութիւնը վաղաժամ էր, որովհետեւ հետեւ հենց ինքը մի քանի տարի անց, դժբախտաբար, գոհուեց այնպէս, «ինչպէս գոհուել են իր ժամանակի բոլոր պայծառ դէմքերը», եւ Հոկտեմբերեան յեղափոխութիւնը չխախտեց ցարական սկզբունքը՝ փոքրերին ու լաւերին ճշգրտելու բնադաւառում: Բայց նա Արուսեանի

հանին ու Նալբանդեանին ակնածանքով լինելով, ցոյց էր տալիս, թէ ով է ինքը եւ ինչպէս է մտածում: Նոյն ելոյթում Բակունց ցուցաբերում է նաեւ համա-
մարդկային դրականութեան նկատմամբ իր ակնդէմ եւ հարազատութիւնը: «Եւ հայ գրող լինելով, – ասում է նա, – իմն եմ համարում Տարաս Շեւչենկոյին, նոյն-
պէս հարազատ, ինչպէս Քոմսանեանին: Եւ Ռուսթաւելուն համարում եմ ինձ հարազատ նոյնպէս գրող, ինչպէս Քո-
րենայուն: Նա մեր ընդհանուր գանձն է»: Դրանք ոտով հանդիսաւոր խօսքեր չեն, այլ բնութեան Բակունցի խորը հա-
մոզմունքից եւ նախասիրութիւնից:

Երբ խօսք է լինում դրականութեան ժողովրդայնութեան մասին, սովորա-
բար այն կարծւում է մի ինչ որ նախա-
կան, անձնակ, միշտ նոյն մակարդակի վրայ մնացող անճաշակ հեքիաթաւո-
նութիւն: Բակունց այդպէս չէր հասկա-
նում, որովհետեւ անձնական փորձով դիտէր, որ կարելի է մշակման կատար-
նելը հասնել, միշտ պահելով ոգու ժո-
ղովրդայնութիւնը: Այդ հարցի պատաս-
խանք որոշ չափով կարելի է գտնել նոյն ելոյթի հետեւեւել հատուածում, –

«Հակադասական հետաքրքրութիւն եմ մերկայացնում ժամրի հարցերը: Դրա
ւնախն քիչ խօսուեց: Ազգային գրակա-
նութիւնների հիմնական քերութիւններն
եւ համարւում այն, որ գրականութիւն-
ները ենթարկւում են այն ձեւերի ազդե-
ցութեանը, որոնք արդէն յաղթանարել
են խառն վարպետները: Այժմ ոչ ոք չի
կարող գրել այնպէս, ինչպէս Ռուսթա-
ւելին: Եւ այսպէս կ'աւելի՛ 18-րդ եւ
20-րդ դարերում որեւէ հայ կամ ոչ հայ
վարպետի յաղթանարած ձեւերը յա-

մախ, ընդօրինակումների շնորհիւ, խո-
չընդոտ են համդիսացել գրական մեր ձե-
ւերի արագացման համար:

Ո՞րտեղ է ուրեմն քերութիւնը ու-
ղին: Այդ ուղին է՝ վերադարձ դէպի ըս-
կըզբնական աղբիւրները, դէպի ժողո-
վրդական ստեղծագործութիւնը: Եւ
աչքի առաջ ունեւ ոչ թէ վերադարձ դե-
պի ժողովրդական ստեղծագործութեան
հիմ աղբիւրները, դէպի ֆոլկլորը, –
թէպէտ ֆոլկլորն եւս ապրում ու գար-
գանում է, – այլեւ դէպի ժողովրդական
ստեղծագործութեան բուն աղբիւրները:

Մեծ հետաքրքրութիւն է մերկայա-
ցնում գեղարուեստական պատմական
խրոնիկի ժամրը: Այդ տեսակէտից մեծ
արժէք ունեն հակադասական քանակա-
թեամբ հայկական պատմական խրոնիկ-
ներ, որոնց չի օգտագործել գեղարուես-
տական գրականութիւնը: Մեր գրողնե-
րի պարտականութիւնն է՝ վերանայել
դրանց, ուսումնասիրել, վերցնել նրանց
էպիկայից, խստութիւնը, լեզուի
գունեղութիւնը, արտայայտութիւնների
նոյնութիւնը եւ քառերի մեծ տնտեսու-
մը, որ չափազանց բնորոշ է գեղարուես-
տական խրոնիկի համար»:

Թէեւ Բակունց ուղղակիօրէն չի ձե-
ւակերպել իր դրականագիտական ամ-
բողջական ըմբռնումները, սկզբում յի-
շած պատճառներով, այնուամենայնիւ,
նրա թողած մի շարք ուսումնասիրու-
թիւնները, յօդուածները եւ բանաւոր
ելոյթները որեւէ կասկած չեն թողնում
նրա նախասիրութիւնների նկատմամբ,
միայն թէ հանգամանակից խորութեամբ
չեն լուսարանում ամէն բան: Դրա ար-
տացողումը, սակայն, կարելի է դանել
նրա դործի մէջ:

ԳԼՈՒԽ ՈՒԹԵՐՈՐԴ ԲԱԿՈՒՆՑԻ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌՈՒԹԵԱՆ ԲՆՈՑԹԸ

Բակունցը այն գրողներից չէր, ո-
րոնք իրենց կեանքի միակ կողմն ու
նպատակը տեսնում են միայն գեղար-
ուեստական երկեր յօրինելու մէջ եւ կամ

բոլորովին հեռու են մնում իրենց շրջ-
նապատող հասարակութեանը յուզող
պատմական շարժումներին անմիջապէս
մասնակցելուց, դերազանցապէս գրադ-

ւում են այդ շարժումների նկարագրումը՝ թեմամբ, կամ թէ՛ այդ հարցերով հետաքրքրւում են ի միջի այլոց: Նա համեմատաբար ուշ մտաւ արհեստով գրողների շրջանակը: Անշուշտ, դրա համար կային իրենից անկտփ առարկայական պատճառներ: Բայց այդ պատճառների կողքին անուրանալի է նաեւ այն, որ Բակունցը ունէր բաղձակողմանի կարողութիւններ եւ հետաքրքրութիւններ, ուստի նրա համար գիւրբին չէր մէկ շարժումով ճշդել իր կեանքի ամբողջ գործունէութեան ասպարէզը, քանի որ բոլոր ասպարէզներն էլ մատչելի էին եւ հրապուրիչ: Նա իր աշխատանքային կեանքի դպալի ժամանակահատուածում պաշտօնավարեց որպէս գիւղատնտես, ինչ որ վկայում է նրա զրտկան յատկութիւնների մասին: Բայց Բակունցի ամբողջ կեանքում վառ մնաց նաեւ հանրային գործունէութեան սէրը, սկսած պատանեկան տարիքից մինչեւ ողբերգական վախճանը:

Յիշենք, որ 1917 թուին էջմիածնի ձեմարանն աւարտելուց յետոյ նա մտադիր էր կրթութիւնը շարունակել նոյն հաստատութեան լաբորանական բաժնում, դիմեց այդ առթիւ եւ ընդունուեց, բայց աշխուհետեւ մտնելով հանրային կեանքի ոլորտը, այնտեղ դանելով իր տարերքին յարմար միջավայրը, այլեւս հրաժարուեց նախկին մտադրութիւնից: Հետագայում զգալիորեն այլ կերպ դասաւորուեցին: Հայաստանը խորհրդայնացում: Հանրային կեանքը ուրիշ սկզբունքների վրայ հիմնուեց: Այդ պայմաններում Բակունցի նման մարդկանց համար տրամադրելի բաց ճանապարհ չկար: Նա դարձաւ դիւղատնտես՝ հանրութեան հետ այդ ձևով կապուելու համար: Սակայն աստիճանաբար, յաղթահարելով ամէն կարգի դժուարութիւններ, ճնշումներ եւ տնտեսական միջոցաւորումներ, նա միջոցաւ գտաւ իր ուղին, ճիշդ է այս անգամ գտաւ մշակութային բնագաւառում, բայց եւ այնպէս լիովին շնչելով հանրային ասպարէզի օդը՝ նրա մշտկութային-հասարակական գործունէութիւնը

նր իր բովանդակութեամբ դուրս էր գալիս նեղ-մասնագիտական շրջանակներից, ընդգրկելով յաւելի աւել հորիզոններ, դրանով իսկ հակակշռի ենթարկելով քաղաքական ու մշակութային բռնատիրոջների ոչ շինարար գործերը:

Բակունցի հանրային գործունէութեան ընդլայնումը որոշելու համար՝ հարկուոր է կանգ առնել 1923 թուին Հայաստանում տեղի ունեցած որոշ կարգի դէպքերի վրայ: Այդ դէպքերը յատուկ չեն միայն Հայաստանին, այլ բոլորում են այն ժամանակ նորկուէկ կոմունիստական իշխանութեան կողմից ամենուրեք գործադրուող հետեւողական քաղաքական-նութիւնից: Մոսկուայի կոմունիստական կենտրոնը դէպքի ուժով տապալելով անկախ Հանրապետութիւնների գեմուկրատական կարգը, վտարանդի դարձրելով այդ Հանրապետութիւնների դեկափար ու մարտական տարրերին, փաստօրէն արգելելով քաղաքական միւս բոլոր կուսակցութիւնների գործունէութիւնը, — աշխատում էր իրեն յատուկ եղանակներով կատարուած իրողութեանը տալ կեղծօրինական ձեւակերպում: Թէեւ դեմոկրատական ու սոցիալիստական կուսակցութիւնների ղեկավար տարրերը անցել էին արտասահման, բայց երկրում գեռու մնում էին մեծ թիւ կազմող կուսակցական դանդաղներ, որոնք չնայած որ բացարձակապէս զուրկ էին գործելու կարելիութիւնից, բայց եւ այնպէս իրական ու իրաւական պոտենցիալ ուժ էին համարւում՝ տրեւալ կուսակցութիւնների գործնական գոյութիւնը շարունակելու եւ այս կամ այն ծրագիրը իրագործելու համար: Կոմունիստական իշխանութեան համար մահաւանդ տեսանկյուն էին սոցիալիստական կուսակցութիւնները, որոնք շատ դէպքերում Նրկորդ Ինտերնացիոնալի անգամ էին եւ որոնց ձայնը կարող էր որոշ նշանակութիւն ունենալ միջադպային աշխատաւորական կողմակերպութիւնների մէջ: Ուստի բոլոր միջոցներով, կոմունիստներին յատուկ թաւերայնութեամբ, կազմակերպւում էին

«կամաւոր ինքնալուծարքումներ» եւ դըրտնեց մերագրութեամբ ոչ-կոմունիստական կուսակցութիւններէ երկրում մնացած զանդուածներին: Այդ ձեւի յայտարարութիւնները Անդրկովկասում ձեւակերպուեցին 1923 թուի ամռանն ու աշնանը: Այսպէս, նոյն թուի Յունիսի 12-ին յայտարարուեց Հայ Սոցիալ-Դեմոկրատական Հնչակեան կուսակցութեան «ինքնալուծարքման» մասին: Օգոստոսին, տեղական ժողովներէց յետոյ, Վրաստանի «չարքային մենչեւիկներ», որոնք իրր թէ խարուել էին «սոցոլներէն» կողմից», - յայտարարեցին իրենց «ինքնալուծարքման մասին»: Նոյն Օգոստոսին Բաքուում Հրապարակուեց «Նախկին մուսուլմաններին» յայտարարութիւնը՝ «Մուսուլմ» կուսակցութեան «ինքնալուծարքման» մասին: Այդպիսով, հերթը հասաւ հայ իրականութեան մէջ ամենաուժեղ եւ հե-

ղինակաւոր կուսակցութեանը՝ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեանը, որպէսզի նա էլ «ինքնալուծարքուի»: Եթէ միւս կուսակցութիւններէ որոշ թիւ կազմող զեկազարները երկրից հեռանալով կը ստրուեալ էին մայր ժողովրդից եւ դատնում քաղաքական-զաղափարական խմբակցութիւններ, թի քիչ տարրեր էր Դաշնակցութեան վիճակը: Մայր երկրից դուրս, դժբախտ դէպքերի բերումով, խմբուել էին հայկական հոծ զանգուածներ, որոնք սնում եւ աւելի էին ամրացնում իրենց իդէալի թարգման Դաշնակցութիւնը: Կոմունիստներն ամէն տեղում աւելի էին բաղձապատկում իրենց միջոցառումները՝ Դաշնակցութեանը հարուածելու համար: Մինչեւ այժմ էլ Հարուածելու համար: Եւ այդ քաղաքականութիւնը:

Լ. Մ.

(Շար.)

ԴԷՊՅԵՐ ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷՆ

Ծիծաղ առուցանող արկածներով կարուստ եղած է կատակերգակ գերասան Պեն-լիսանի կեանքը:

Սիրահարի մը դերը կը խաղար, կատակերգութեան մը մէջ. ամուսինը յամիրած տուն պիտի վերադառնար. ու ինչ, պստուրտելի տեղ չգտնելով, սեղանի մը տակ պիտի մտնէր, որուն վրայի ծածկոցը պիտի ըլլար գինգ պակազը՝ կատաղած ամուսինն տեսադուրսնելն:

Որոշուածին ճմառ, ճիշդ ատենին, կիծը կը պռապ.

- Ամուսինս կու գայ, շուտ պահուրտէ. մտիք սեղանին տակը:

Պենլիսան կը մտնէ սեղանին տակ, կիծը կը շարունակէ սեղանին ծածկոցը, ամուսինը ներս կուգայ կատաղած, կը պռապ.

Կիծը կը պառսէ որ Պենլիսան դուրս ելլէ սեղանին տակէն եւ շարունակէ խաղը. աչ մէկ շարժում սեղանին տակէն: Դերասաններն կը շտապան սեղանին շուրջ. կը խօսին, «ամուսինս գնաց» կ'ըսեն ի զուր... աչ մէկ շարժում: Մէկ երկու ամբամ եւս մտնելով, հետեւանալով սեղանին, «Այ կրնաս ելլել, տունը մարդ չմնաց» ըսելէ ետք, տեսնելով որ սեղանին ծածկոցը տեղէն չի շարժիր, գերասանուհին, չզայնացած, կը քաշէ սեղանին ծածկոցը ու

- Դուրս ելիք, պէ, կը պռապ:

- Ինչպէ՞ս կրնամ դուրս ելլել, կը ծայրէ սեղանին տակէն դժբախտ Պենլիսան, երբ սեղանին տակ մտած ծանախկո, տարատես ամբողջ գամի մը անցնելով, վերէն վար պատահած է...:

ԹԱՏՐՈՆ ՈՒ ԲԵՄԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ

«ՎՈՒԲՈՆԷ»Ի ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄԸ

Հ. Ե. Ընկերակցութեան Վ. Փափազեան թատերախումբը, ղեկավարութեամբ Պրն. Պ. Ֆադեանի, 1963 Մարտ 16-ին, Յովակիմեան-Մանուկեան վարժարանի Գ. Նիւլպէնկեան սրահին մէջ ներկայացուց Եէլքսրիբի ժամանակակից Պեն Ճոնսընի «Վոլքոնէ» (Աղուէսը) կատակերգութիւնը:

Հեղինակը.— Անգլիացի բանաստեղծ-թատերագիր Պեն Ճոնսըն ապրած է 1572-էն 1637: Դասական ամուր կըրթութեամբ մը, արկածներով լի կեանքով, Ճոնսըն եղած է նոյն ասան գիտակից արուեստագէտ մը: Մինչեւ անգամ իր դարուն, երբ զազմաթիւ էին յաջող քնարերգութեամբ թատերակներ գրողները, Ճոնսըն եղած է ուշագրաւ. իսկ որպէս բանաստեղծ՝ ունեցած է իր դրպոնց ու հետեւորդները, որոնք հպարտօրէն կը կոչէին իրենք զիրենք «Պենի ցեղախումբը»:

Իր առաջին յաջողութիւնը 1598-ին տեղի կ'ունենայ, «Ամէն մարդ լաւ տըրամադութեան մէջ» կատակերգութեամբ: Թէեւ երկու հատ ալ դասական ողբերգութիւն գրած է, սակայն բարբերու հեղինակը պարունակող կատակերգութիւններով է որ համաբաւոր է աւելի, որոնց մէջ իր գլուխ գործոցը կը համարուի «Վոլքոնէ» (Աղուէսը), գրի առնուած 1606-ին:

Թատերակը.— Ներկայացուածը ամբողջական թատերակը չէր, այլ մէկ փոփոխիչը, որուն մէջ պահուած էր անշուշտ հիմնական մասը նիւթին՝ շահագործումը մարդկային ընչաքաղցութեան, Վոլքոնէի (Պերճ Ֆադեան) եւ իր ծառային Մոսկայի (Գրիգոր Սամբան) կողմէ, շորթելու համար նը-

ւէրներ, դրամ, մինչեւ անգամ ոմանց կիներ:

Վոլքոնէ (Թորոս Սարգիսեան), Քորվինո (Վահրամ Իշլէմճեան), Քորպաչիո (Գէորգ Սողոմոնեան) իրար հետ կը մըցին, իրար չէզոքացնել կ'աշխատին, Վոլքոնէի մտերիմն ու սիրելին զառնալու համար, անցնելու համար անոր կտակին մէջ, որպէս գլխաւոր, կամ միակ ժառանգորդ: Իսկ համալուր Գանիա տիկինը (Ասողիկ Պատմանեան) կը փորձէ ուղղակի հարստութեան աղբիւրին, Վոլքոնէի տիրանալ, ամուսնանալով անոր հետ, նոյնիսկ անոր մահամեծ կարծուած ժամանակ: Քորպաչիոյ յանձն կ'առնէ մինչեւ անգամ Վոլքոնէն նշտնակել որպէս իր ժառանգորդը, զըրկելով իր դաւակը Լէօնէն (Մանուէլ Մէնէկիշեան), իսկ Քորվինո անձամբ կ'առաջնորդէ իր կիներ Քորմպան (Ասողիկ Գասպեան) Վոլքոնէին ննջաօնեակը, յուսալով որ այդ ձեւով կ'արագանայ անոր մահը:

Վոլքոնէի եւ Մոսկայի աղուխային խաղերը գրեթէ մէջտեղ կ'ելլեն, Լէօնէի պատճառով, որ օղնութեան կը փութայ Քորմպայի, կ'ապատէ զայն Վոլքոնէի ձեռքէն, եւ դատարան կը քաշէ Վոլքոնէն:

Մոսկայի առաջնորդութեամբ, Վոլքոնէի հարստութեան տիրանալ ուղղդներու խումբը, դատաւորին (Զաւէն Գոլուտեան) գիմաց սուտերու շարան մը կը հանէ, ազատ արձակել կու տայ Վոլքոնէն, եւ բանտարկել կու տայ, որպէս զրպարտիչ՝ Լէօնէն:

Այս յաջողութիւնն զինովցած, Վոլքոնէ կը փափաքի տեսնել ընչաքաղցներուն հրճուանքն ու անոր յաջորդող կա-

տաղուծիւնը, երբ տեղեկանան թէ ինք, Վոլրոնէ մեռած է, սակայն կտակին մէջ, որպէս միակ ժառանգորդ, իրենք չեն որ կան, այլ Մոսկան: Այդպէս ալ տեղի կ'ունենայ, Վոլրոնէի մահուան սուս լուրը կը տարածուի, դատաւորի ներկայութեան կտակը կը բացուի, եւ ընշաղաղցները, տեսնելով որ իրենք կորսնցուցած են ումէն ինչ, կ'ամբաստանեն Վոլրոնէն, անոր յանցապարտութիւնը կը հաստատեն:

Դատաւորին եւ միւսներուն մեկնումէն հետք, երբ Վոլրոնէ կը փորձէ զլուարճութեան վերջ տալ, եւ վերստանալ իր դիրքն ու իրաւունքները, կը զոտէ իր զիմաց արհամարհոտ Մոսկա մը, որ զինք տունէն դուրս կը վռնտէ, կը տիրանայ իր հարստութեան, յիշեցնելով որ եթէ իր ողջ ըլլալը երեւան գայ, կախաղանք կը սպասէ իրեն:

Քեմադրութիւն, խաղաղութիւն, բեմայարարութիւն, հազարատներ, ծախում:

Իսկոյն պէտք է ըսել, որ վայելք մըն էր Վոլրոնէի ներկայացման հետեւիլը: Թէ խաղաղութիւնը, թէ տէֆորմիզմը, հագուստները, լոյսերը, այս բոլորի համադրութիւնը, ճարտար եւ ուսումնասիրուած գործածութիւնը բեմադրիչին կողմէ, կը բերէին բեմական արուեստի սէրը ունեցող ու փորձելու խելագարող բեմադրիչի մը կնիքը, հպումը:

Պրն. Պ. Յաղլեան յանդիմութիւնը ունեցած էր փորձելու, մեր բեմերուն համար գէթ, նոր մօտեցում մը բեմադրութեան: Ներկայի եւ էլիզապէթեան շրջանի բեմադրութեան խառնուրդ մը կրցած էր յաջողութեամբ իրականացնել:

Ներկայացման սկիզբէն իսկ բաց եղող բեմը (վարադոյրներ չէին գործածուել ինքնապէթեան շրջանին), դերակատարներուն երբեմն, տեղին եղող առիթով անշուշտ, սրահէն բեմ դալը, կամ բեմէն սրահ իջնելը, դադարներու տեսողութիւնը, կամ վերջաւորութիւնը հստակտեսներու միջոցով արտայայտելը,

կիսամութին մէջ արագօրէն, անաղմուկ եւ անսայթաք տեղի ունեցող տէֆորմիզմ մասնակի փոփոխութիւնները, կը բերէին ժողովուրդով շրջապատուած բեմի պատրանքը, եւ յաւելեալ գրաւչութիւն մը: Քորովինոյի եւ Քորպաչիոյի սենեակներու միաժամանակ գոյութիւնը բեմին վրայ, տարբեր դոյնի պատերով տարբերուած, լուսաւորումով կեանքի կոչուած, կամ ժամանակաւոր լուսթեան դատապարտուած. պատերուն վրայ Մոսկայի ձեռքերուն արտայայտիչ, իմաստաւորող խաղերը կը բերէին արդիական մօտեցումի մաս մը, լատգոյնա շաղախուած հին ձեւերուն հետ:

Ուսումնասիրուած էր մանաւանդ բոլոր դերակատարներու մասնակցութեամբ խաղցուող տեսարաններու շարժումն ու դիրքաւորումը, (դատարանի տեսարանը օրինակ): Ամէն մէկ դերակատարի կեցուածքը, նստածքը, կատարելիք շարժումները, գէժքի արտայայտութիւնները խօսակցութեանց այս անկիւնէն այն անկիւնը փոխադրուելը, նկատի առնուած էին, ուսումնասիրուած էին, շրջերլու համար միօրինակութեան, անշարժութեան ձանձրոյթը հանդիսատեսին, առաջացնելու համար բնականին, կեանքի պատրանքը:

Շատ յաջող գլխաւորութեամբ մը (Տիկ. Յաղլեան), բեմայարդարում մը (Գրիգոր Մանուկեան), յաջող դիմադրարում մը (Կ. Գնդունի) կու գային աւելի եւս արժէքաւորելու արուեստի գործ մը տալու համար թափուած ախտաւանքը:

Կրկին չանդրադառնալու համար իսկոյն ըսենք, որ դիմադրարումին մէջ նախընտրելի պիտի ըլլար ճուաղ չէտել, նուազ չափազանցել, մասնաւորաբար Քորովինոյի եւ Քորպաչիոյի դիմադրարումները, քանի որ կատակերգութիւն մը խաղալու համար, դերակատարը ինք արդէն որոշ չափազանցութեանց երթալու պարտաւոր պիտի ըլլայ:

Կատակերգութեան յատուկ խաղի այդ շեշտաւորումներն անգամ պէտք չէ երթալին չափէն աւելի չափազանցու-

թեան, (Քորվինո եւ Քորպաչիո) որովհետեւ կը տանին թատերակը աւելի շարժումներու, միմոսային կատակերգութեան մը (անարժէք արուեստի մարդին մէջ) քան տիպարի, նիւթի կատակերգութեան:

Մէկ կողմ դնել ետք Լէօնէի (Մանուէլ Մէնէկիշեան) անբաւարար խաղը, տոպոսները, եւ վերը մատնանշուած կարգ մը չափազանցումները, կը մնայ մեզի յաջող խաղարկութիւնը Գլորիոյ Սաթամեանի (Մոսկա), Թորոս Սարգիսեանի (Վորթորէ), Վահրամ Իշլմեանի (Քորվինո) Աստղիկ Գասապեանի (Քորմազա), Աստղիկ Պասմաճեանի (Քանինա) կամ Գէորգ Սողոմեանի (Քորպաչիո) մասնաւոր յիշատակութեամբ մը անշուշտ, այնքան բնական խաղարկութեան համար, դատաւորի կարճ դերով բեմ եկող Զաւէն Գալուստեանի, որուն կիցուածքը, գլխու, մատներու շարժումները, առողջանութիւնն ու ճշգրիտ շնչաւորումը ընդունակ դերասանը կը յայտնաբերեն:

Առանձին թողուցինք գլխաւոր դերակատարը (բեմադրիչը նոյնն է) Պր. Պ. Ֆազլեան, որուն խաղը առաջին անգամն է որ կը տեսնէինք, որովհետեւ իր խաղով իսկ ան կը զատուէր, կ'առանձնանար: Դասական դերերու մէծ յարմարութիւն ունի Պրն. Ֆազլեան: Զայնը, մարմինը, շարժումները, կեցուածքը (առաջին պայման յաջող խաղարկութեան մը համար) ամբողջական նպաստներ են միայն իր մօտ: Տիրապետեց իր դերին. փոխն ի փոխ լուրջ, ծիծաղկոտ, սիրմիք, հիւանդ կամ մահամեկիմ, տիրապետող կամ սարսափահար, ընչաքողաց ու նոյն ատեն նիւթի հանդէպ արհամարհանք ունեցող՝ Վոլքոնէ մը եղաւ Պրն. Ֆազլեան: Այսքան յաջող խաղարկութենէ ու բեմադրութենէ ետք դասական կատակերգութեան, Պրն. Ֆազլեան պէտք է նաեւ փորձէ դասական ողբերգութիւնը:

Վոլքոնէն ներկայացուեցաւ, անվարան պէտք է ըսել, մեծ յաջողութեամբ, արուեստի մօտեցումով մը, արուեստա-

դէտի խտապահանջութեամբ, որուն համար շնորհաւորելի են բոլորը անկասկած, բայց մանաւանդ բեմադրիչը, դերուստը, այս պարագային՝ Պրն. Պ. Ֆազլեանը:

Երկու խօսք ունինք սակայն ըսելիք թատերակին կրած փոփոխութեանց մասին: Պրն. Ճոնսընի «Վոլքոնէ»ին հիմնական մասերը, կամ նիւթը պահած ըլլալով հանդերձ, ստիպուած ենք ընդդէմել, թէ այնքան փոփոխութիւններ կային այնտեղ, որ կարելի չէր այլեւս ըսել հեղինակ՝ Պրն. Ճոնսըն. պէտք չէր ըսել:

Կարելի է անշուշտ, ներելի է անշուշտ հեղինակի մը զործին մեկնելով, հետեւողաբար, կամ նմանողաբար քիւս մը պատրաստել, դրել, կառուցել. պէտք է սակայն այդ իրողութիւնը յիշատակել:

Եթէ շեշտեցինք այս մասը, պատճառը բուն Վոլքոնէի վերջին տպաւորութեան, եղբակցութեան, հիմնական պատգամին ամբողջական փոփոխութեան ենթարկուած ըլլալն է: Վ. Փափագեան թատերախումբի ներկայացուցած Վոլքոնէին մէջ, վերջաւորութեան, ընկալաբար Քորպաչիո, Քորվինո, Վորթորէ խոստով կը ստանան Մոսկային, որ երբ տիրանայ Վոլքոնէի հարստութեան, պիտի վերադարձնէ անոնց իրենց բոլոր ծախսած դուժարները, տոկոսով նոյնիսկ, եւ ատոր վրայ, կ'ընդունին չորոգութիւն կտակին դէմ: Որով, այդ երեք տիպարներն ալ, իր կիներ Վոլքոնէին առաջնորդողն անվամբ, կը ներկայանան բան մը չլահած, սակայն նաեւ բան մը չվրնասած, ոչ ալ վարկարկուած:

Ներկայացուած Վոլքոնէին մէջ, Մոսկա կը տիրանայ Վոլքոնէի հարբատութեան, եւ տունէն կը վռնուի Վոլքոնէն: Այս վերջինը, կախաղանի վախէն, կ'ենթարկուի ու կը հեռանայ տունէն. նման բան պոյութիւն չունի բուն, Պրն. Ճոնսընի Վոլքոնէ թատերակին մէջ: Բնական ալ չէ որ այդպէս ըլլայ. մեզի ներկայացուած Վոլքոնէի տիպարը, ուժեղ, սինիք, դրամաւոր նոյն ատեն, բնական չէ որ այդպէս համակերպելով

հեռանայ իր սեփական հարստութենէն ու առնէն:

Պեն ձոնաբնի Վոլրոնէին մէջ, վերջին տեղարանը զատարանին առջեւ է, ուր, իր մահուան լուրը տարածելէ ետք, ծպտուած վիճակի մէջ ներկայ է նաեւ Վոլրոնէ: Կը փորձէ կեցնել վտանգաւոր զարձած խաղը, յայտարարելով թէ ինք վստահ է թէ Վոլրոնէն ողջ է: Երբ չի յաջողիր, երբ Մոսկա, կամաց մը, շըշուկով կը պահանջէ իրմէ նախ իր հարստութեան կէսը, ապա աւելին, եւ իր մերժումին վրայ, կը յամառի պնդել թէ մեռած է Վոլրոնէն, ու զատարանը կը զատապարտէ զինքը մորակի տակ քաշուելու, Վոլրոնէ կը նետէ մէկդի իր ծպտումը ու կը խոստովանի ամբողջ ճշմարտութիւնը, յայտարարելով Մոսկային՝

«Իմ սնանկութիւնս մինակը պէտք

չէ մնայ, դուն ալ պիտի բաժնետէր դառնաս»: Դատարանը Մոսկան կը դատարարէր զանկոծման եւ ցկեանս բտնտարիութեան. «Վոլրոնէն» չղթալկուպ բանտարկելութեան, մինչեւ իրապէս հիւանդանայ. Վոլթորէն՝ աքօրրի. Գորվիոն՝ շրջելու վենետիկի ջրանցքներուն վրայ, հազած իշու ականջներով գլխարկ մը, վզէն կտիած խաւաքարտ մը, ուր դրուած է «զէպի անարգանքի սիւնը», իսկ կինն ալ պարտաւոր պիտի ըլլայ ետ գրկել, հօքը տունը, իր օժիտին եռապատիկը ետ վերադարձնելով: Քորպաչիօն կը զատապարտուի իր ստացուածքը դառնէն ձգելով վանք մը քաշուելու, լաւ ապրիլը չդիտնալէ ետք, լաւ մեռնիլը սորվելու համար:

Բ. Փ.

ՄԱՆՐԱՎԷՊԻ ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷ

Պէնիանն է գոնը այս անհատատի, սակայն իրաւ պատահած դէպքիմ:

Պոլիս, մշտական պիտոնի բացով տառապաղ Պէնիանը ներկայացում մը կուտայ... Ներկայացումն հոստը հրաւիրատուները դրկած է նաեւ ամենց. որոնցմէ գնում ըրած է... ապառի, եւ դեռ վնասած չէ:

Թատրակին մէջ իմէ կը խաղայ դերը մէկու մը, որ առնուրակամ է, պարտէնչ ունի, եւ անակոտրիւմ յայտաւարած է, սակայն իր վերջին դրամներով մէկ երկու հոգիի պարտքը կը վնասէ, ու կ'ըսէ.

— Ի՛նչ ստոնք, վերջին փրակներս եմ, զացալիմ մէջ տ'ը դրամ չմնաց:

Ու յանկարծ կը լաւի զայրացած ճայն մը, սրտի խորքի օքնակներէն.

— Վա՛յ ամաւօք, վա՛յ, քո՛ւ բեզի... Ի՛նչ դրամս հապտ. ասոր անոր կը վնասեմ.

այսքան ասան է բեզի վերաբերով շաքար ու բրինձ ծախալիմ դրամ սալ կը մոռնաս Ի՛նչ, քո՛ւ բեզի...

ՆՐՈՒԵՍՑ

ԺՈՐԺ ԿԻՒԻ (Կեովերչինեան)

ՆԿԱՐՆԵՐՈՒ ՑՈՒՑԱՆԴԵՍԸ

Ալէքսո Ստասի ցուցասրահին մէջ, Մարտ 12-23, քսաներկու նկար, մազոնիթի վրայ գիծացկուն գոյներով, միեւնոյն ոճի իրագործումով, նկարիչին գիծադիժը ճշգրտ, անոր արուեստին վերջնական դրոշմովը կնքուն:

Սկիզբէն՝ Կէովերչինեանի հակումը րապայայտ էր դէպի վերացականը, փախուստը ակնբախ՝ իրապաշտ կեանքէն, դէպի ջուրներու ընդլատարկեայ եւ տըրտմալոյս աշխարհը:

Անցեալ տարուան ցուցահանդէսին վարանում մը կար տակաւին, ենթադրատակիցին օրօրուն ուղկանին գիրկը ինքնալքում մը յաճախ, մոզական տարբերու, նիշերու կտուղում մը շարունակ:

Տարուան մը ինքնասոյզ ու վճռական աշխատանքը բաւական եղած է, որ ձերբազատուի ընդմիջտ նիւթեղինացած կեանքի վերջին կաշկանդումներէն, մնայ միայն միտք ու մտածում, ճշգէ իր հոգևայտարին էութիւնը եւ որոշ իմացապաշտութիւն տայ իր արուեստին:

Այսպէս՝ Կալիուի Ալէքսո Ստասի ցուցահանդէսը դարձած է ներաշխարհի մը պատահապատառ արտացոլումը, ներաշխարհէ մը ներս որոնում ու թափառում:

Հիմա ինքնայատկութիւն մը ունին Կէովերչինեանի նկարները, ուր գիծերը ջնջուած են բոլորովին ու գոյները դարձած են միակ պերճախօս լեզուն: Իւրաքանչիւր նկար գոյնի մը երանգաւորումնէրով ստեղծուած միութիւն մըն է, թարգմանը տաղնապի մը: Զգացումներու պոռթկումը հազիւ մէկ երկու տեղ կը խուսափի մաքի սահմանարումներէն (Բարձրացում՝ Թիւ 22, Զատիկ՝ Թիւ 8),

այլ ամէն զգացում կը մտնուի նրբօրէն, վերածուելու համար խորհրդանշանն էւ իմացումի:

Նման արուեստի մը դժուարամտոյց ըլլալը կը բխի այն հանդամանքէն, որ առաջին ակնարկին հոգեցնչում մը (շոք) չի սլաւնաւոր, եւ չի բոցափայտուի գիտողին խանդավառութիւնը: Բայց երկրորդ, երրորդ այցելութեան, քիչ մը յամեցումը նկարներուն առջեւ, հետզհետէ տեղի կու տայ նրբասոյզ վարակումի: Այսպէս է որ՝ յաջորդողին նկարներուն մէջ Կիւ կը բռնէ գիտողին ջղացանցը ներքին ուժի ալիքաւորումով (Մալլոնքարտիսթիւն՝ Թիւ 17) կամ կը տանի խաղաղ ինքնամփոփման եւ վերացումի՝ արուեստի նրբերանգաւորումներով («Արաքիս»՝ Թիւ 11):

Դիւրաւ ձեռք բերուած հմայքներով զոհացող մը չէ այլեւս նկարիչ Կէովերչինեան: Տքնալան աշխատանքի, ուսումնասիրուած թեքիքի արդասիւք այս նրկորները՝ ստապատիր գունարձակումներով հասարակութիւն եւ համբաւ նրւաճելու հմայաթափիչ հեռանկարներէ չեն տարուիր: Չեն նաեւ երազին գիրկը ապաստանողի մը անկումապաշտ արտայայտութիւնները: Այլ՝ հակազդէցութիւն մը կը թուին ըլլալ նիւթին գերի արդի մարդուն ինքնապաշտութեան: Իմացապաշտ, նոյնիսկ իմաստասիրական նկարչութիւն մը վերջապէս, որ ապահարզան ըրած է կարծես հանրութեան հետ, բայց տոկալով, զարգանալով եւ աւելի մեծ պատասաններու վրայ ցոլանալով՝ կրնայ պարտադրել ինքզինք, նուաճել նոյն այդ հանրութիւնը:

Թ. Գ.

«ՄԱՍԻՍԱԾԻՆ»

ՔԵՐԹՈՒՄՆԵՐ

(100 էջ, ՊԵՐՈՒՄ, 1968)

Հեղինակ՝ ԺԱԳ Ս. ՅԱԿՈԲՅԱՆ

Մեր արդի բանաստեղծության մէջ, — Սփիւռք եւ Հայաստան —, առաջին գիծի վրայ եկող սակաւաթիւ բանաստեղծներէն է Ժաղ Յակոբեան։ Արուեստի մաքուր ու բարձր հայեարհներով բանաստեղծ մը՝ որ զրականութեան մէջ մուտք գործեց մեծարեցեան արամադրութեամբ եւ անոր լուսակարկաչ բարբառին ծարաւը չբթներուն։ Լոյսի, նուազի, հեքիաթի ու քնքութեան բանաստեղծ մը՝ մինչեւ «Մետրոպոլիտէն» հատորին քերթումները գրեթէ։ Ունեցաւ հետզհետէ սակայն, իր բոլորովին շեշտւած ինքնութիւնը, իր բոլորովին զատ խորքը, զատ ոճը, զատ ապրումն ու զատ տաճը։

Ժամանակի ընթացքին, ապրումներու, կեանքին վրայ կեդրոնացումներու, սիրոյ եւ ուրեմն հողի տեսակ մը տեղափոխութիւն, քրամսրօգիսիւն կատարուեցաւ բանաստեղծին մէջ։ Տասնամեակէ մը սոցիի եւ թերեւս աւելի, Ժաղի բանաստեղծութիւնները կը դառնան ապրումի երկու մեծ առանցքներու շուրջ։ — Հայաստան եւ Հայ ազգ, իրենց հիմնական ստորուելիներով։ «Մասիսա»-ծինքը այդ մեծ առանցքներուն շուրջ նշանակաւ արձանագրած բանաստեղծի մը զեղեցիկ վկայաթուղթն է։

Հայաստանին եւ Հայ ժողովուրդին ուղղուած հարիւր էջ պաշտամունք է

գրեթէ Ժաղի «Մասիսա»-ծինքը, լուսափայլ հայերէնով ըսուած սրտի ուժեղ խօսք։ Յէ քերթումներով յայտնուած, տեղ տեղ նոյնիսկ զօղանջուած լաւատեսութիւն։

Արդարեւ, Յէ քերթումներով, Ժաղ Յակոբեան կու գայ բարձր արուեստով մը վկայել Հայոց հողի մասին, Հայոց անցեալի ու ներկայի տոամի մասին, վեհութեան ու զեղեցիկութեան մասին։ Հայ ժողովուրդին տրուած բախտն ու բարձր առաքինութիւնը կը պատմուի անոնց մէջ։ Կը պատմուին ապա մեր ողորումներն ու դիցազնական կեցուածքը, առողջութիւնը, որ ունեցանք մեր օգրգային հաւատքին մէջ։

Յորք ու ճառագայթ ունեցող գիրք մըն է բանաստեղծութիւններու այս փոքրիկ հատորը։ Հայու մը նախ եւ ապա հանուր Հայութեան տեսիլքը ներկայ է զօրաւոր շարժով մը գիրքին մէկ ծայրէն միւսը։ Սկզ տեսիլքը հայրենական ողեղինացած վայր է երբեմն («Հնգիմ հայկական», «Ուղերձ հայ լեռներուն» եւն.) եւ երբեմն պատմական դժուար մերթ խանդավառ եւ մերթ տխրաշէտ ողեկուում («Վարդանանոս», «Գեղգոմ Վարդանանոս», «Վերջ ու Երգ», «Արտաւազ», «Ոգիմ Արիւնան», «Բեզ Օրօր, Տէր-Ջոր...» եւն.)։ Կատարեալ յափըտակութիւն է տակաւին՝ մեր ՄԵՍԱՔԱՆԻՆ հանդէպ կարգ մը քերթումներու մէջ, ու յափըտակութիւն դարձեալ՝ Հայու հողին ու հեռանկարին դիմաց («Հայապատում», «Պիտի Գաճիք», «Հեռանկար» եւն.)։

Գիրքը յազեցած է առողջ ցեղայնութեամբ մը։ Գրեթէ ամէն տող ներթափանցուած է Հայուն եւ կարեւա միայն Հայուն պատկանող բանով մը։

Բանաստեղծին մէջ տաղանդի հիմնական գիծերու վերածուած են այս գիրքին մէջ, պատկերացման շեշտ կա-

բողոքներն մը, սուր ընկալչութիւն՝
կենքը բացառիկ դարձնող իմաստնե-
րու, հոծ ու յորդ ապրումներու համա-
դրութիւն անդերու եւ յաճախ բառերու
մէջ: Իսկ այս բոլորին լայն ծիր ու տա-
րողութիւն կը պատրաստէ, ընդարձակ
հուն մը կը բանայ ժապին քերթողական
շունչը:

Պաղաղ բանաստեղծ մը չէ ժառ իր
այս գիրքին մէջ. պայքարող մըն է տե-
ւաբար. կռուի ու կռուազանութեան բաղ-

մաթիւ բառեր կան ու կը կրկնուին քեր-
թըւածներուն մէջ (ոռութ, կռիւ, շե-
փոր, ոսպմբող, կռու, բանակ, վրէժ,
յաղթապանծ դրօշ եւն., ու պայքար թե-
լաղրող ուրիշ շատ բառեր տակաւին):

Այս՝ հայ լաւ բանաստեղծի մը
գաղտնի կռիւն է կարծես այս ամբողջ
գիրքը, բանաստեղծ հոգիի մը ներքին
դեղնցիկ մէկ Աւարայրը:

Ե. Պ.

ՄՏԱՆՈՒՄՆԵՐԻ՝ ՀՈՐԺ ՊԵՐՆԱՐ ՇՈՅԼՆ

Կենց պարտականութիւնն է ամուսնանալ որքան կարելի է շուտով: Տղամարդուն
պարտականութիւնն է, ամուսնի մնալ՝ որքան որ կարելի է:

✱

Ինչպէս որ ստալսոսին պատիժը չի կայանար մարդոց այլեւ իրեն չհաստատուե-
մէջ, այլ իր՝ այլեւ աչ ոքի չհաստատուեմէջ, այնպէս ալ, յանցապարտ ընկերութիւն
մը աւելի դիւրաւ կարելի է համոզել, քէ այս կամ այն երեսութեան անմեղ քայլը յաւ-
ցանք է, քան համոզել, քէ երեսութեան յանցանք մը եղող քայլը, իրականիւն մէջ ան-
մեղ է:

✱

Աշխարհը պէտք ունի երեւա քանի մը խնդիրներու. տեսեմ քէ ո՞րը կարեւորին մեղ՝
խնդիրները:

✱

Գաղափարապաշտը աւելի վտանգաւոր կենդանի մըն է քան փորձեցիմ, թիշ-
տեցիմ՝ ինչպէս որ մարդը աւելի վտանգաւոր կենդանի մըն է քան աշխարհը:

✱

Իշխանութիւնը չէ որ կ'ապականէ մարդիկ, սակայն երբ յիմարներ կու գան իշ-
խանութեան գլուխ, կ'ապականեն իշխանութիւնը:

✱

Վտանգաւոր քան է անկեղծ ըլլալը, քէ նայն ատեն ապաշ մը չես:

✱

Եթէ սկսիս զոհաբերել ինքզինքդ անոնց համար որոնք կը սիրես՝ պիտի վերջա-
ցնեն ատելով անոնք՝ որոնց համար զոհաբերած ես:

✱

Եթէ կտրելի ըլլար քան աշխիլ պարզ փարձառութեամբ... Լոնտոնի քարերը ա-
ւելի իմաստուն պիտի ըլլային այսօր, քան ամենամաստունը Լոնտոնի բնակիչներէն:

Հղմարներ

ՀԱՇՈՒԻ Է ՏՈՒԵԼ՝ ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հայաստանի մէջ վերջերս (1963-ի Յունուարի մէջ) Հայաստանի Գրողներու Միութեան Հերթական մէկ ժողովի ընթացքին, միութեան անդամ եւ «Սովետական Գրականութիւն» ամսագրի գլխաւոր խմբագիր Ստ. Կուրտիկեան, «հաշիւ է տուած» ամսագրի հրատարակութեանց եւ հրատարակելիքներու մասին:

Հայաստանի Գրողներու Միութեան միւս թէրթը, «Գրական Թէրթ»-ը իր 1963 Մարտ 8-ի թիւ 10-ի երկրորդ էջին վրայ ղեկուցած է գրողներու այդ հերթական ժողովին եւ Ստ. Կուրտիկեանի հաշուետուութեան մասին: Այդ ղեկուցումին մէջ կ'ըսուի.

«Ամդրադառնալով Սովետական Գրականութիւն ամսագրի հասցէի ուղարկուած մամուլում արուած քննադատութեանը, Ստ. Կուրտիկեանը ասաց, որ խմբագրութիւնը սխալ է կատարել՝ տպագրելով խաչիկ Դաշտեցիի «Իմ Ուղիւն» քանաստեղծութիւնը: Այն ոչինչով չի օգնում անհատի պաշտամունքի վնասակար հետեւանքների վերացմանը. չի օգնում այն պայքարին, որ սլարտիւմ մըում է մեր կեանքի լեւնեւան մոլմաները մինչեւ վերջ վերականգնելու համար»:

Հաշիւ է տուել խմբագիրը, Ստ. Կուրտիկեան, եւ յայտարարե՛ր՝ թէ սխալ է կատարել տպագրելով Ռաշիկ Դաշտեցիի «Իմ Ուղիւն»: Ողբերգութիւնը խաղցուած է: Նորին նայինք, այս մէկը հինգած է այլեւս, յաջորդին նայինք: Սակայն նախ քան յաջորդին առաջացումը, տպագրումը, սաստը ու ներդրութիւն խնդրելը պէ՛տք էր գրած կամ տպագրութեան տուած ըլլալուն համար, կարգաւորել Ռ. Դաշտեցիի այն քանաստեղծութիւնը, զոր տպելը Հայաստանի մէջ, ՍԽԱԼ է, ՈՐՈՎ ՀԵՏԵՒ ԶԻ ՕԳՆՈՒՄ ՊԱՐՏԻԱՅԻՆ, ԼԵՆԻՆԵԱՆ ՆՈՐՄԱՆԵՐԸ ՄԻՆՁԵՒ ՎԵՐՋ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆԵԼՈՒ ԳՈՐԾԻՆ ՄԷՋ:

ԻՄ ՈՒՂԻՆ

Հպարտ անցայ իմ ուղիւն,
Ձեր շարքերին խորքացած,
Պաշտամունքի խորանին
Ոչ մի պատրոյգ չվառած:

Իմ քիկունքին եւ չունեմ
Քննադատներ պահապան,
Անապուկ է իմ կեանքը,
Անուվոր է իմ ճամբան:

Եթէ որոշ տեղերում
Մի քիչ տաք ճարպ է ծորել,
Այդ էլ եւ չեմ մեղաւոր,
Խմբագիրներս եմ արել:

Տարիներով լռում եմ՝
Երբեմն յուզւած աւ տխուր,
Ձեւ շտապում ամէն տեղ,
Ու չեմ բախում ամէն դուռ:

Ու գնում եմ այն օրից,
Ոտքս ամուր, մեր հողին.
Եւ ճակատս արիւնտ,
Սու հայեացքը իմ ուղիւն:

Փոյթ չէ, կ'երբեքս եւ առաջ
Կապում իմ մեծ մայր հողին,
Քանգի այդ է ճշմարիտ
Բանաստեղծի սուրբ ուղիւն:

Այս բանաստեղծութիւնը, ինչպէս Գալստիանի արժէքով գրողի մը գրչին տակ, իր ապրումին վկայութեան արժէքը կը բերէ միայն, եւ ուրիշ ոչինչ. կը բացակայի անկէ արուեստը:

Միթէ արժէք չէ նաեւ հեղինակի մը վկայութիւնը իր ապրումներուն մասին, թէկուզ եւ արուեստի միջոցներով արտայայտուած չըլլայ ան: Եթէ այդպէս ըլլար, ինչո՞ւ հաւաքէին մահէն ետք, արժէքաւոր հեղինակներուն գրած նամակները, նոթերը, անարուեստ բոլոր արտայայտութիւններն անգամ...

Ինչպէս Գալստիանը խողովակով կ'ապրէ, նոյնիսկ եթէ անոր մէջ խմբագիրները տեղ տեղ տաք ճարպ ծորած ըլլան:

Ինչո՞ւ ուրեմն այսքան յուզում, իրարանցում, ու խմբագրի հրապարակային խոստովանութիւն թէ «սխալ է կատարել» տպագրելով ինչպէս Գալստիանի «Իմ Ուղին» բանաստեղծութիւնը...

Ձենք կարծեր թէ արուեստի պակասն է պատճառ եղած այդ յուզումներուն, ու ... «խոստովանանք»-ին: Շատ աւելի անարժէք կտորներ լոյս տեսած են ու կը շարունակեն լոյս տեսնել Սովետական Գրականութիւն ամսագրին մէջ:

Ձէ, այդ չէ պատճառը: Շան գլուխը ուրիշ տեղ թաղուած է:

Կայ անշուշտ նախ եւ առաջ բանաստեղծին ինքզինք խորթացած համարելը շարքերին եւ պաշտամունքի խորանին ոչ մէկ պատրոյզ մատած չըլլալը, ինկարկութեան մերժումը. բայց կայ մանաւանդ վկայութիւն մը, թէ իր գրութեան մէջ խնայարկութեան ստեղծող անհրաժեշտները խմբագիրներն են եղած:

Կ'երեւակայէ՞ք հետեւանք նման իրողութեան մը երեւան գալուն... Հակառակ որ արտասահմանի մէջ ալ վերջնապէս նման երեւոյթներ երեւան եկան, եւ խմբագիրները, իրենց յայտարարութիւններով անգլին անցնելով, ամբողջ պարբերութիւններ սկսան աւելցնել իրենց զրկուած յօդուածներուն մէջ, մեր հասարակութիւնը սակայն, դեռ վարժուած չէ (իր ջանքերով) մեծամասնութեան մէջ՝ նման երեւոյթներու, որով պիտի սկսի հարց տալ, թէ՞ «արդեօ՞ք Հայաստանի մնացեալ գրագէտներուն ու բանաստեղծներուն գրածներուն մէջ երևան եկող քուլա՛յ քուլա՛յ խունկերը արդիւնք չեն այլ խմբագիրներու լեզուցած «մի քիչ տաք ճարպներուն»:

Մ. Ձ.

ԲԱՊԻՆԻ ԴԱՍԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆԸ

«Թագին» կազմակերպած այս տարուան դասախօսութիւնը, - Վեհապետի Գիւղացիի ծախմաւ ու լացը - բացառիկ ետադրութիւն մը արթնաց Պէյրութի եւ շրջաններու հայ հասարակութեան մէջ: Մայրաքաղաքի գաղազան քաղերու եւ Թրիփոլիի մէջ անար կրկնութիւնը եւ ներկայութիւնը հոգ քաղութիւնը ամէն անգամ, - դասախօսութեան գտած լայն ժողովրդականութեան ապացոյցը պիտի է համարել: Ինչքը Հայաստանի երկտառագ գրագէտներէն Հրանտ Մարտիրոսի «Անթիպոլիս» անվանով եր, որուն գեղեցիկ եւ բարբառով անարկայական մէկ վերլուծութիւնը քաղ շատախօսը, Տոք. Բ. Փափագեան:

ՍՏԱՑՈՒԱԾ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Շնորհակալութեամբ ստացած ենք

ՄԱՍԻՍԱԾԻՆ (քերթուածներ) Ժազ Ս. Յակոբեան, ~ Պէյրութ, 1963:

ԿՈՒՆԿՆԵՐԸ ԵՐԳԵՑԻՆ (քերթուածներ) Մ. Աղամեան - Պէյրութ, 1963:

ԲԵՂՄՆԱՓՈՇԻ (քերթուածներ) Գ. Գլխունի, - Պուէնոս Այրէս, 1963:

ԺԱՆԳՈՏԱԾ ՕՂԱԿՆԵՐ (քերթուածներ) Գ. Գլխունի - Պ. Այրէս, 1958:

ՏԱՍՆԵՐԿՈՒ ՆՈՐԱՎԷՊԵՐ ԵՒ ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ - Ա. Սահեան - Նիւ
Եոթ, 1963:

ՀԱՃԸՆԻ ՈՒԹԱՄԱՅԱՅ ԴԻԻՑԱԶՆԱՄԱՐՏԸ - Սոկրատ Յ. Թէրզեան - Պուէ-
նոս Այրէս, 1956:

ՀԱՃԸՑ - Պետրոս Ա. Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ - Հրատարակիչ Ա.
Խրիմեան, Պուէնոս Այրէս:

ՎԱՐԱԳ - պարբերաբար Համալսարանական Հայրենակցական Միու-
թեան - Մ. Նահանգներ:

Լ Ո Յ Ս

ԵԴ. ՊՅԱԶԵԱՆԻ

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐՈՒ ԳԵՂԵՑԻԿ ՄԷԿ ՀԱՏՈՐԸ

ՏՈՄԱՐ ՏԱՐԱԳՐԻ

ՏՊԱՐԱՆ «ԱՏԼԱՍ» ՊԵՐՈՒԹ, 1963

ՏԵՍԱԻ

Հեղինակի հասցէն. —

Ed. BOYADJIAN

B. P. 1153

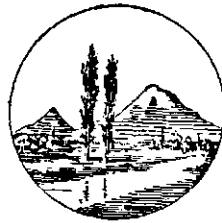
Beyrouth - Liban

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱՔՆԵԳԻՆ

ԼԻԲԱՆԱՆ 20 Լ. ՈՍԿԻ

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 7 ՏՈՒՈՐ

ՀԱՏԱՎԱՃԱՌ 2 Լ. ՈՍԿԻ

Վարչութեան հասցէ. —

DIKRAN KOUYOUMDJIAN

P. B. 587, Beyrouth — Liban